

Het socialisme op de tweesprong : de geboorte van de S.D.A.P.

<https://hdl.handle.net/1874/344820>

Wim. Utrecht, 1939

HET SOCIALISME OP DE TWEESPRONG

De Geboorte van de S.D.A.P.

D. J. WANSINK

A. 9m - 192 - 1939

HET SOCIALISME OP DE TWEESPRONG

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0419 6477

HET SOCIALISME OP DE TWEE SPRONG

De Geboorte van de S.D.A.P.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING
VAN DE GRAAD VAN DOCTOR IN DE LETTEREN
EN WIJSBEGEERTE AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE
UTRECHT, OP GEZAG VAN DE RECTOR MAGNI-
FICUS DR. TH. M. VAN LEEUWEN, HOGLERAAR
IN DE FACULTEIT DER GENEESKUNDE, VOLGENS
BESLUIT VAN DE SENAAT DER UNIVERSITEIT
TEGEN DE BEDENKINGEN VAN DE FACULTEIT DER
LETTEREN EN WIJSBEGEERTE TE VERDEDIGEN
OP VRIJDAG 7 JULI 1939, DES NAMIDDAGS TE 3 UUR

DOOR

DERK JOHAN WANSINK

GEBOREN TE AALTEN

1939

H. D. TJEENK WILLINK & ZOON N.V. - HAARLEM

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

Aan Dr. W. Banning

Met vreugde grijp ik de gelegenheid aan om bij het voltooiën van dit proefschrift mijn dank uit te spreken jegens U, hoogleraren van de faculteit der letteren en wijsbegeerte, voor Uw leiding bij mijn wetenschappelijke vorming en voor Uw welwillendheid, die mij, ondanks ongewone omstandigheden, de academische studie heeft mogelijk gemaakt.

Hooggeleerde Geyl, hooggeachte promotor, zeer erkentelijk ben ik U voor de wijze, waarop gij U onmiddellijk bereid verklaard hebt de leiding bij de bewerking van dit proefschrift op U te nemen. Uw belangstelling in mijn arbeid en Uw medewerking ondanks eigen drukke werkzaamheden, heb ik zeer op prijs gesteld.

De dank uit te spreken, die ik jegens U gevoel, hooggeleerde Kernkamp, hooggewaardeerde leermeester, is mij niet wel mogelijk. Die dank toch geldt niet alleen Uw boeiende en verhelderende colleges, maar ook en vooral Uw medeleven en Uw steun, die zich veel verder uitstrekten, dan ik redelijkerwijze mocht verwachten. Zonder U zou de academische studie voor mij onmogelijk zijn geweest.

Hooggeleerde Bolkestein, aan Uw frisse colleges met de geheel oorspronkelijke wijze van behandelen der Oude Geschiedenis, bewaar ik de prettigste herinnering. Dat ik ook U méér dank dan alleen nieuw inzicht in historische problemen, wil ik hier gaarne openlijk verklaren.

Ook Uw colleges, hooggeleerde Oppermann en De Vooy, zal ik steeds met dankbare herinnering gedenken.

Zeer velen hebben mij bij het totstandkomen van dit proefschrift aan zich verplicht. Allereerst moge ik noemen de kortgeleden ontslagen F. van der Goes, die mij zijn rijk, geordend archief op de vriendelijkste wijze ter beschikking stelde. Ook de heren Ds. D. Bakker, Dr. H. B. Wiardi Beckman, Prof. Mr. N. W. Posthumus, F. J. Schaper en Dr. G. A. Wumkes ben ik er, evenals het partijbestuur van de S.D.A.P.,

zeer erkentelijk voor, dat zij mij inzage hebben vergund van de archieven, in hun bezit of onder hun beheer. Aan allen, die mij mondeling of schriftelijk inlichtingen verstrekten, of mij op andere wijze diensten bewezen, zeg ik hier hartelijk dank. Daarbij denk ik ook aan de ambtenaren van bibliotheken, archieven en instituten, die mij op even snelle als prettige wijze alle mogelijke medewerking verleenden. In het bijzonder betuig ik mijn erkentelijkheid aan Mevrouw A. Adama van Scheltema-Kleefstra, bibliothecaresse van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam, voor haar vriendelijke hulpvaardigheid, terwijl ik niet gaarne Dr. A. J. C. Rüter ongenoemd zou laten, die mij op vele wijzen ten zeerste aan zich heeft verplicht.

Tot Dr. J. Hemelrijk en Dr. E. Slijper, die mij de weg naar de Universiteit hielpen effenen, richt ik gaarne een woord van dank, evenals tot de directeur der R.H.B.S. te Velsen, Ir. J. A. Spruyt, die mij bij de regeling der lessen de grootste welwillendheid heeft betoond.

In dankbaarheid wil ik hier ook mijn Ouders noemen, die mij, ondanks moeilijke omstandigheden, de mogelijkheid tot ontwikkeling gaven en mij vreugde leerden scheppen in den arbeid.

Tenslotte moge ik uitspreken hoe zeer ik mij boven talloos velen bevoorrecht gevoel, dat ik in de gelegenheid ben geweest op deze wijze mijn studie te voltooien.

INHOUD

Voorwoord	I
---------------------	---

EERSTE HOOFDSTUK

DE OUDE BEWEGING	I
1. Inleiding. De algemene situatie	I
2. De Sociaal-Demokratische Bond	6
a. <i>De Oprichting</i>	6
b. <i>Recht voor Allen</i>	9
c. <i>Het karakter van de S.D.B.</i>	11
d. <i>De betekenis van Domela Nieuwenhuis</i>	19
3. Het anarchisme, Domela Nieuwenhuis en de oude beweging (tot ± 1891)	24

TWEEDE HOOFDSTUK

DE STRIJD IN EN OM DE S.D.B.	41
1. Het eerste verzet	41
a. <i>Van Raay</i>	41
b. <i>Croll</i>	44
2. Gevaarlijke oppositie	47
a. <i>Van der Goes</i>	47
b. <i>Oude plannen voor een nieuwe partij</i>	58
c. <i>Troelstra</i>	65
3. De Friese Volkspartij	71
a. <i>De verhouding tot de S.D.B.</i>	71
b. <i>Troelstra en de Friese Volkspartij</i>	77

DERDE HOOFDSTUK

DE TAKTIEKKWESTIE	84
1. Verscherpte tegenstellingen (1891)	84
a. <i>De Verkiezingen</i>	84
b. <i>Verdijvend contact</i>	86
c. <i>Het Amsterdamse congres</i>	93

2. Toenaderingspogingen (1892)	97
3. Het beslissende jaar (1893)	106
a. <i>Hernieuwde strijd</i>	106
b. <i>Het voorstel-Hoogezand-Sappemeer</i>	119

VIERDE HOOFDSTUK

SCHEURING EN OPBOUW	126
1. Na Groningen	126
a. <i>Het referendum</i>	126
b. <i>Wat nu?</i>	133
2. Voorboden	136
3. Nieuwe vrienden en oude moeilijkheden	150

VIJFDE HOOFDSTUK

DE NIEUWE PARTIJ	166
1. De geboorte van de S.D.A.P.	166
a. <i>De besprekingen in Utrecht</i>	166
b. <i>26 Augustus 1894</i>	174
c. <i>Aan den arbeid</i>	177
2. De S.D.A.P. in de niet-socialistische pers	188
a. <i>De liberale en radicale pers</i>	188
b. <i>De clericale pers</i>	192
3. Hechtere fundering	196
a. <i>Het partijprogram</i>	196
b. <i>De verhouding tot de vakbeweging</i>	199
c. <i>Internationale betrekkingen</i>	202
4. In de politieke strijd	206
a. <i>Het tweede congres</i>	206
b. <i>De eerste verkiezingen</i>	208
5. Slotwoord	216
LITERATUUR.	
A. Boeken, brochures, artikelen e.d.	221
B. Couranten en periodieken	228
C. Archieven.	229
Personenregister	230

VOORWOORD

Ofschoon over de oude socialistische beweging in ons land en het ontstaan van de S.D.A.P. reeds vrij veel literatuur verschenen is, leek het mij toch geoorloofd de geboorte van een der grote politieke partijen in Nederland tot onderwerp te nemen voor een wetenschappelijke studie. Ik kon bij mijn onderzoek enkele niet, of slechts ten dele gebruikte archieven raadplegen. De bedoeling van dit werk is voornamelijk, aan de hand van het beschikbare materiaal een verantwoord overzicht te geven van de strijd in de kringen der Nederlandse socialisten, die tot de stichting van een nieuwe partij voerde. Waar deze nieuwe partij speciaal als *parlementair* socialistische organisatie tegenover de oude beweging werd opgericht, achtte ik het gewenst ook van haar eerste levensjaren een kort overzicht te geven tot aan het moment, waarop zij haar intrede in het parlement deed.

DE OUDE BEWEGING¹

I. INLEIDING. DE ALGEMENE SITUATIE

Later dan in tal van andere landen komt in Nederland de arbeidersbeweging op. Dat staat in nauw verband met de economische ontwikkeling van ons land. Van een arbeidersbeweging is immers geen sprake vóór het ontstaan van de kapitalistische maatschappij. De ontwikkeling in kapitalistische richting begint in ons land niet voor het derde kwartaal van de 19e eeuw. De periode van 1850 tot 1870 vormt de overgang naar de moderne tijd: de welvaart neemt toe, onder invloed der veldwinnende liberale denkbeelden worden tal van economische belemmeringen opgeheven, met de toepassing van de stoomkracht begint het industriële grootbedrijf hier betekenis te krijgen. Eerst omstreeks 1870 echter komt hier de krachtige opbloei van het moderne kapitalisme, vooral bevorderd door het openstellen van Indië voor het particuliere kapitaal en door de geweldige groei der Duitse grootindustrie. In dezelfde tijd nu valt in ons land het begin van de arbeidersbeweging.

Was er vóór 1870 van een arbeidersbeweging hier te lande geen sprake, een arbeidersklasse was er wel. En wel een, die in buitengewoon ellendige omstandigheden verkeerde. De

¹ Voor het eerste hoofdstuk zijn allereerst geraadpleegd: I. J. Brugmans, *De arbeidende klasse in Nederland in de 19e eeuw*. B. Bymholt, *Geschiedenis der arbeidersbeweging in Nederland*. F. Domela Nieuwenhuis, *Van Christen tot Anarchist*. A. J. C. Rüter, *De Spoorwegstakingen*. Idem, *Hoofdtrekken der Nederlandsche arbeidersbeweging*. W. H. Vliegen, *De Dageraad der volksbevrijding*. Verder o.a.: Na tien jaar. J. P. Kruyt, *De onkerkelikheid in Nederland*. Idem, *Het Nederlandse Volkskarakter en het socialisme*. H. Roland Holst, *Kapitaal en Arbeid in Nederland*. J. H. Schaper, *Een halve eeuw van strijd*.

arbeiders leefden in een toestand van pauperisme, gevolg van chronische werkloosheid. Het beeld, dat ons van de arbeider uit de tijd vóór 1870 wordt getekend, is weinig verheffend. „Een slechte verstandelijke ontwikkeling en een ontstellend hoog percentage van analphabeten, een slechte vakbekwaamheid, een gering gevoel van eigenwaarde, een doffe berusting in alle ellende — zo is ongeveer het beeld van onze arbeiders tot in het begin van de 2de helft der vorige eeuw”, schrijft Kruyt¹. En Brugmans noemt eveneens luiheid, zwakke lichaamskracht en gebrek aan vakkennis de kenmerken van de Hollandse arbeider in deze periode². Bij talrijke schrijvers vindt men daarnaast voorbeelden van de armoede, van het mensonwaardig bestaan van duizenden in ons land, zowel van de vele werklozen als van hen, die het dikwijls twijfelachtige voorrecht hadden te mogen werken onder schandelijke omstandigheden, tegen onbegrijpelijk lage lonen en gedurende een schier onbegrensde arbeidstijd. De mededelingen over arbeidsdagen van 16, 18, zelfs van 20 uren, over lonen, die per week soms niet meer dan *f* 4.—, *f* 3.—, ja, in sommige beroepen nauwelijks *f* 1.— bedroegen, laten geen ruimte over voor de minste illusie. Ook vrouwen- en kinderarbeid waren hier niet onbekend; de arbeidstijden waren voor deze groepen gewoonlijk weinig korter dan voor de mannelijke arbeiders, de lonen meestal nog aanzienlijk lager. Geen wonder, dat de officiële enquêtes uit 1841 en 1860 betreffende de kinderarbeid „hemeltergende feiten” aan het licht brachten³.

Zo was er dus wel een arbeidersklasse in ons land vóór 1870, in ellendige omstandigheden verkerende. Maar deze had geen revolutionnair karakter⁴ en zelfs primitieve uitingen van individueel verzet ontbraken. Er heerste een geest van braafheid, van onderdanige, berustende lijdzaamheid. Wel bestonden er ook in deze overgangperiode klassentegenstellingen,

¹ J. P. Kruyt, *Sociale tegenstellingen en democratisch socialisme*. In de bundel *Volkseenheid*, p. 95.

² I. J. Brugmans, *De arbeidende klasse*, p. 85.

³ Jos. Veltman, *Gedenkboek*, p. 9.

⁴ D. Hudig Jr., *De vakbeweging in Nederland*, p. 1.

maar er was nog geen klassebewustzijn, nog minder dachten de arbeiders aan klassenstrijd.

Omstreeks 1870 zet de economische ontwikkeling in ons land tot moderne verhoudingen krachtig door. De handel gaat voorop, maar weldra komt ook het Nederlandse bedrijfsleven in volle kapitalistische ontwikkeling met de daarbij behorende concentratie tot grote bedrijven¹. Aanvankelijk heeft de opkomende grootindustrie de toestanden in de arbeiderswereld nog slechter gemaakt, de levensstandaard nog doen dalen. Henriëtte Roland Holst verklaart dit o.a. uit de buitengewoon ongunstige positie, waarin de arbeiders hier te lande verkeerden: overvloed van arbeidskrachten, aan ellende gewoon, daardoor volslagen gemis aan energie tot verzet tegen de strekkingen van het opkomend kapitalisme. Het is geen wonder, dat van deze arbeiders voorlopig nog weinig initiatief uitgaat, dat de drang tot organisatie en actie bij hen heel gering is. „De kapitalistische ontwikkeling was te zwak”, meent Henriëtte Roland Holst, „en het proletariaat daarbij te gedemoraliseerd, om uit zich zelve tot georganiseerd verzet te komen”². Een stoot van buiten bleek nodig. Wel waren hier, na de gezelligheidsverenigingen e.d. uit vroeger dagen, omstreeks 1865 vakverenigingen opgericht, maar deze ontstonden allereerst onder de handwerkslieden, niet onder de industriearbeiders; bovendien waren zij wel zeer gematigd, bedachtzaam en nederig, en beperkten zij zich tot de enge kring van vakgenoten. Van een algemene arbeidersorganisatie was hierbij nog geen sprake. Maar dan komt er, onder invloed van buiten, iets van een ruimere beweging. De Eerste Internationale vindt ook in ons land haar aanhangers, ontrolt ook hier haar banier³.

De eerste sectie van deze Internationale wordt 30 Augustus 1869 te Amsterdam opgericht op initiatief van enkele figuren uit de vakbeweging, o.a. de smid Ansing en met medewerking

¹ Vgl. Vliegen, *Het kapitalisme in Nederland*, p. 62 vlgg.

² H. Roland Holst, *a.w.*, p. 219.

³ J. Veltman, *a.w.*, p. II.

van enkele leden van de Vrijdenkersvereniging De Dageraad, onder wie H. Gerhard. Naast de Amsterdamse sectie werden andere opgericht te Den Haag en Utrecht, die zich in 1871 verenigden tot het Nederlandsch Werklieden Verbond, afdeling der Internationale Arbeidersvereniging. Ondanks zijn gematigd karakter verwierf dit verbond weinig aanhang onder de Nederlandse arbeiders. Mede onder invloed van de Parijse Commune van 1871 en van de scheuring op het Haagse Congres in 1872 ging ook deze geringe aanhang nog verloren. In 1874 blijkt het Nederlandsch Werklieden Verbond ter ziele te zijn¹. Ook al had deze Nederlandse sectie slechts een korte levensduur en al deed ze geen blijvende organisatie ontstaan, toch is ze van belang, doordat door háár de Internationale vat kreeg op enkele personen en enige „onverschrokken, revolutionaire naturen (wekte) tot het begrip van den Klassenstrijd der arbeiders”². Een nieuw element is er door de Internationale in de Nederlandse arbeidersbeweging gekomen, „een element met meer zelfbewustzijn, meer durf, grootere idealen, verder gaande verlangens”³. Enkel althans in de arbeiderswereld zien wijder perspectieven, groter mogelijkheden. Overigens heeft Rüter gelijk, als hij zegt, dat „deze beweging over Nederland ging als een vlag, wat ruoer en beroering veroorzaakte, maar weinig sporen naliet.”⁴ Het is inderdaad zo, dat de Internationale hier „meer een reactie dan een actie” verwekte⁵. Ze veroorzaakte schrik onder de liberale kopstukken van die tijd en gaf de stoot tot nieuwe activiteit in de slome, bedachtzame, onderdanige Nederlandse arbeiderswereld⁶. De door haar veroorzaakte reactie was één van de oorzaken van de oprichting van het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond (A.N.W.V.), in October 1871 te

¹ Hudig, *a.w.*, p. 181.

² H. Roland Holst, *a.w.*, p. 219.

³ Hudig, *a.w.*, p. 27.

⁴ Rüter, *Spoorwegstakingen*, p. 2.

⁵ Rüter, *Hoofdtrekken*, p. 108.

⁶ Men denke o.a. aan het Nederlandsche Werklieden Congres, dat met Pinksteren 1871 te Amsterdam bijeenkwam en door ongeveer 1000 personen bezocht werd. Vgl. Bymholt, *a.w.*, p. 80 vlgg.

Utrecht, onder leiding van de meubelmaker B. H. Heldt¹. Het karakter van het A.N.W.V. was in veel opzichten duidelijk: het was uitgesproken nationaal gericht, afkerig van socialisme, revolutie of gewelddadigheden, zeer gematigd en vol bereidheid tot samenwerking met de patroons².

De poging om tegenover de min of meer socialistisch georiënteerde Internationale een algemene, Nederlandse, niet-socialistische organisatie te vormen, had aanvankelijk succes. Het A.N.W.V. vertoont in de eerste jaren een redelijke groei. Nog geen jaar na de oprichting, in Augustus 1872, waren 16 afdelingen aangesloten met ruim 3600 leden. Vier jaren later is het aantal afdelingen gestegen tot 56, het ledental tot ongeveer 5500. De oorspronkelijk bedoelde neutraliteit en algemeenheid gingen weldra verloren of liever, hebben nooit werkelijk bestaan. Vrijzinnig op kerkelijk en liberaal op politiek gebied, hebben de leiders van het A.N.W.V. zelfs de schijn van neutraliteit niet bewaard, schrijft Rüter³. Dit bleek o.a. duidelijk bij de houding van het verbond tegenover de schoolstrijd. Het partijkiezen voor de neutrale staatsschool (1875) maakte de breuk met de kerkelijke arbeiders onvermijdelijk. Vooral de orthodox-protestantse arbeiders voelden zich steeds minder thuis in dit gezelschap. „De meeste ernstige leden verlieten het (Verbond),” schrijft de Christelijke *Werkmansvriend*⁴. De protestants-christelijke arbeiders richtten in 1877 hun eigen vereniging, *Patrimonium*, op. Het A.N.W.V. zag mede hierdoor zijn aanhang slinken: in 1882 was het ledental teruggelopen tot 3500, verdeeld over 39 afdelingen; het aantal afdelingen bedroeg in 1885 nog maar 32.

Evenmin als de neutraliteit op kerkelijk gebied, bleek de algemeenheid in politieke zin houdbaar. Dit behoeft niet te verwonderen. Het Verbond was immers opgericht mede uit afkeer van het socialisme. Bovendien was de leider, Heldt,

¹ Zie over de oprichting van het A.N.W.V.: B. H. Heldt, *Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond 1871—1896*.

² Rüter, *Spoorwegstakingen*, p. 3. Brugmans, *a. w.*, p. 278.

³ Rüter, *a. w.*, p. 8.

⁴ *De Werkmansvriend*, 15-11-'78

„steeds zeer bewust anti-socialist”, en stak zijn mening in deze nooit onder stoelen of banken¹. Als dan ook een socialistisch georiënteerde Gemengde Vereniging toelating tot het A.N.W.V. verzoekt, wordt dit, vooral door toedoen van Heldt, geweigerd. Zo werkte Heldt, zijns ondanks, mede tot het totstandkomen van een zelfstandige socialistische organisatie. Immers de Gemengde Vereeniging veranderde nu haar naam in Sociaal Democratische Vereeniging. Zij was de eerste organisatie in ons land, die zich uitdrukkelijk sociaal-democratisch noemde. Hiermede was een belangrijke stap gedaan op de weg naar de organisatie van de socialistische beweging in ons land.

2. DE SOCIAAL-DEMOKRATISCHE BOND

a. *De oprichting*

De Nederlandse afdeling van de Internationale was na een bestaan van slechts enkele jaren verdwenen. Maar onder de leidende figuren in de latere socialistische beweging treffen we herhaaldelijk personen aan, die de Internationale „in het doodsche Nederland der jaren zeventig had gewekt.”² Zo is het een der leden van de Amsterdamse sectie, W. Ansing, die een belangrijk aandeel heeft gehad in de oprichting van de eerste sociaal-democratische vereniging in ons land. Ansing was afgevaardigde van de Amsterdamse Smedenvereniging De Volharding op de algemene vergadering van het A.N.W.V., 25 en 26 December 1877 in de hoofdstad gehouden. Daar verdedigde hij het voorstel om de oprichting van z.g. gemengde verenigingen mogelijk te maken. Men bedoelde daarmee verenigingen, waarbij niet alleen handwerkerslieden, maar ook tekenaars, onderwijzers enz. aangesloten konden zijn. Hoewel het Centraal Bestuur (C.B.) van het A.N.W.V. weinig voor

¹ W. H. Vliegen, *De Dageraad*, I, p. 10.

² H. Roland Holst, *a. w.*, p. 219.

het plan gevoelde, omdat het, naar Heldt zeide, vreesde dat de werklieden door de andere standen overvleugeld zouden worden, werd toch een motie aangenomen, waarbij het C.B. en de afdelingsbesturen gemachtigd werden tot het organiseren van dergelijke verenigingen werkzaam te zijn. Van het C. B. was in deze echter weinig initiatief te verwachten; het legde voorlopig de motie naast zich neer. De Smedenvereniging had inmiddels zelf de zaak al aangepakt. Op 26 Mei 1876 had zij n.l. een Gemengde Vereniging opgericht in een vergadering, die vrij druk bezocht was, vooral door leden van de vroegere Internationale¹. Het aantal leden van de nieuwe vereniging bedroeg aanvankelijk 20. Zij verzocht nu als afdeling toegelaten te worden tot het A.N.W.V. Dit werd echter geweigerd. Het C.B. was n.l. van mening, „dat de belangen der vakafdelingen zouden worden benadeeld, wanneer niet in de statuten de bepaling werd opgenomen, dat ieder, die lid wilde worden in de gemengde vereniging, tevens lid moest zijn van zijn vakvereniging, zoo die althans bestond”². De gemengde vereniging weigerde aan deze voorwaarde te voldoen. Aangezien toetreding tot het A.N.W.V. nu onmogelijk bleek, besloot men op de vergadering van 7 Juli 1878 voortaan als zelfstandige organisatie op te treden onder de naam van Sociaal-Democratische Vereeniging. Het program, dat vastgesteld werd, stemde in hoofdzaak overeen met het program van Gotha der Duitse socialisten³.

Zo had Nederland zijn eerste socialistische organisatie. Het was echter wel een schuchter, aarzelend en onzeker begin. Van een klaar socialistisch inzicht was bij de meeste leden geen sprake⁴. Men voelde, dat het A.N.W.V. in zijn toenmalige vorm en onder leiding van Heldt, niet de arbeidersorganisatie was, waaraan men behoefte had en die de heersende misstanden krachtig zou bestrijden. Daarvoor was ze te

¹ Bymholt, *Een halve eeuw geleden*, p. 10. Vgl. H. Roland Holst, *a. w.*, p. 221.

² Bymholt, *Geschiedenis der Arbeidersbeweging*, p. 235.

³ Program afgedrukt bij Bymholt, *a. w.*, p. 235 vlgg.

⁴ De voornaamste leden waren Ansing, Gerhard, Penning, Ris en Schröder. Zie Vliegen, *De Dageraad* I, p. 7.

nuchter, te gematigd en te duldzaam¹. Vandaar ook de poging, door Ansing op het Pinkstercongres in 1878 namens De Volharding gedaan, om aan het A.N.W.V. een nieuw program te geven in de geest van het genoemde Gothase program. Succes had de poging niet, al werd het Duitse program punt voor punt behandeld; dit was ongetwijfeld mede een gevolg van het gebrekkige inzicht van de voorstellers zelf. „Het moet gezegd worden,” schrijft Heldt, „dat de sociaal-democratische afgevaardigden het hard te verantwoorden hadden, vooral ook, omdat zij van het geheele program weinig anders wisten, dan dat het uit het Duitsch was vertaald en blijkbaar begrepen zij er ook niets van, want zij konden geen enkelen aanval er tegen behoorlijk verdedigen.” Naar aanleiding van de bespreking van het programpunt: Uitbreiding van politieke rechten en vrijheden, heet het: „De voorstellers begrepen niet wat dit beteekende en de vergadering ook niet, waarom werd overgegaan tot punt 8.”²

Dit oordeel — van een tegenstander — blijkt niet te scherp, als men leest wat Vliegen over de socialisten der jonge Amsterdamse vereniging schrijft: „Noch uit het program, dat zij zich gaven, noch uit hunne andere uitingen, blijkt eenige theoretische kennis van het socialisme. Hun program is een echo van het Duitse, niets meer, en in 't algemeen stak men nog geheel in 't utopisme. Van eenige kennis der Marxistische ontwikkelingsleer blijkt uit dat program of uit de geschriften van dien tijd niets.”³ Dat deze eerste socialisten wel getracht hebben hun licht bij anderen op te steken, blijkt uit een mededeling van Domela Nieuwenhuis, dat Ansing hem, de socialistische baanbreker, in een brief „advies vroeg over verschillende punten van het program.”⁴ Dit advies zal echter niet voldoende zijn geweest om het tekort aan kennis en inzicht daadlijk aan te vullen.

¹ Rüter, *Hoofdtrekken*, p. 112.

² Heldt, *a. w.*, p. 28 vlg.

³ Vliegen, *a. w.*, I, p. 9.

⁴ Domela Nieuwenhuis, *Van Christen tot Anarchist*, p. 46.

Naast de Amsterdamse sociaal-democratische vereniging kwamen ook in enkele andere plaatsen gelijkgezinde organisaties tot stand. In 1879 kreeg Den Haag zijn socialistische vereniging, weldra volgde Haarlem met zijn Socialistische Vriendenkring, kort daarna omgezet in de sociaal-democratische vereniging *Recht voor Allen*. Na een rede van Domela Nieuwenhuis kwam het in de afdeling Rotterdam van het A.N.W.V. tot onderlinge strijd, die tenslotte ook daar leidde tot de oprichting van een sociaal-democratische vereniging¹. Nog vóór de stichting der Rotterdamse vereniging hadden de drie andere socialistische organisaties zich aaneengesloten tot de Sociaal-Democratische Bond in Nederland (1881). Van een landelijke organisatie met een oprichtingscongres, een gemeenschappelijk program e.d. was echter geen sprake. Hoofdzaak was dat er een Centraal Bestuur was, gekozen door de Amsterdamse vereniging. Eerste Bondsvoorzitter werd H. Gerhard.

Zo hadden wij dus in 1881 drie arbeidersorganisaties in ons land, die ondanks enkele gemeenschappelijke kenmerken², toch duidelijk drie stromingen vertegenwoordigden: het gematigde, liberale A.N.W.V., het rechtzinnig-protestantse Patrimonium en de socialistische S.D.B.

b. *Recht voor Allen*

Als men weet hoe gering de ontwikkeling en hoe gebrekkig het maatschappelijk inzicht van de eerste socialisten in het algemeen was, kan men begrijpen welk een geweldige invloed het optreden van Domela Nieuwenhuis in deze kringen moet hebben gehad. Er waren wel enkele andere sprekers en schrijvers van betekenis. Ik denk allereerst aan H. Gerhard, „de man, die in het tijdvak van 1870—1880 onder de woordvoerders der Nederlandsche arbeiders vrijwel de eenige was, wien de socia-

¹ Vliegen, *De Dageraad*, I, p. 32 vlg. Vgl. Bymholt, *a. w.*, p. 293. De datum van oprichting wordt verschillend gegeven. Vliegen geeft 6 Aug., Bymholt 24 Juli.

² Rüter, *Hoofdtrekken*, p. 107 vlgg.

listische denkbeelden duidelijker voor den geest stonden en die vaardig en ontwikkeld genoeg was, ze met woord en pen te verdedigen.”¹ Daarnaast is misschien te noemen de geheel anders georiënteerde Krythe, de boeren-wijsgeer uit Koevorden². Maar verreweg de belangrijkste en invloedrijkste in de opkomende socialistische beweging was ongetwijfeld Domela Nieuwenhuis. Zijn breuk met de kerk en zijn toenadering tot de arbeidersbeweging vallen juist in de geboortetijd van de S.D.B. In *De Werkmansbode*, het orgaan van het A.N.W.V., begon hij 8 Juli 1878 zijn serie *Sociale Brieven*, waarin al een socialistische gedachtengang zit³. Eigenlijk waren deze artikelen weinig op hun plaats in het blad van Heldt, „omdat zij soms gansch niet op hetzelfde aanbeeld kloppen als de redactie.”⁴ Het was voor iedereen wel duidelijk, schrijft Domela Nieuwenhuis later, „dat de redactie en de schrijver dier brieven alles behalve op hetzelfde standpunt stonden. Soms vloekte het hoofdartikel met den Socialen Brief.”⁵ Geen wonder dat het op den duur tot een breuk kwam, of beter: dat Domela Nieuwenhuis behoefte gevoelde aan een eigen, onafhankelijk orgaan. Zo verscheen dan op 1 Maart 1879 het eerste nummer van *Recht voor Allen*, aanvankelijk een weekblad. Voor de socialistische beweging in ons land was dit ongetwijfeld een belangrijke gebeurtenis. Zij had nu haar wekelijkse propagandist en spreektrumpet. Wel wordt in het begin alleen maar gesproken over „een

¹ Vliegen, *a. w.*, I, p. 11. Vgl. een soortgelijke uiting bij Rüter, die hem de enige arbeider der oude garde in Nederland noemt, die zich zo rekenschap gaf van zijn visie op het socialisme, dat hij haar ook vermocht te omschrijven. Rüter, *Hoofdtrekken*, p. 125.

² Domela Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 29 vlgg. Merkwaardig is de zeer omvangrijke hoeveelheid brieven van Krythe aan Domela Nieuwenhuis in het D. N. archief. Sinds 1880 werkte Krythe mee aan het blad *Recht voor Allen*, zie Bymholt, *Ontwikkeling en Stromingen*, in *Vragen van den Dag*, 1904, p. 436. Vgl. over Krythe ook: Lindeboom, *Geschiedenis van het Vrijzinnig Protestantisme*, III, p. 34.

³ Een kort overzicht der, totaal 42, brieven bij Bymholt, *a. w.*, p. 248 vlgg.

⁴ *De Werkmansvriend*, 15-11-'78.

⁵ Domela Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 47. Merkwaardig is, dat deze tegenstelling aan de redactie „nooit eenige op- of aanmerkingen ontlokte.” *De Werkmansvriend*, 15-11-'78.

demokratische partij," terwijl het woord socialisme zelfs niet werd genoemd, maar reeds in het achtste nummer blijkt er verband te bestaan met de Amsterdamse Sociaal-Democratische Vereniging, o.a. uit de aankondiging van huishoudelijke en cursusvergaderingen. Ook de naam sociaal-democratisch wordt weldra niet meer geschuwd en zeer snel wordt het blad nu, door toon en inhoud der artikelen, door de medewerkers, waaronder de Gentse socialist Van Beveren, een duidelijk socialistisch blad. Overigens was ook het optreden van Domela Nieuwenhuis voor de Amsterdamse Sociaaldemocratische Vereniging, 7 September 1879, met het onderwerp „Wat is Socialisme?" een welsprekend bewijs voor het contact tussen *Recht voor Allen* en de socialistische beweging. Aanvankelijk was *Recht voor Allen* particulier eigendom van Domela Nieuwenhuis¹. In 1884 droeg deze het orgaan echter kosteloos over aan de S.D.B. Het eerste nummer van de zesde jaargang verscheen dan ook onder de titel: *Recht voor Allen, Orgaan van de Sociaal-Demokratische Partij in Nederland*².

c. Het karakter van de S.D.B.

Het is bekend hoe de moderne socialistische beweging lange tijd sterk georiënteerd geweest is op Duitsland. Met de oude beweging was dat minder het geval. Wellicht is het socialisme in zijn eerste periode meer met het Franse verwant geweest, zoals Kruyt veronderstelt³. Niet onwaarschijnlijk lijkt het mij echter, dat de buitenlandse invloeden op het Nederlandse socialisme van de S.D.B. vrij gering moeten worden geacht; althans in de beginperiode.

Slechts schijnbaar is hiermee in strijd, dat de S.D.B., wanneer zij een program gaat opstellen, toch terecht komt bij

¹ Het eerste jaar werd de uitgave bekostigd door een combinatie van zeven personen. Na een half jaar bleef Domela Nieuwenhuis echter alleen over. Domela Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 47.

² *Recht voor Allen*, 1 Maart 1884, Vgl. Bymholt, *a. w.*, p. 321. Het is eigenaardig, hoe de socialistische organisatie in ons land soms officieel Sociaal-Democratische Bond, dan weer Sociaal-Democratische Partij wordt genoemd.

³ Kruyt, *Het Nederlandse volkskarakter en het socialisme*, p. 62. Vgl. Nieuwenhuis, *Autoritair en Libertair Socialisme*, p. 4.

Duitsland. Op het eerste congres van de S.D.B., 12 Februari 1882 te Amsterdam gehouden, werd het program vastgesteld. Eigenlijk was het zo, dat het program der Amsterdamse S.D.V., dat tot nu toe officieus als het program was gebruikt, nu ook officiëel als zodanig werd aangenomen, na enkele kleine wijzigingen¹. De wijzigingen betroffen in het algemeen slechts onderdelen; in hoofdzaak was ook dit program gelijk aan het eerder genoemde Duitse program van Gotha². Niet zonder betekenis was het weglaten van de eis, dat godsdienst privaatzak is³ en het schrappen van de eis betreffende de oprichting van productieve associaties, die in het Amsterdamse program van 1879 nog wel voorkwam. Door deze laatste eis te laten vallen, concentreerde men de aandacht geheel op de politieke actie.

Marxistisch was het program van de S.D.B. zeker niet. Vliegen noemt juist als het voornaamste kenmerk, „dat het totaal onmarxistisch is.”⁴ Ook Rüter meent, dat het program zeker niet historisch-materialistisch mag heten⁵. Te verwonderen is dit volstrekt niet. Niet enkel, omdat het Duitse voorbeeld zelf niet marxistisch was: het is bekend, dat Marx het program van Gotha op tal van punten afkeurde⁶. Maar ook, omdat het voorbeeld welbeschouwd voornamelijk uiterlijke betekenis had. Theoretisch inzicht was niet de sterkste zijde van de jonge socialistische beweging in ons land. „Van de economische theorieën van Karl Marx wist men bitter weinig,” schrijft Schaper⁷. Het historisch materialisme kende men niet. De socialistische strijd was hier, evenmin als trouwens elders, gevolg van wetenschappelijke studie. Zij was geboren uit protest tegen een maatschappij vol onrecht en uit een besef dat de onderdanige organisatie van Heldt niet de redding

¹ Het program is afgedrukt bij Vliegen, *a. w.*, I, p. 37 vlg.

² Vgl. voor dit Duitse program Quack, *De Socialisten*, V, p. 475 vlgg.

³ Vliegen, *a. w.*, I, p. 39. Domela Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 54. Hierover nader, beneden p. 18 vlg.

⁴ Vliegen, *a. w.*, I, p. 39.

⁵ Rüter, *De Spoorwegstakingen*, p. 20. Vgl. nog Kruyt, in *Volkseenheid*, p. 97.

⁶ Quack, *De Socialisten*, V, p. 476 vlgg.

⁷ Schaper, *Een halve eeuw van strijd*, I, p. 145.

brengen zou. Onder deze omstandigheden kon men hier nog moeilijk zelf komen tot een eigen theoretische formulering; vandaar dat men de oudere, Duitse beweging tot voorbeeld nam. Van meer invloed dan de woorden en gedachten van dit program is echter de opvatting geweest van de man, die weldra de leider wordt van de socialistische beweging in ons land, Domela Nieuwenhuis.

Deze heeft zich ongetwijfeld aanvankelijk sterk aangetrokken gevoeld tot de denkbelden van Marx, als wiens leerling hij zich beschouwde. Nauwelijks in de socialistische beweging gaf hij, begin 1881, een verkorte Nederlandse bewerking uit van het eerste deel van *Das Kapital* van Marx. Hij droeg dit werkje, onder de titel *Kapitaal en Arbeid*, „als blijk van eerbiedige hulde” op aan Marx, „den onversaagden denker, den edelen strijder voor de rechten van het proletariaat.”¹ Toch mag met reden worden betwijfeld, of Domela Nieuwenhuis wel ooit geheel „zuiver in de (Marxistische) leer” is geweest. Zelf noemt hij, naast de Duitse leiders, wier invloed hij onderging, de utopisten Fourier en Owen als zijn voorgangers. „Grooten invloed op mij oefende vooral Fourier.... Nog meer boeide mij de edele figuur van Robert Owen, die als maatschappelijk hervormer hoe langer hoe grooter wordt, naarmate men hem beter leert kennen.”²

Waar het zo met de leiding gesteld is, kan men nauwelijks verwachten, dat er bij de volgelingen veel van het Marxisme te vinden zal zijn. „Inderdaad vertoont de geestelijke inhoud der beweging.... weinig invloed van de theorie der maatschappelijke ontwikkeling van Marx,” schrijft Rüter. „De veranderingen in de economische structuur boeiden de leden van den S.D.B. aanmerkelijk minder dan het toekomstbeeld

¹ Karl Marx, *Kapitaal en Arbeid*, bewerkt door F. Domela Nieuwenhuis, 's-Gravenhage 1881. Vgl. ook *Van Christen tot Anarchist*, p. 54 vlg. Zie over de vraag, of *Kapitaal en Arbeid* inderdaad een bewerking van Domela Nieuwenhuis zelf is, *De Nieuwe Tijd*, 1e jrg., 1896/97, p. 332.

² Domela Nieuwenhuis, *Van Christen tot Anarchist*, p. 43. Rüter geeft verder enkele frappante voorbeelden van onmarxistische denkbelden van Nieuwenhuis en van de daarop volgende terechtwijzingen van Marx. (Rüter, *a. w.*, p. 28 vlgg.).

van een nieuwe, voor alles rechtvaardige en moreel voortreffelijke maatschappij, die geen persoonlijk bezit, geen belangenstrijd en geen nijd of afgunsten meer kennen zou¹. Op dat doel, die toekomstige maatschappij, is alle aandacht gericht. Voor de marxistische gedachte van een natuurnoodwendige ontwikkelingsgang, die door de kapitalistische maatschappij zal voeren tot een socialistische samenleving, was in de kringen van de S.D.B. weinig begrip. Voor de arbeiders uit deze jaren „bleef het verband tussen weg en doel abstract en onreëel.”² Vandaar ook, dat bij de propaganda de nadruk steeds meer valt op het einddoel, de afschaffing van het privaatzit, veel minder op de weg, waarlangs men uit de heersende ellende moet geraken. Dit utopisch karakter, dat iedere arbeidersbeweging in haar eerste stadium vertoont, was hier wel bijzonder sterk, wat wellicht samenhangt met de toch altijd nog wat achterlijke economische ontwikkeling van ons land.

Naast deze eerste karaktertrek, het onmarxistische, het utopische, en er nauw bij aansluitende, staat een tweede: het overheersen van de primitieve heilsverwachting. Sterk leefde in de kringen van de S.D.B. — trouwens daar niet alleen! — de overtuiging, dat de dag der revolutie niet ver meer was en dat de negentiende eeuw niet zou voorbijgaan, zonder dat er grote veranderingen zouden plaats vinden³. In alle toonaarden wordt dat gezongen, in alle geschriften klinkt dat door. „De dag der zegepraal, de dag der wrake is niet ver meer,” lezen wij in *Recht voor Allen* in 1884⁴. De grote dag werd algemeen aanstaande geacht, het uur der vrijheid zou weldra slaan!

Door deze sterk eschatologische karaktertrek onderscheidt de S.D.B. zich wel zeer van het A.N.W.V. van Heldt. De organisatie van Heldt sloot ongetwijfeld nauwer aan bij

¹ Rüter, *a. w.*, p. 21.

² H. Roland Holst, *a. w.*, p. 222, vlg.

³ Domela Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 67. Vgl. ook de mededeling van Vliegen over de minister van Justitie, Modderman, die eveneens vóór het einde der eeuw een sociale revolutie verwachtte. Vliegen, *a. w.*, I, p. 120 vlg.

⁴ Troelstra in *Na tien jaar*, p. 90 vlg.

het nuchtere in de Nederlandse volksaard, maar zij miste de geestdrift, de strijd lust, die het geloof in de mogelijkheid van een plotselinge ommekeer van de maatschappij in socialistische kringen opwekte¹. Deze heilsverwachting, dit geloof aan een komende verlossing, dat voor velen tot een religie wordt², heeft eigenaardige consequenties. Het voert enerzijds tot een zich afwenden van de politieke vragen van de dag, tot een minachten van sociale wetgeving, vakorganisatie, coöperatie e.d. Anderzijds brengt het mede, dat de gedachte aan revolutie in de zin van gewelddadige ommekeer sterk leeft. In de kringen van de S.D.B. werd deze gedachte voortdurend levend gehouden. Telkens weer werden daartoe in de socialistische pers de revolutionnaire gebeurtenissen van de Franse revolutie en uit de proletarische strijd herdacht³. Dit bevorderde het ontstaan van een revolutie-romantiek, die zich o.a. uitte in het houden van schietoefeningen⁴. Al is dit alles wellicht vrij naïef en ongevaarlijk geweest, tekenend voor de mentaliteit is het zeker wel. En het is mede deze primitieve revolutie-opvatting geweest, die op den duur belemmerend heeft gewerkt voor het doordringen en doorwerken van de diepere zin der revolutie-idee.

De socialistische heilsverwachting moge echter religieus getint zijn geweest en zich in religieuze vormen hebben openbaard, religieus was de socialistische beweging zelf in de dagen van de S.D.B. zeker niet. Integendeel! In zijn studie over *De Onkerkelijkheid in Nederland* wijst Kruyt er op, dat de eerste socialistische beweging in ons land de kerk, die de oude maatschappij verdedigde, als haar tegenstander zag en daarom anti-kerks en anti-godsdienstig was. En zij was dit in veel sterkere mate dan het latere, Marxistisch georiënteerde

¹ Kruyt, *Het Nederlandse Volkskarakter*, p. 68. Vgl. Rüter, *Hoofdtrekken*, p. 135.

² Kruyt, *De onkerkelijkheid in Nederland*, p. 189 vlg. Vgl. ook Rüter, *De Spoorwegstakingen*, p. 23.

³ De Bastillestorm, de Parijse Commune, de martelaren van Chicago e.a. Rüter, *De Spoorwegstakingen*, p. 25.

⁴ Vgl. *Na tien jaar*, p. 71. Soortgelijke mondelinge mededelingen van L. M. Hermans, te Arnhem.

socialisme, omdat zij in belangrijke mate door het gevoel werd geleid¹.

Deze houding tegenover kerk en godsdienst is overigens het gevolg van velerlei oorzaken. Kruyt wijst allereerst op het, ook hiervóór al vermelde, feit, dat de eerste socialisten voor een belangrijk deel zijn voortgekomen uit de Vrijdenkersbeweging². Daarnaast zijn ongetwijfeld ook tal van socialisten uit kerkelijke kringen afkomstig. Hun overgang naar het socialisme hing dan echter juist vaak samen met teleurstellende ervaringen en betekende dikwijls een breuk met hun oorspronkelijk godsdienstig milieu. In geen geval kan dit feit rechtvaardigen, dat men de anti-godsdienstige strekking van dit oude Nederlandse socialisme zonder meer een sprookje noemt³. Van grote betekenis is het ongetwijfeld geweest, dat Domela Nieuwenhuis, de vereerde leider, van predikant vrijdenker werd en dat zijn socialistische propaganda heel vaak doortrokken was van anti-kerkse vrijdenkersgedachten. Zijn voorbeeld, dat op velerlei gebied tot navolging prikkelde, heeft zeker ook in dit opzicht een sterke invloed uitgeoefend.

Dat ook de lectuur veel heeft bijgedragen tot de ontkerkelijking van de arbeiders, ligt voor de hand. Er zijn hier veel geschriften en schrijvers te noemen⁴. De grootste invloed is wel uitgegaan van Multatuli. Vrijwel in alle geschriften van de eerste socialisten wordt hij genoemd als de schrijver, die op het godsdienstig leven sterk heeft ingewerkt. Een schrijver,

¹ Kruyt, *De Onkerkelikheid in Nederland*, p. 176.

² Kruyt, *a. w.*, p. 177 vlgg. Vgl. naast de bij Kruyt genoemde bronnen ook: Joan A. Nieuwenhuis, *Een halve eeuw onder socialisten*, p. 16 vlg. A. H. Gerhard, *De Vereeniging de Dageraad*, in het Gedenboek *De Dageraad*, p. 20 vlgg.

³ Joan A. Nieuwenhuis, *Uit den tijd der voortrekkers*, p. 29. Vermakelijk is het van deze schrijver op die plaats te lezen, „dat de meeste ijverige socialisten, van den beginne af zijn gekomen uit godsdienstige kringen,” en elders: „Die oude Dageraad — daar is heel wat van uitgegaan! De meeste oudstrijders uit de socialistische partij hebben daar hun leerschool gevonden” (*Een halve eeuw*, p. 16 vlg.). Mogelijk is het zo, dat velen uit godsdienstige kringen via de Dageraad de weg naar het socialisme hebben gevonden. Vgl. Schaper, *a. w.*, p. 91 vlgg.

⁴ Kruyt, *a. w.*, p. 180. Vgl. verder o.a. Joan A. Nieuwenhuis, *Voortrekkers*, p. 85 vlgg. Schaper, *Een halve eeuw van strijd*, p. 91 vlgg.

die men eveneens bij zeer veel socialisten vermeld vindt, is Büchner, wiens *Kracht en Stof* grote belangstelling genoot¹.

Terecht wijst Kruyt er op, dat al deze atheïstische propaganda slechts succes heeft kunnen hebben, doordat het Modernisme de bevolking in vele streken er rijp voor had gemaakt. Het geloof in menig dogma was daardoor ondermijnd, het geloven op gezag voor menigeen onaanvaardbaar geworden.

Belangrijker dan al het voorgaande is daarnaast misschien wel geweest: de houding die de kerk in de praktijk heeft aangenomen tegenover de grote sociale nood en de ellende van de proletarische massa. Het is niet toevallig, dat het socialisme vooral daar als een nieuw verlossend geloof werd aanvaard, waar de kerk te midden van grote stoffelijke nood en maatschappelijk onrecht geen oplossing kon of wilde brengen. Professor Lindeboom overdrijft, als hij beweert, dat „de leidende figuren (van de vrijzinnig-godsdienstige richting) al spoedig oog hebben gehad voor de sociale verhoudingen”². Het is inderdaad waar, dat er enkele moderne predikanten waren, die in woord en daad blijk gaven van hun sympathie voor de arbeidersklasse en van hun verontrusting over de sociale nood. Ik denk hier o.a. aan Ds. J. F. Tenthoff³. Aanvankelijk voelde deze zich vooral aangetrokken tot het A.N.W.V. Hij betreurt het op een vergadering van moderne theologen te Amsterdam, in 1885, dat „op de meetings der sociaaldemocraten zo dikwijls de waarde van de godsdienst en de zedelijkheid door het slijk worden gesleurd”⁴. Een jaar later acht hij het een plicht van de moderne predikant mede te werken „aan alles wat voor de stoffelijke, maatschappelijke en zedelijke zelfstandigheid der lagere klassen bevorderlijk

¹ Zie behalve Kruyt, *t.a.p.*, o.a. Troelstra, die aan Büchners werk grote aandacht schenkt. *Wording*, p. 150 vlgg. Eveneens Schaper, *a. w.*, p. 16 vlg.

² Lindeboom, *Geschiedenis van het Vrijzinnig Protestantisme*, III, p. 32 vlgg.

³ Verder o. m. Ds. W. Bax en Ds. Van den Bergh van Eysinga Sr. Zie Lindeboom, *a. w.*, p. 36 en 39.

⁴ Referaat op 14—15 April 1885, over het onderwerp „Welke houding voegt ons ten opzichte der arbeidersbeweging hier te lande?” Verslag in *De Hervorming*, 30-5-'85, p. 55 vlgg.

is.”¹ En in 1890 heeft hij op een Nutslezing te Edam zo over het socialisme gesproken, dat het „als propaganda voor sociaaldemocratie of communisme” wordt gequalificeerd². Het regent ingezonden stukken en protesten. Op verzoek van het Hoofdbestuur van het Nut zal ds. Tenthoff deze lezing voorlopig niet meer houden!

Ds. Tenthoff heeft echter ongetwijfeld, met weinig anderen, behoord tot de „enkele loffelijke uitzonderingen”, waarvan Kruyt spreekt³. Al te groot is het aantal bewijzen voor de geringe werkzaamheid van de kerk tegenover de sociale ellende. De geest van de kerk, de praktijk van het Christendom waren in het algemeen weinig geschikt om strijders voor een sociaal betere samenleving vertrouwen in te boezemen. Dat verklaart veel van de felle haat in de opkomende socialistische beweging tegen de kerk en tegen de godsdienst. Men bestreed niet alleen kroeg en kapitaal, maar ook: de kerk! Men beperkte zich niet tot een houding van neutraliteit of onverschilligheid ten aanzien van de godsdienst. Herhaaldelijk maakte de godsdienst een onderwerp van bespreking uit in de bijeenkomsten van de S.D.B. Juist het feit, dat onder de socialisten veel Dageraadsmannen waren, terwijl de arbeiders in het algemeen van huis uit godsdienstig waren, maakte, dat „meer waarde werd gehecht aan de anti-godsdienstige propaganda dan thans het geval is.”⁴ Men bedenke, dat Vliegen dit schrijft in 1902.

Is dit wellicht de reden geweest, dat men bij het overnemen van het program der Duitse socialisten de eis, dat godsdienst

¹ Referaat op de vergadering van Moderne Theologen te Leeuwarden, 9 Juli 1886, over het onderwerp: „De zedelijke grondtrek der sociale bewegingen van onzen tijd, een wegwijzer voor de werkzaamheid van den modernen predikant in deze.” Verslag in *De Hervorming*, 31-7-'86.

² Motie van de afdeling Edam van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. De lezing zelf is als brochure verschenen. De verschillende gegevens heb ik geput uit het archief van Ds. Tenthoff. In dit archief is o.m. ook een merkwaardige brief van Troelstra van October 1887, handelende over het geloof. Troelstra schrijft daarin, „dat het een steeds onderdrukte illusie” van hem is geweest, om predikant te worden, maar dat hij deze illusie met zovele andere heeft moeten laten varen.

³ Kruyt, *a. w.*, p. 185.

⁴ Vliegen, *a. w.*, I, p. 118.

tot privaatzak moest worden verklaard, heeft weggelaten? Dus niet uit taktische overwegingen, om nl. in het kerkelijk Nederland de religie maar buiten bespreking te laten, maar integendeel omdat men een positief anti-godsdienstig optreden noodzakelijk achtte? Zowel de toon op socialistische meetings en vergaderingen als de inhoud van *Recht voor Allen* maakt deze opvatting, dunkt mij, aannemelijk¹.

d. *De betekenis van Domela Nieuwenhuis*

Het socialisme is in de eerste vijftien jaren van zijn opkomst hier te lande zo nauw verbonden met de figuur van Domela Nieuwenhuis, „dat men ze onmogelijk van elkaar kan scheiden.”² Terecht zegt Vliegen dan ook, dat wie de geschiedenis van de Nederlandse socialistische beweging tot 1894 schrijft, meteen de geschiedenis van het openbare leven van Domela Nieuwenhuis schrijft en omgekeerd³. 't Is wel een van de merkwaardigste trekken van de S.D.B. en typerend voor de achterlijkheid van de toenmalige Nederlandse arbeidersklasse, dat Domela Nieuwenhuis in de S.D.B. zo volkomen de leiding had en zo onbegrensde verering genoot⁴. Hij was niet maar één van de voormannen, niet een leider, zelfs niet de leider, Domela Nieuwenhuis was voor de oude beweging de apostel, de messias. Voor deze buitengewone verering waren ongetwijfeld velerlei redenen. Allereerst was het van grote betekenis, dat Domela Nieuwenhuis predikant was geweest. Predikantenvergoding is de enige heldenverering, die het Hollandse volk zich permitteert, zegt Kruyt, en hij ziet in de verheerlijking van Domela Nieuwenhuis daarvan iets terug. Ook Van der Goes meent, dat het allereerst het predikantsambt is geweest, dat Domela Nieuwenhuis in staat gesteld

¹ Vgl. nog de opmerking van Rüter over de strijd van de S.D.B. tegen troon, beurs en altaar, Rüter, *Hoofdtrekken*, p. 131.

² Domela Nieuwenhuis, *Van Christen tot Anarchist*, p. 319. Op p. 355 herhaalt de schrijver dit nog eens. Vgl. ook Joan A. Nieuwenhuis, *Voortrekkers*, p. 55.

³ Vliegen, *a. w.*, I, p. 39.

⁴ Vgl. Kruyt, *Het Nederlandse volkskarakter*, p. 44.

heeft om te doen, wat hij deed. En hij wijst erop, dat zowel Domela Nieuwenhuis als A. Kuyper door de lagere klassen in ons land bij voorkeur als ex-dominee vereerd werden¹.

Diepe indruk heeft het op de socialistische arbeiders gemaakt, dat Domela Nieuwenhuis, als eerste, het proletariaat tot verzet opriep en daarvoor zijn positie opgaf, met zijn klasse en met de kerk brak en ondanks spot en hoon trouw bleef aan het socialisme en aan de socialistische massa. Speciaal in hem hebben zijn volgelingen het offer gewaardeerd, dat hij bracht voor hen, voor hun bevrijding, voor het socialisme. Zeker staat hij in het brengen van grote offers ter wille van het socialisme niet alleen. Tallozen offerden hun bestaan op voor hun ideaal: denk aan Croll, Van der Goes en aan de vele eenvoudige strijders! Maar alleen Domela Nieuwenhuis heeft daaraan een aureool kunnen ontlenuen². Er was in de S.D.B. langzamerhand een ware Domela Nieuwenhuis-cultus ontstaan. Tot op zekere hoogte is dat begrijpelijk. Domela Nieuwenhuis stak door afkomst, economische positie, geestelijke ontwikkeling ver uit boven de grote massa der proletariërs en bleef zich toch met inzet van zijn gehele persoonlijkheid geven aan hun bevrijdingsstrijd. Het is overigens opvallend, hoe men wel tal van uitingen vindt van verering en verafgoding van Domela Nieuwenhuis, maar zelden of nooit voorbeelden van inniger persoonlijke verhouding, van eenvoudige genegenheid, van warme vriendschap. Domela Nieuwenhuis werd nooit deel van de massa, hij bleef er altijd boven staan. Hij bleef altijd „mijnheer” Nieuwenhuis!³

Ondanks de ontkenningen in de gedenkschriften van Domela Nieuwenhuis krijgt men, zoowel uit de geschriften over hem als uit die van hem zelf, sterk de indruk, dat hij de persoonsverheerlijking weinig of niet heeft tegengegaan, ja zelfs dikwijls in de hand heeft gewerkt. Tal van artikelen in *Recht voor*

¹ *De Nieuwe Tijd*, 2e jaargang (1896/97), p. 206.

² Rüter, *a. w.*, p. 23. Zie ook *Oudegeest, a. w.*, I, p. 38.

³ Rüter, *Hoofdtrekken*, p. 167 vlg. Vgl. de brochure *Licht*, uitgegeven door de Centrale Raad van de S.D.B., waarin voortdurend gesproken wordt over „burger Croll” en „de heer D. N.”

Allen, de vele overgenomen, prijzende berichten over Domela Nieuwenhuis, het uitvoerig vermelden van vrijwel alle spreekbeurten, de vergelijkingen met de Christusfiguur, de portretten op de vergaderingen¹, het is alles te veel, het lijkt te opzettelijk, om veel waarde te kunnen hechten aan de in later jaren neergeschreven tegenspraak. Het hoogtepunt bereikte de verering in de tijd van Nieuwenhuis' veroordeling, gevangenschap en vrijlating. Zeker hebben de omstandigheden wel sterk bijgedragen tot deze, zo onhollandse, persoonscultus. Men kan Domela Nieuwenhuis toegeven, dat velen ook zonder zijn toedoen zo dwaas waren zich er schuldig aan te maken². En als Gerhard aan Domela Nieuwenhuis schrijft, dat hij van den beginne af de groeiende, soms waanzinnige aanbidding heeft gadegeslagen van de proletariërs voor hun nieuwe Messias en dat hij met bittere weemoed heeft waargenomen, hoe diep het proletariërsinstinct nog geworteld was in hun hoog opzien tegen de rijke leider, dan voegt hij er de verzuchting aan toe: „maar vaders lessen deden mij met smart erkennen, dat er bovenmenselijke eigenschappen vereischt schijnen in een Messias om aan de groote moreele gevaren zijner positie te ontsnappen.”³ Het is wel gebleken, dat ook Domela Nieuwenhuis deze eigenschappen niet bezat. Overigens bezat hij tal van geestelijke en fysieke kwaliteiten, die medehielpen om een onweerstaanbare indruk op de massa te maken. Zijn rijzige gestalte, die alles miste wat alledaags was, zijn apostelkop met de dwepersogen, zijn zelfbeheersing en zijn uithoudingsvermogen, alles werkte samen om de indruk bij zijn volgelingen te vergroten⁴. Daarbij had hij ook als spreker bijzondere kwaliteiten, al overheerste in zijn redevoeringen gewoonlijk het negatieve, het kritische, het agitator-

¹ Vgl. hiervoor o.a. Rüter, *De Spoorwegstakingen*, p. 23 vlgg.; Vliegen, *a. w.*, I, p. 62 vlg.; Croll, *Ter toelichting van mijn uittreden*, p. 29 vlgg.

² Domela Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 173.

³ A. H. Gerhard aan Domela Nieuwenhuis, 17-4-1899. Arch. D. N.

⁴ Vgl. hiervoor de beschrijving bij Vliegen, *a. w.*, I, p. 50 vlgg. Oudegeest meent dat de zelfbeheersing meer gevoelloosheid kan worden genoemd. Oudegeest, *a. w.*, p. 39.

rische¹. Te boeien wist hij zijn hoorders wel. „De geniale opruier,” schrijft Professor Brugmans, „uiterlijk een apostel, innerlijk van felle en onmeedoogende haat vervuld tegen de bestaande maatschappij, was juist de man om door zijn soms plechtige, dan weer populaire, maar altijd zeer meeslepende en hoogst suggestieve welsprekendheid de volksmassa te imponeren en te boeien.”²

Naast al het voorgaande is het zonder twijfel van grote betekenis geweest, dat er onder de socialisten aanvankelijk zo weinig waren, die behalve goede wil en socialistische gezindheid ook ontwikkeling en leidersgaven bezaten. Dit toch had ten gevolge, dat de enkelen, die uit het burgerlijk kamp kwamen, een onevenredig grote invloed kregen. En van dezen was Domela Nieuwenhuis zo verreweg de belangrijkste en de meerdere, dat alle anderen bij hem in het niet zonken. Dat heeft bewerkt, dat er geen harmonisch geheel groeide van arbeiders en „overgekomenen”. „De partij werd door de burgerlijke leden niet geleid,” oordeelt Van der Goes, „maar autocratisch bestuurd, en dit niet omdat zij te veel, maar omdat zij te weinig van die soort telde.”³

Het buitensporige overwicht van Domela Nieuwenhuis in de oude beweging zal niet in de laatste plaats toegeschreven moeten worden aan de onmondigheid, de achterlijkheid van die beweging in haar eerste periode. De afstand in ontwikkeling, cultuur en óók bezit tussen Domela Nieuwenhuis enerzijds en de socialisten anderzijds was te groot, Domela Nieuwenhuis bleef te zeer de merkwaardige eenling uit het andere kamp, dan dat van een werkelijke eenheid sprake kon zijn. Door het grote verschil in ontwikkeling is er aan de kant van de arbeiders een sterk besef van afhankelijkheid van deze

¹ Vliegen, *a. w.*, I, p. 54. Zie verder o.a. de critische bespreking van Nieuwenhuis' optreden in volksvergaderingen in Frans Netscher, *In en Om de Tweede Kamer*, p. 27 vlgg. Netscher noemt zijn redevoeringen „een raar mengsel van een vervelende preektoon, een bijtend sarkasme, een ophitsend revolutionairisme, een afbrekend cynisme en een lang gesleep van platte paradoxen.” (*t. a. p.*, p. 28).

² Brugmans, *De geschiedenis van Amsterdam*, VIII, p. 491.

³ Van der Goes in *Na tien jaar*, p. 51.

éne opofferende vriend hunner klasse. Nieuwenhuis' populariteit „verscheen als het geloof dat hij, in zijn stand, een enorme uitzondering was. Iemand die zoveel voor de arbeiders voelde, en zoveel voor hen gedaan had (ook geleden voor hen), moest wel een heilige zijn. En een heilige was hij van maatschappelijke afkomst, die gewoonlijk niets dan vijanden voortbracht. Die klasse, door hun een D. N. te schenken, had al hare arbeidersvriendschap uitgeput. Zulk een man staat er, in de bourgeoisie, slechts één op in de honderd jaar. Wie er, na hem, volgde, kon wel niet anders dan een bedrieger zijn.”¹

Inderdaad lijkt het mij juist, wat Van der Goes hier en elders beweert, nl. dat het onbepaalde vertrouwen in en de grote eerbied voor Domela Nieuwenhuis, één uit de kringen der bourgeoisie, het wantrouwen tegen en de verachting voor andere personen uit diezelfde groepen heeft bevorderd. Ook Domela Nieuwenhuis zelf wekt vaak de indruk, ondanks zijn ontkenning, dat hij wantrouwend stond tegenover ieder, die uit andere dan arbeiderskringen tot de socialistische beweging toetrad. Wellicht vreesde hij concurrentie, bedreiging van zijn leiderschap? Het is begrijpelijk dat zijn volgelingen, door de grote leider voor de keuze gesteld: mij of een ander, vooral in de eerste jaren nauwelijks aarzelden: Domela Nieuwenhuis' onmisbaarheid was immers zonneklaar! Voor hen was de S.D.B. zonder Domela Nieuwenhuis eenvoudig ondenkbaar. Zijn overwicht was zo groot, zijn woord zo machtig, dat zijn aanhangers voor het merendeel hem trouw bleven ook toen hij van de sociaal-democratie vervreemde. Voor Nieuwenhuis gold ten aanzien van de S.D.B.: l'état c' est moi! Of, zoals Van der Goes het uitdrukt: „Domela Nieuwenhuis vertegenwoordigde en bestuurde de oude socialistische beweging niet slechts, hij verpersoonlijkte haar. Hij, Nieuwenhuis, was de beweging.”² Hier hebben wij een van de eigenaardigste kenmerken van de S.D.B., tevens zijn zwakke zijde. De merk-

¹ *Idem*, p. 52.

² *Idem*, p. 55.

waardige positie van Domela Nieuwenhuis maakt, dat de oude socialistische beweging wel geleid werd, maar niet werd opgevoed tot zelfstandigheid. Ook al schrijft Nieuwenhuis, dat hij er naar streefde van de S.D.B. een partij van zelfbewuste en zelfstandige strijders te maken en dat het zijn doel was zich als leider overbodig te maken¹, hij is in deze als sociaal opvoeder te kort geschoten; hij heeft zich juist niét overbodig gemaakt. Integendeel! En dit gebrek aan zelfstandigheid, aan eigen inzicht, aan innerlijke kracht en overtuiging, werd tenslotte mede oorzaak van de ondergang van de eerste socialistische organisatie.

3. HET ANARCHISME, DOMELA NIEUWENHUIS EN DE OUDE BEWEGING (tot ± 1891)

Van een tegenstelling tussen anarchisme en sociaaldemocratie is in de eerste periode van de socialistische strijd in ons land niet of nauwelijks sprake. In de primitieve tijd van het socialisme in Nederland waren ze praktisch vrijwel één, meent Schaper². Ook van anarchistische kant oordeelt men, dat in het begin, toen het socialisme pas begon wortel te schie-ten in de massa, allen het eens waren over de kern van dat socialisme³. Dit is trouwens niet iets speciaal Nederlands; wij zien het overal in de opkomende arbeidersbeweging. Het is ook volkomen begrijpelijk. In zo'n beginperiode is de strijd allereerst krachtig protest, onberedeneerd verzet tegen de schreeuwende misstanden, tegen de onmenswaardige toestanden. 't Is vaak een ruwe uitbarsting van woede en haat, van wanhoop en wraak. De actie beoogt aanvankelijk vooral het wekken van de maatschappelijk ontrechten en economische slaven tot besef van hun menselijke waarde, tot enig inzicht in hun vernederende positie. Dat geeft aan de eerste socialis-

¹ Domela Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 261 vlg.

² Schaper, *a. w.*, p. 156.

³ *De Anarchist*, Nov. '93.

tische beweging haar primitief, revolutionnair karakter. „Aan details, aan onderdelen werd nog weinig door het volk daarbuiten gedacht,” schrijft *De Anarchist* in 1893 in een beschouwing over de oudste tijd. „Voorlopig waren het nog punten van de studeerkamer. Er was dus weinig of geen grond voor geschilpunten en vandaar die eensgezindheid en eenheid, die veel hadden van de onschuld van het paradijs, voortkomende uit onwetendheid. Die eensgezindheid was bijgevolg van zeer negatieve aard.”¹

Van praktische resultaten, binnen afzienbare tijd te bereiken, is in die beginperiode hoegenaamd geen sprake; hoofdzak is eerst kritiek en actie. En daardoor blijven de tegenstellingen tussen voorstanders van een toekomstig krachtig gezag en de aanhangers van onbepaalde vrijheid, tussen collectivisme en anarchisme, voorlopig verborgen. Zodra echter de socialistische beweging van betekenis gaat worden, invloed gaat krijgen op de politieke verhoudingen, zodra vragen van praktische politiek moeten worden beantwoord, kan het niet uitblijven, of de twee aangeduide stromingen tekenen zich af en komen tegenover elkaar te staan. In vrijwel alle landen, waar van socialisme sprake is, kunnen wij dit constateren. De koers, die de socialistische beweging op den duur gaat volgen „blijft in elk land een tweeledige: in de richting van het collectivisme van Marx of in die van het anarchisme.”² In de internationale beweging leidt dit tot de felle botsing tussen de aanhangers van Marx en die van Bakounine, die een voorlopig einde vindt op het Haags Congres van 1872. Het anarchisme lijdt de nederlaag en wordt uitgesloten, maar de Eerste Internationale gaat praktisch te gronde³.

Hoewel de grote strijd op Nederlands grondgebied werd uitgevochten, was de Nederlandse beweging zelf aan het probleem nog niet toe. En zelfs tien jaar later, als de S.D.B. is opgericht, is het anarchisme hier nog geen probleem. Nogmaals

¹ Als voren.

² Quack, *De Socialisten*, VI, p. 405.

³ Idem, VI, p. 143 vlgg.

tien jaar later eerst zou het hier tot een bittere strijd komen.

Misschien is het goed bij het spreken over anarchisme tweeërlei te onderscheiden. Allereerst heeft men de, boven al aangeduide, primitieve, ongedisciplineerde manier van optreden, het spontane verzet tegen het treurig lot, tegen de onderdrukkers, tegen alle overheid, gezag en macht. Deze wijze van optreden, vaak sterk individualistisch, met weinig begrip voor organisatie, duidt men, eigenlijk ten onrechte, wel aan als anarchistisch. Hierop doelt Brugmans, als hij zegt, „dat het Nederlandse volk in zijn karakter een sterke anarchistische inslag heeft.”¹ Hij wijst daarbij op het veelvuldig verzet tegen de politie in ons land, de relletjes en allerhande oproeren. Dit alles hangt wellicht ook samen met de algemeen erkende sterke Nederlandse vrijheidszin en het niet geringe individualisme hier te lande².

Wanneer echter Brugmans, sprekende over het karakter der socialistische beweging hier, niet wil laten vergeten, „dat onder de oudere socialisten heel wat leiders voorkwamen, die eigenlijk beter als anarchisten kunnen worden gequalificeerd en die zich later dan ook zoo hebben genoemd”³, dan denkt hij nu toch aan een ander anarchisme, ook al is er verband met het vorige. Ditmaal gaat het over het wezenlijke anarchisme. D.w.z. over het anarchisme als leer, als levensbeschouwing. Dit anarchisme betekent een bewust zich keren tegen alle dwang en alle gezag; het op de voorgrond schuiven van het persoonlijke, van de individuele vrijheid, het principiël verwerpen van elke autoriteit, van alle macht van de een over de ander, het zich keren daarom tegen kiesrecht en tegen parlementarisme⁴.

¹ Brugmans, *a. w.*, VIII, p. 471.

² Kruyt, *Het Nederlandse volkskarakter*, p. 44.

³ Brugmans, *a. w.*, VIII, p. 488.

⁴ Vgl. Domela Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 307, waar hij zegt: „Ik was anarchist en kwam dus op tegen alle tirannie in welke vorm ook, tegen elk gezag van buiten af, om voortaan geheel den nadruk te leggen op het persoonlijke, het individueele.” Elders geeft Domela Nieuwenhuis deze omschrijving: „Anarchisme beteekent (dus) afwezigheid van elke verhouding van heerschappij, hetzij zij is aristocratisch dan wel democratisch. De anarchist verwerpt elke

Van dit anarchisme nu is in de oude socialistische beweging aanvankelijk noch bij de leiders noch bij de volgelingen iets van betekenis te vinden. Zowel de S.D.B. als Domela Nieuwenhuis heeft zelfs in de eerste jaren deze leer positief afge-
wezen.

Wel was de laatste wellicht door aanleg en karakter tot het anarchisme voorbestemd¹. Wanneer men het leven van Domela Nieuwenhuis overziet², kan men daarin een ontwikkeling constateren van gebondenheid tot steeds grotere vrijheid. Achtereenvolgens maakt hij zich los uit het kerkelijk verband, verbreekt dan, in zijn theorieën, de banden met de staat, om tenslotte ook de banden met de partij los te scheuren, zelfs al was die partij voor een belangrijk deel zijn eigen stichting.

Reeds in zijn studententijd vervreemde hij enigszins van de opvattingen en dogma's, waarmee hij thuis was opgegroeid. Niet zonder moeite verkreeg hij in 1869 toegang tot de kerk³ en deed een jaar later zijn intrede als predikant in Harlingen. In zijn volgende standplaats Beverwijk (1871), zowel als in Den Haag (1875) keert de jonge predikant zich tegen tal van kerkelijke instellingen, o.a. de dienst op Hemelvaartsdag en tegen de in de kerk heersende geest. Het duurde niet lang, of hij trok de konsekwenties uit zijn gewijzigde denkbeelden ten opzichte van de godsdienst en trad uit de kerk (1879). „Steeds duidelijker zag ik in,” schrijft hij in zijn gedenkschriften, „dat, wat men christelijken godsdienst noemde, niets bijzonders is, want het schoone, het goede, het algemeen menschelijke daarin vond men in de zoogenaamde „heilige” boeken van alle volken en ook bij de wijsgeren terug . . . . Mijn

staatsdwang, de staat in elken vorm en dus ook elke staatswet. Hij streeft naar een maatschappelijke orde zonder staat en zonder wetten — de „vrije maatschappij”, zooals Johan Most en anderen haar hebben genoemd.” Ongedateerd manuscript in het archief D. N.

¹ „Niet ieder kan anarchist zijn, al wil hij het ook. Men moet er een natuur voor hebben.” Domela Nieuwenhuis, *Van Christen tot Anarchist*, p. 267. Vgl. ook de noot op die bladzijde.

² Men zie hiervoor ook het opstel van W. Havers en Sam W. Coltof in het *Gedenkboek F. Domela Nieuwenhuis*, p. 154 vlgg.

³ Vnl. door de geest van zijn proefpreken, Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 18 vlgg.

standpunt was heelemaal humanistisch. Ik voelde mij steeds minder thuis in de kerk.”¹ En in zijn bedankbrief aan de kerkeraad betoogt hij, dat het bestaan van kerkgenootschappen hinderlijk in de weg staat aan het humanisme, dat naar zijn heilige overtuiging het hoogste is. „Voor mij is niet het Christen-zijn, maar het mensch-zijn hoofdzaak. . . . Zoo is de kerk te eng, te bekrompen. Zoo staat de kerk in beginsel tegenover de humaniteit.” Zijn illusie, „dat de kerk vervuld kon worden met nieuw leven, dat zij wederom de Maatschappij, de samenleving kon bezielen,” is vervlogen. En zo stond Domela Nieuwenhuis, de opstandige, de zoeker naar waarheid en gerechtigheid, de man met zijn zucht naar het absolute en zijn afkeer van alle lapwerk², „buiten de werkring die (hij) zelf gewenscht en bemind had.”³

Merkwaardig is het, dat bij dit afscheid van de kerk met geen enkel woord gerept wordt van de socialistische denkbeelden, die Domela Nieuwenhuis toen toch al in meerdere of mindere mate aanhing⁴. Wel stelt hij tegenover de kerk, die „het standpunt huldigt niet van deze wereld te zijn,” zijn humanisme, „dat niet alleen wel van deze wereld is, maar haar beschouwt als de eenige, waarmede wij te maken hebben en als gevolg daarvan zijn wij verplicht deze wereld te vervormen tot een verblijfplaats, waarop allen een gezond en goed leven kunnen leiden.”⁵ Van socialisme of socialistische beginselen geen woord. Tekenend was intussen wel, dat bij de afscheidspreek „uit Amsterdam een heele wagon menschen was overgekomen, onder wie de mannen der Internationale, die gebroken hadden met allen godsdienst.”⁶ Het is zeer wel mogelijk, dat het allereerst het atheïsme is geweest, dat hier bin-

¹ *Idem*, p. 32 vlg.

² Typisch is in dit verband de tekst van zijn afscheidspreek, Mattheus 9 : 17. *Idem*, p. 34. Voor de gehele preek zie men Nieuwenhuis' *Mijn afscheid van de kerk*.

³ Domela Nieuwenhuis, *Van Christen tot Anarchist*, p. 34.

⁴ 't Is immers hetzelfde jaar, waarin *Recht voor Allen* verschijnt. Vgl. *Vliegen*, a. w., I, p. 49.

⁵ Domela Nieuwenhuis, a. w., p. 33 vlg.

⁶ *Idem*, p. 34.

dend werkte. Maar Domela Nieuwenhuis wijst er toch ook op, hoe er na afloop van de preek een samenkomst plaats had in het Werkliedengebouw, „waar wij met elkander bespraken, hoe wij den veldtocht tegen het kapitalisme het beste zouden voeren.”¹

Weldra wordt Domela Nieuwenhuis nu geheel in de jonge arbeidersbeweging getrokken; hij stond er middenin, voor hij het zelf wist. Als redacteur van *Recht voor Allen* staat hij voortaan voortdurend op de bres voor de verdrukten en verkondigt hij zijn politieke en sociale denkbeelden. Anarchist was hij in de eerste jaren zeker niet. Met een zekere trots zegt hij later, dat hij alles zelf heeft doorgemaakt en de verschillende standpunten dus kent, „want ik stond nu eens op dit dan op dat, naar gelang van de fase van evolutie, waarin ik mij bevond.”² Herhaaldelijk heeft hij op tal van plaatsen het anarchisme scherp bestreden en de grote waarde van het kiesrecht en het parlementarisme verkondigd. Met de hem eigen energie werpt hij zich in de strijd voor het algemeen kiesrecht en hij is een dergenen, die de kiesrechtactie weten op te voeren tot een grootse, nationale beweging. De grote waarde, die hij aan het algemeen kiesrecht toekent, blijkt o.a. uit de brochures, die hij eraan heeft gewijd. „Van alle hervormingen moet deze de eerste zijn,” meent hij in 1879; „zij is het a.b.c. van alle verbetering, zij is het begin van elke vooruitgang.”³ Hij ziet de strijd voor algemeen kiesrecht aanvankelijk als een belangrijk onderdeel van de politieke actie. Terwijl zijn belangstelling voor coöperatie en vakbeweging, als te zeer gericht op het direct belang, in het algemeen maar matig is, hecht hij met zijn revolutionnair temperament, met zijn liefde voor vrijheid, gelijkheid en broederschap, aan de politieke actie grote waarde. Het bezit van algemeen kiesrecht acht hij niet alleen belangrijk als een erkenning van de volwaardigheid van de massa, ook verwacht hij, dat men na de verovering

¹ t.a.p.

² Nieuwenhuis a. w., p. 305.

³ Domela Nieuwenhuis, *Algemeen stemrecht*, p. 16.

van dit recht, gemakkelijk de regeringsmacht zal kunnen verwerven. Hij verwacht „òf invoering van algemeen kiesrecht òf de aanvang der sociaal-politieke revolutie op korten termijn.”¹ In beide gevallen zou de komst der socialistische maatschappij weldra volgen. Domela Nieuwenhuis vraagt in deze tijd aan Marx, welke maatregelen hij dan in het belang der lijdende massa zou nemen. En hij betoogt dan verder tegenover Marx, dat het al van belang zou zijn, „indien men door samenwerking een internationale arbeidswetgeving kon afdwingen.”² In deze jaren acht hij dus blijkbaar arbeidswetgeving, dat wil dus ook zeggen parlementaire arbeid, van belang. Geen wonder dan ook, dat hij zich bij verschillende verkiezingen candidaat liet stellen, ook al was succes voorlopig uitgesloten.

Met deze kiesrechtactie gaat gedurende vele jaren zelfs een dikwijls felle bestrijding van het anarchisme gepaard. Uitdrukkelijk zet Domela Nieuwenhuis in een hoofdartikel in *Recht voor Allen* uiteen, dat socialisme en anarchisme niet hetzelfde zijn, zoals oppervlakkige lieden zeggen, maar dat beide iets geheel anders omvatten³. In een ander nummer worden alle socialisten over de gehele wereld opgeroepen „elkaar de hand te reiken tot gemeenschappelijke bestrijding van het anarchisme.” Het moet van de daken verkondigd worden, dat de anarchisten „onze tegenstanders zijn en zooveel mogelijk uit onze beweging moeten worden geweerd.”⁴ Samenwerking tussen anarchisten en socialisten is onmogelijk, betoogt *Recht voor Allen* twee jaar later. „De anarchisten achten de socialistische stellingen in haar verwerkelijking éven drukkend, ja nog drukkender dan de tegenwoordige

¹ Rüter, *Hoofdtrekken*, p. 170.

² Rüter, *De Spoorwegstakingen*, p. 28 vlg.

³ *Recht voor Allen*, 16-2-'85. Een grote moeilijkheid is, dat vaak niet is uit te maken, of een ongetekend artikel wel van Domela Nieuwenhuis is. Wanneer er geen bijschrift of nabeschouwing van de redactie op volgt, mag men aannemen, dat deze met de hoofdstrekking accoord gaat. Vgl. Nieuwenhuis, *a w.*, p. 268.

⁴ *Recht voor Allen*, 2-12-'85. Het artikel is ondertekend A-M. Er is geen bijschrift van de redactie.

maatschappelijke dwang, maar zij schijnen zich daarvan zoo weinig bewust, dat zij in de partij blijven, tenzij ze zulks om andere redenen doen.”¹ Ook in 1888 zet *Recht voor Allen* de strijd tegen ’t anarchisme voort en zet met nadruk uiteen, dat het verschil tussen anarchisme en socialisme niet is gelegen „in een meerder ver gaan, maar in een gaan in een andere richting.”²

Het staat dus wel vast, dat Domela Nieuwenhuis de eerste jaren heeft behoord tot de bestrijders van het opkomend anarchisme. Nog in 1888 beschouwt hij het anarchisme als een gevaar voor de arbeidersbeweging. Immers hij schrijft dan aan Engels: „Der Anarchismus hat hier auch angefangen Adepten zu machen, aber ich glaube dass wir von dieser Seite nicht viel zu fürchten haben.”³ Toch voltrekt zich in deze tijd al wel een verandering in Nieuwenhuis’ denkbeelden. Juist nu schijnt hij toegankelijker te worden voor de anarchistische opvattingen, in dezelfde tijd, dat hij — als eerste socialist — zijn intrede doet in het parlement. Dat geeft aan zijn optreden in de komende periode iets onzekers, iets verwarrens, men krijgt de indruk van aarzeling en tegenstrijdigheid. Zo toont Domela Nieuwenhuis zich in 1888 bij de candidaatsstelling voor de Tweede Kamer al weinig enthousiast. Een verzoek uit Weststellingwerf om een candidatuur te aanvaarden, wijst hij af. Als dan ook enkele anderen bedanken, veroorzaakt dit onder de aanhangers in het Noorden teleurstelling en verwarring. En men kan de opmerking van een Friese afgevaardigde begrijpen, dat het nu toch al te gek wordt om zich warm te maken voor algemeen kiesrecht. „Eerst hebben onze voormannen als Domela Nieuwenhuis al hun best gedaan om ons de zaak met geestdrift te doen aanpakken en ons in de verkiezingen te werpen, nu laat gijlieden ons in den steek. Zoo gaat bij ons de liefhebberij er ook af.”⁴ Domela Nieuwenhuis is tenslotte blijkbaar voor de

¹ *Recht voor Allen*, 14-12-'87.

² *Idem*, no. 14 van de 10e jrg. (1888).

³ Aangehaald bij Rüter, *De Spoorwegstakingen*, p. 34.

⁴ Domela Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 179.

aandrang gezwicht en aanvaardt in verschillende plaatsen, o.a. in Schoterland, een candidatuur, ook al voelde hij zich dan weinig tot het parlementaire stelsel aangetrokken. Hoewel hij tijdens de verkiezingsvergaderingen telkens nadrukkelijk verklaarde, dat hij socialist was en als zodanig gekozen wenste te worden, liep het tenslotte toch zo, dat hij, bij herstemming tegenover Heldt, gekozen werd, dank zij een 400-tal anti-revolutionnaire stemmen. En die waren niet socialistisch, alleen maar anti-liberaal bedoeld. Dit maakte het Kamerlidmaatschap ongetwijfeld nog minder aantrekkelijk voor Domela Nieuwenhuis.

Hoewel hij zelf sceptisch stond tegenover de te bereiken resultaten, — zijn positie als eenling was wel buitengewoon moeilijk — is het Kamerlidmaatschap toch nog een teleurstelling voor hem geworden. Wel deed hij mede aan de parlementaire arbeid¹. Hij hield een interpellatie over de werkstaking in de venen². Met dit eerste optreden in het parlement was hij niet onfortuinlijk. Het was in elk geval oorzaak dat de Tweede Kamer zich gedurende enige tijd met de sociale misstanden in het Noorden bezighield. De interpellatie leidde er toe, dat Domela Nieuwenhuis kort daarna een initiatiefontwerp indiende tegen de gedwongen winkelnering. Bij enkele wetsontwerpen maakte hij gebruik van het recht van amendement, hij hield algemene beschouwingen en mengde zich bij verschillende gelegenheden in het debat. Gaandeweg echter wordt, voornamelijk door de onaangename, teleurstellende ervaringen, zijn activiteit als Kamerlid geringer. Hij bezocht geen afdelingsvergaderingen³, diende geen amendementen of wetsontwerpen meer in en beperkte zich steeds meer tot het leveren van kritiek. Zijn waardering van de Kamerarbeid daalde, en wel zeer snel. Reeds op het internationaal congres te Parijs spreekt hij zijn scherpe veroordeling uit over het

¹ Zie over Nieuwenhuis' optreden in de Kamer, Frans Netscher, *a. w.*, p. 32 vlgg.

² Domela Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 152 vlgg. Uitvoeriger Vliegen, *a. w.*, II, p. 40 vlgg.

³ Zie voor de motivering Domela Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 161.

parlementarisme, waarvan hij niets verwacht, juist omdat hij lid is van een parlement, omdat hij de hele comedie gezien heeft¹. Bij deze gelegenheid haalt hij, blijkbaar met instemming, de woorden aan van een „geestig schrijver”, die er op wijst, hoe het woord parlement is samengesteld uit twee delen, parle en ment, respectievelijk afgeleid van parler en mentir! Erg overtuigend is deze geestigheid niet, hoe dikwijls Domela Nieuwenhuis haar later ook herhaald heeft. Een onverdachte uiting van Nieuwenhuis' geringe waardering van het parlementarisme vinden we in een particuliere brief, eveneens uit het jaar 1889. „Het parlementaire leven blijft mij erg tegenstaan,” heet het in deze brief, „en vergis ik mij niet, dan heeft het parlementarisme zijn langste tijd gehad. . . . Alleen te staan is overigens een doodend werk en dagelijks gevoel ik het onvruchtbare meer. . . .”² Hij zou het zelf zeker niet al te zeer betreuren, als hij zijn Kamerarbeid kon beëindigen. Aan het Kerstcongres van de S.D.B. in 1889 legt hij de vraag voor, of hij lid van de Tweede Kamer zal blijven of niet. Het congres antwoordt bevestigend. In het volgend jaar betoogt Domela Nieuwenhuis bij herhaling in *Recht voor Allen*, dat het niet raadzaam is voor sociaal-democraten wetsvoorstellen in te dienen: dat is meewerken om nieuwe lappen te zetten op het oude kleed, lappen die noodzakelijk moeten afscheuren. Het parlementarisme mag nooit anders dienst doen, dan als agitatiemiddel³.

Het zou volkomen begrijpelijk zijn geweest, als Domela Nieuwenhuis zich in 1891 niet herkiesbaar had gesteld. Hij voelde zelf het Kamerwerk als onvruchtbaar, had weinig directe resultaten bereikt en in de pers geringe waardering gevonden. Zijn persoonlijke aanleg maakte hem bovendien wellicht niet de geschikte persoon voor het moeizame, droge

Idem, p. 188. Vgl. *Na twintig jaar*, p. 38 vlg. Zie over de veranderingen in de opvattingen van Nieuwenhuis ook Troelstra's artikel in *De Baanbreker*, 29-12-'94.

² Domela Nieuwenhuis aan zijn broer Adriaan, 27-3-'89. Archief D. N.

³ *Recht voor Allen*, 26-9-'90. Vgl. ook *id.* 26/27-10-'90. Vgl. eveneens Ritter, *Een halve eeuw*, I, p. 409 vlg.

Kamerwerk, hij was veel meer de agitator, de wekker, de volksleider. Het is zeker verwonderlijk, dat hij, ondanks dit alles, in 1891 toch opnieuw een candidatuur, o.a. voor Schoterland, accepteert. Bovendien heeft hij het blijkbaar de moeite waard gevonden in *Recht voor Allen* telkens aandacht te vragen voor de verkiezingen; hij verzorgt een nieuwe druk van een brochure: *Hoe ons land geregeerd wordt op papier en in werkelijkheid*¹. Hierin ijvert hij voor een regering door en voor het volk en voor de verovering van de machtsmiddelen, die nooit weer uit handen moeten worden gegeven. „Want zij hebben geen recht, die geen macht bezitten om dit recht te verdedigen.” Onder de toegevoegde citaten lezen we o.a. „Tot de onvervreembare rechten nu van ieder zelfstandig, eenigszins aan de kinderschoenen ontwassen volk behoort het recht om zich zijn eigene regenten te kiezen.” Hij schrijft een speciale brochure voor de middenstand² en geeft tenslotte in een extra geschrift een overzicht van zijn arbeid als Kamerlid³. Het is een krachtig pleidooi voor algemeen kiesrecht. Het volk mist de kenmerken der volkssouvereiniteit, die bestaan in het stembiljet dat besluit, in het wapen dat verdedigt en in de bodem die voedt. „Als wij het stembiljet hebben veroverd, dan zullen we daardoor komen tot het wapen en den bodem.”

Het resultaat van de verkiezingen van 1891 was al heel pover. Domela Nieuwenhuis bracht het tot een herstemming met Treub, maar werd niet gekozen. Dat de teleurstelling in socialistische kringen groot was, blijkt o.a. uit het bittere artikel in *Recht voor Allen*, waarin vooral het „advokaatje uit Amsterdam” (Treub) scherp wordt gekritiseerd⁴. Dat Domela Nieuwenhuis naderhand, ondanks de aandrang en de nieuwe actie van de Friese Volkspartij, weigerde een Kamerzetel te

¹ 4e druk, 's-Gravenhage, 1891.

² *Wat is de toekomst onzer middenklasse?* 's-Gravenhage, 1891.

³ *Vier jaren klasse-regering of wat men met algemeen kiesrecht had kunnen gedaan krijgen*, 's-Gravenhage, 1891. Vgl. Domela Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 165 vlgg. De brochure werd in meer dan honderdduizend exemplaren uitgegeven. Vliegen, *a. w.*, II, p. 268. Vgl. ook *Gedenkboek F. Domela Nieuwenhuis*, p. 178 vlgg.

⁴ *Recht voor Allen*, 25-6-'91. Vgl. Vliegen, *a. w.*, II, p. 273 vlg.

aanvaarden bij de gratie van diezelfde Treub, is begrijpelijk¹. Erg spijtig is hij over zijn niet-herkiezing ongetwijfeld niet geweest. Persoonlijk heeft hij het wellicht als een bevrijding gevoeld, niet meer „als een melaatsche te zitten in dat college van honderd.” Zowel deze niet-herkiezing als de parlementaire ervaring hebben ertoe bijgedragen om zijn anti-parlementaire gezindheid te versterken. En dit feit is niet alleen voor Domela Nieuwenhuis zelf, maar ook voor de ontwikkeling van de socialistische beweging in ons land in het algemeen en voor de S.D.B. in het bijzonder, van de grootste betekenis geweest.

In de S.D.B. was in de eerste jaren geen sprake van werkelijk anarchistische opvattingen, ondanks het primitieve, ruwe karakter. En ook ondanks het feit, dat het contact van veel socialisten met de staat dikwijls van onaangename aard was².

Weldra zien wij de S.D.B. een belangrijke plaats innemen in de beweging voor algemeen kiesrecht. Voor de socialistische arbeiders, evenzeer als voor de leden van het A.N.W.V. en van Patrimonium, was de invoering van algemeen kiesrecht een kwestie van recht³. De arbeiders van alle richtingen zagen in het bezit van kiesrecht een erkenning van hun maatschappelijke volwaardigheid. De socialisten vooral hechtten in de eerste tijd aan het algemeen kiesrecht zeer grote waarde, niet zozeer als doel, maar als middel. Zij begeerden het vóór alles als wapen in de sociale strijd en hadden grote verwachtingen van het gebruik van dit machtig instrument. Niet voor niets stond het als eerste eis op het program van de S.D.B. Steeds meer namen de socialisten de leiding in de verschillende kiesrechtacties. Zij waren enige jaren lang de drijfkracht van de beweging en gaven haar „vaart en elan.” Dit hangt samen met het feit, dat veel socialisten de verovering van het algemeen kiesrecht op korte tijd verwachtten. *Recht voor Allen* spoorde

¹ Zie over de merkwaardige naverkiezing in Schoterland en het conflict tussen Domela Nieuwenhuis en de Friese Volkspartij, Domela Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 175 vlgg.

² Vgl. Rienzi, *Socialisme en Vrijheid*, p. 143.

³ Zie voor de kiesrechtstrijd Rüter, *Hoofdtrekken*, p. 132 vlgg. Vgl. ook zijn *Spoorwegstakingen*, p. 28 vlgg.

dikwijls op zeer felle toon tot krachtige strijd voor algemeen kiesrecht aan; alle krachten moesten daarop worden geconcentreerd.

Waar zo de stemming in de socialistische beweging was, ligt het voor de hand, dat het anarchisme daar voorlopig weinig kans had. Wanneer dan ook op het Kerstcongres van de S.D.B. in 1882 de vraag wordt gesteld, langs welke weg het mogelijk is de geschillen tussen anarchisten en andere socialisten bij te leggen, wordt deze vraag niet behandeld, „omdat men in Nederland nog geen anarchisten had.” Overigens meende men, „dat het anarchisme het omgekeerde is van socialisme, daar dit laatste organisatie bedoelt van alle arbeiders, terwijl het anarchisme dit niet wenscht.”¹ Toch duurde het niet lang of het anarchisme begon hier enige betekenis te krijgen. In het laatst van 1881 verscheen in België een anarchistisch blad *De Opstand*, dat vooral in ons land veel gelezen werd en door zijn heftige toon nauw aansloot bij de wijze van discussiëren in arbeiderskringen. Enige jaren later kreeg Nederland zelf een anarchistisch blaadje, nl. *De Vrije Pers*², dat slechts korte tijd bestond. In 1888 vonden de anarchisten een tribune in *De Anarchist, orgaan van goddeloozen, haveloozen en regeeringloozen*. Het blad verscheen zonder redactie, zonder program en werd aan de lezers verstrekt zonder verplichte abonnementsprijs!³

Tal van oorzaken hebben samengewerkt om de anti-parlementaire gezindheid in de S.D.B. te versterken en de belangstelling voor de anarchistische denkbeelden te verhogen.

De revolutionnaire verwachtingen waren omstreeks 1885 hoog gespannen. Men geloofde immers, dat er op korte termijn een revolutionnaire situatie zou ontstaan en dat de sociale omwenteling dan de redding zou brengen uit de ellende. De revolutionnaire woelingen echter uit deze jaren, ge-

¹ Vliegen, *a. w.*, I, p. 71.

² Bymholt, *a. w.*, p. 410. *De Vrije Pers* verscheen in 1886 en 1887.

³ In Juli 1892 werd een abonnementsprijs vastgesteld en kort daarna werd ook een redacteur vermeld, nl. J. Methöfer. Vgl. *De Anarchist*, 5e jrg, no. 33.

volg o.a. van de grote nood door de werkloosheid en van verbittering over het regeringsbeleid, werden al te spoedig gevolgd door felle reactie, die vooral in de Oranjefurie van het jaar 1887 ernstige afmetingen aannam. Bittere ontgoocheling en ernstige teleurstelling in socialistische kringen waren het gevolg.

Ook de kiesrechtactie was op mislukking en teleurstelling uitgelopen. De beweging voor algemeen kiesrecht had haar hoogtepunt bereikt in 1885. Door het aannemen van de dreigende motie op de grote Haagse betoging van dat jaar, waarbij een herhaling van deze beweging beledigend voor de eigenwaarde van het Nederlandse volk werd verklaard, sneed men zichzelf de weg voor verdere kiesrechtactie praktisch af. Verloop van de beweging voor algemeen kiesrecht was dan ook het gevolg, terwijl bovendien juist in die tijd een scherpe reactie van de zijde der regering intrad¹. Ook de verdere gebeurtenissen op politiek gebied waren weinig geschikt om bij de socialistische arbeiders nieuw enthousiasme te wekken. De grondwetsherziening van 1887 bracht niet het zozeer begeerde algemeen kiesrecht; het „kooetsjoek-artikel” onthield nog voor lange tijd aan de meeste arbeiders het kiesrecht.

Zo was er dus teleurstelling naar twee kanten. Dit heeft bewerkt, dat de S.D.B. een periode van aarzeling doormaakt: moest men de revolutionnair-eschatologische traditie handhaven, of moest men zich geheel op de politieke actie werpen? Deze periode van aarzeling duurt enige jaren, jaren alweer van grote ellende, van werkloosheid, stakingen en vervolgingen. En juist in deze jaren wendden vele teleurgestelden zich naar het anarchisme. „Toen de S.D.B. aan eigen verwachtingen twijfelde, kon het anarchisme in invloed stijgen; het vertoont dezelfde utopistische en eschatologische trekken als de oude beweging, en velen moest de vernietiging van de staat aantrekken, nu hij als middel tot het doel niet te hanteren bleek.”²

¹ Men leze de sterke staaltjes, die Vliegen hiervan geeft. Vliegen, *a. w.*, I, p. 194 vlgg.

² Rüter, *a. w.*, p. 33 vlg.

Eveneens stegen de kansen voor het anarchisme, toen de S.D.B. zijn activiteit op allerhande gebied inperkte. De vakactie gaat zich, na 1887, geleidelijk meer buiten de partijorganisatie ontwikkelen; ook de politieke actie laat de S.D.B. in 1887 aan andere organisaties, als Volkspartij en Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht over¹. In 1888 verwerpt de S.D.B. bovendien, voornamelijk op aandrang van Croll, de coöperatie als strijdmiddel. Door deze besluiten gingen eigenlijk drie belangrijke mogelijkheden voor actie voor de S.D.B. verloren; dit heeft het gevoel van onzekerheid en machteloosheid onder de leden versterkt, wat hen toegankelijker maakte voor de anarchistische theorieën.

Voorals in Den Haag waren de anarchisten nogal actief. Daar werden cursusvergaderingen gehouden over het anarchisme, met praktische toepassing der theorie: geen voorzitter, geen agenda, geen orde! Dat van een behoorlijke gedachtenwisseling zo geen sprake kon zijn, ligt voor de hand. Het bestuur van de S.D.B.-afdeling in Den Haag heeft de uitwerking van deze bijeenkomsten toch blijkbaar niet vertrouwd en het nodig geoordeeld ook van sociaal-democratische zijde vergaderingen over het anarchisme te organiseren². In deze dagen was Domela Nieuwenhuis, naast Vliegen, nog een van de krachtigste bestrijders. Dit is misschien een van de oorzaken, dat de anarchistische actie en invloed toenamen tijdens Nieuwenhuis' gevangenschap in 1887.

Een besluit op het Congres van de S.D.B. in 1887 wekt ten onrechte de indruk, alsof daar de anarchistische, anti-parlementaire gezindheid dan al de overhand heeft gekregen. De S.D.B. besloot nl. als zodanig niet deel te nemen aan de verkiezingen. De leden-kiezers bleven geheel vrij in hun handelwijze. Hoewel dit besluit doet denken aan de bekende motie-Hoogezand-Sappemeer op het Groningse congres van 1893³,

¹ Zie hiervoor 't besluit van het congres in 1887.

² Ook in andere plaatsen organiseerde de S.D.B. dergelijke vergaderingen, o.a. in Beverwijk, Delft, Haarlem. Vliegen, *a. w.*, II, p. 60.

³ Zie hierna p. 121.

was de strekking toch een geheel andere. De bedoeling was alleen om in samenwerking met anderen, als Volkspartij aan de verkiezingen deel te kunnen nemen. Dat dit besluit volstrekt geen anarchistische strekking had, blijkt overigens zonneklaar uit het feit, dat tal van vooraanstaande figuren uit de S.D.B. in 1888 candidaat waren voor de Tweede Kamer, terwijl Domela Nieuwenhuis zelf immers gekozen werd. Ook het besluit van het volgende congres van de S.D.B. (1888) om bij de Tweede Kamer-verkiezingen met eigen kandidaten uit te komen, wijst er in elk geval op, dat de S.D.B. toen niet anarchistisch was.

De Kamerperiode van Domela Nieuwenhuis heeft ten aanzien van de waardering van het parlement een tweezijdige uitwerking gehad. Enerzijds gaf ze aan de parlementair gezinden in menig opzicht bevrediging. Nieuwenhuis' optreden in de Kamer was in hun ogen een voortdurende propaganda voor de socialistische denkbeelden. Herhaaldelijk werden zijn redevoeringen als afzonderlijke brochures uitgegeven en leverden geschikt propagandamateriaal¹. Nieuwenhuis dwong de Kamer telkens aandacht te schenken aan de noden van het volk en legde bij tal van gelegenheden de gebreken in staat en samenleving bloot². In arbeiderskringen, speciaal in Friesland, vond de parlementaire arbeid van Domela Nieuwenhuis wel waardering, wat o.a. bleek uit de energieke pogingen om hem in 1891 weer in de Kamer te brengen³.

¹ Vgl. *Gedenkboek F. Domela Nieuwenhuis*, p. 170.

² Zie de lijst van behandelde onderwerpen bij Domela Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 166 vlg. Vgl. ook zijn brochure *Vier jaren Klasse-regering*.

³ Domela Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 175 vlgg. Vgl. ook Vliegen, *a. w.*, I, p. 59. De waardering van Nieuwenhuis als Kamerlid was in de burgerpers, zoals te verwachten was, zeer gering. Een uitzondering maakt het *Dagblad voor Nederland*, dat van oordeel is, dat Domela Nieuwenhuis „als volksvertegenwoordiger in de Staten-Generaal beter dan iemand anders zijn plicht heeft gedaan . . . Hij heeft op zijn eenzaam standpunt moed en volharding getoond, die waardering verdienen en een gematigdheid betracht, groot genoeg om radicaalgezinden liberalen in de Kamer de uitvlucht te ontnemen, dat zij niet met hem zouden hebben kunnen samenwerken. Wij zouden het betreuren indien de socialisten in de Kamer een, en in 't bijzonder zoo zij dezen vertegenwoordiger moesten missen.” (*Dagblad voor Nederland*, 21-5-'91).

Anderzijds was maar al te pijnlijk gebleken, hoe Domela Nieuwenhuis, als eenling, feitelijk machteloos stond. De praktische resultaten van zijn werk als Kamerlid waren zeer gering. Dit versterkte zowel bij hemzelf als bij een deel van zijn aanhang, de anti-parlementaire gezindheid, die verder nog bevorderd werd door zijn niet-herkiezing. Zo heeft dus de parlementaire werkzaamheid van Domela Nieuwenhuis in deze kwestie geen oplossing gebracht, vooral omdat hij zelf sterk blijft weifelen tussen afkeuren van en toenaderen tot het anarchisme. Zijn afkeer van de doctrinaire houding, vooral van de Duitse socialisten, van strenge partijorganisatie en meerderheidsbesluiten, wordt gaandeweg sterker. En terzelfder tijd wordt zijn waardering voor het anarchisme groter. Reeds op het internationale congres van 1891 te Brussel zegt Domela Nieuwenhuis, naar aanleiding van de aanvallen van Liebknecht op het anarchisme: „Wij zijn bovendien niet bang voor de naam anarchisten.” En van het parlementarisme heet het, dat dit dikwijls een bederf is geweest, terwijl de parlementaire atmosfeer ongezond wordt genoemd¹.

De veranderde inzichten, bij Domela Nieuwenhuis zowel als bij tal van leden van de S.D.B., vinden hun uitdrukking in het congresbesluit van 1891, dat de revolutionaire taktiek gehandhaafd zal blijven. Een weinigzeggend, vaag besluit, maar toch wel met een anti-parlementaire strekking. Maar als dit besluit genomen wordt, is de strijd om de leiding van en de richting in de S.D.B. al in volle gang.

¹ *Radicaal Weekblad*, 18-10-'91.

TWEEDE HOOFDSTUK

DE STRIJD IN EN OM DE S.D.B.¹

1. HET EERSTE VERZET

Ongeveer tien jaar lang is Domela Nieuwenhuis de onbetwiste leider geweest van de socialistische beweging in ons land. Hij was in zijn uitzonderlijke positie voorlopig onaan- tastbaar, trouwens ook onbedreigd. Dit geweldig overwicht, deze verafgoding sloten echter gevaren in zich zowel voor Domela Nieuwenhuis zelf als voor de beweging. Bij Nieuwenhuis ontstaat langzamerhand een gevoel van onmisbaarheid; de overmatige verering, die hij geniet, leidt tot zelfoverschatting. Steeds minder kan hij kritiek verdragen; verzet tegen zijn leiding voelt hij als een aanval op het socialisme en omgekeerd².

In de eerste jaren van de S.D.B. is er zelden sprake van verzet tegen Domela Nieuwenhuis of van ernstige conflicten. Natuurlijk zijn er wel eens moeilijkheden geweest; ook hebben wel personen, uit teleurstelling of uit protest, de S.D.B. verlaten. Maar een enkele maal slechts ging dit gepaard met een openlijke aanval op Domela Nieuwenhuis en veroorzaakte het enig rumoer naar buiten.

a. *Van Raay*

Dit was o.a. het geval met C. J. van Raay³. Deze, naar het

¹ Naast de bij het eerste hoofdstuk vermelde werken, is voor het tweede hoofdstuk vooral gebruikt: P. J. Troelstra, *Gedenkschriften*: 1e deel, *Wording*; 2e deel, *Groei*.

² Iedere leider loopt dit gevaar. Vgl. de opmerking van Rüter over Troelstra's gevoeligheid voor de critiek der Marxisten, Rüter, *a. w.*, p. 66 vlg.

³ Zie voor Van Raay, Vliegen, *a. w.*, I, p. 463 vlgg.; Bymholt, *a. w.*, p. 348 en 394; Domela Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 85 vlg.

schijnt een niet al te vakkundig timmerman, was in 1883 in de beweging gekomen. Ondanks het geheel onvoldoende onderwijs, dat hij genoten had, ontwikkelde hij zich spoedig tot een verdienstelijk propagandist. Weldra kwam hij als expediteur op de drukkerij van *Recht voor Allen*. Het duurde niet lang of er kwam wrijving tussen Van Raay en de leidende figuren in de S.D.B., speciaal Domela Nieuwenhuis. Dit was wellicht voor een deel het gevolg van persoonlijke eigenschappen van Van Raay. Het is niet onmogelijk, dat hij door zijn snel succes als spreker en als schrijver wat over het paard getild was en mede daardoor wat arrogant werd. Vliegen, die hem overigens prijst om zijn agitatorische gaven en zijn helder inzicht, noemt hem eigenwijs, eerzuchtig en vooral koppig. Hij had een vrij hoge dunk van zichzelf en onderschatte de betekenis van iemand als Domela Nieuwenhuis. Daardoor heeft Van Raay zich, wellicht eerder dan anderen, geërgerd aan het overwicht van Domela Nieuwenhuis en over het feit, dat deze in de proletarische S.D.B. toch altijd de „mijnheer” bleef. Van Raay was een onafhankelijke natuur. Hoewel hij door zijn betrekking ondergeschikte van Domela Nieuwenhuis was geworden, was hij er niet de man naar, om nu eigen opvattingen te onderdrukken en de onderdanige, volgzaam dienaar te spelen. Hij zag er geen bezwaar in, een andere mening te verkondigen dan Domela Nieuwenhuis. Zo op het congres van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht, waar hij een volksparlement verdedigde tegenover Domela Nieuwenhuis; zo ook bij een conflict tussen de Haagse afdeling van de S.D.B. en de Centrale Raad over het meevoeren van een vlag¹.

De strijd tussen Van Raay en Domela Nieuwenhuis kreeg een vrij plotseling einde, doordat de eerste op een buitengewoon congres van de S.D.B. in 1886 als lid werd geroyeerd, naar aanleiding van een vrij onbelangrijke kwestie, die tot een „verraadzaak” werd opgeblazen. Het gehele verloop van de

¹ Zie hiervoor Van Raay, *Mijn Afscheid van den Sociaal-Democratischen Bond*, p. 11.

historie wekt wel de indruk, dat Domela Nieuwenhuis dit geval heeft aangegrepen om zich van een lastige medewerker te ontdoen. Het ging bij deze moeilijkheden in hoofdzaak om persoonlijke eigenaardigheden en tegenstellingen. Men hoort in Van Raay's brochure, na zijn roeyement geschreven, dezelfde klanken en klachten over de positie en de houding van Domela Nieuwenhuis, als in de kritiek van latere opposanten¹. Wel zit er in het conflict ook iets van een tegenstelling tussen de arbeider en de man uit goeude kringen. Van Raay blijft in Nieuwenhuis, ondanks alles, de kapitalist zien en hij beschouwt hem als een gevaar voor de socialistische beweging. In de S.D.B., geleid door iemand als Domela Nieuwenhuis, kan hij geen vertrouwen meer hebben. Hij is van oordeel, dat de arbeiders zich moeten organiseren met het oog op de revolutie die hij aanstaande acht. Vandaar zijn oproep, aan het slot van zijn brochure, tot het vormen van een nieuwe partij. „Er moet dus zijn een partij van arbeiders en arbeiders alleen, om de groote vraagstukken van den dag door vereenigde werking tot oplossing te brengen. . . . Wij moeten er van overtuigd zijn, dat een kapitalist blijft een kapitalist, al verbergt hij zijn wolfshuid onder een schapevacht. Daarom werklieden, sluit u aaneen! Niet om personen voorop te stellen, maar om eene vereeniging te vormen, die, democratisch bestuurd, de zaak alleen zal behartigen.”²

Van een eigen program, principiëel afwijkend van dat van de S.D.B., is geen sprake. Toch krijgt Van Raay nog een vijftigtal leden van de Haagse afdeling van de S.D.B. mede, die met hem een nieuwe sociaaldemocratische vereeniging vormen. Van enige betekenis is deze organisatie nooit geworden, weldra spatte ze uiteen, zonder enig spoor achter te laten³.

¹ Van Raay, *a. w.*, p. 7 vlgg. Van Raay klaagt over de afgodische verering van Nieuwenhuis, over het breed uitmeten in *Recht voor Allen* van alles wat hij deed, over zijn gevoel van onmisbaarheid, over het feit, dat hij geen tegenspraak kon verdragen en niemand naast zich kon dulden.

² *Idem*, p. 14 vlg.

³ Vliegen, *a. w.*, I, p. 465 vlg. Ook Vliegen is enige tijd lid geweest van deze vereeniging. Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 86.

b. Croll

Was er van een politieke tegenstelling tussen Van Raay en Domela Nieuwenhuis geen sprake geweest, dit bleek wel het geval in het conflict met C. Croll¹. Deze kwam, anders dan Van Raay, uit de gegoede burgerstand. Hij ontving een behoorlijke opleiding en werd ambtenaar op het Departement van Binnenlandse Zaken. Mede onder invloed van Domela Nieuwenhuis kwam hij in de socialistische beweging en werd weldra een van de leidende figuren. Dit leidde op den duur tot een botsing met minister Heemskerk, die in het begin van 1886 Croll de eis stelde: of ontslag nemen als lid van de Centrale Raad van de S.D.B. of ontslag vragen als ambtenaar aan het ministerie. Croll weigerde het een zowel als het ander en kreeg, ondanks zijn uitvoerig en gedocumenteerd adres aan de Tweede Kamer, op 1 April 1886 ongevraagd ontslag². Hij wierp zich nu geheel in de socialistische strijd en bleek een zeer bekwaam propagandist. Hij was een uitstekend spreker en beschikte over een welversneden, scherpe pen. Gedurende bijna vier jaren was Croll naast Domela Nieuwenhuis de voornaamste leider van de S.D.B. en mederedacteur van *Recht voor Allen*. Eerder dan Nieuwenhuis ontwikkelde Croll zich echter in anarchistische richting en hij kon zich steeds minder met de leiding en de opvattingen van de S.D.B. verenigen. Geheel onverwacht deelde hij op 't congres in 1889 mede, dat hij niet meer voor een benoeming als redacteur van *Recht voor Allen* in aanmerking wilde komen. Als motief gaf hij op, dat hij het verkeerd achtte, dat twee personen samen een blad redigeerden³, maar het duurde niet lang, of de ware redenen van zijn terugtreden kwamen aan het licht. In de zomer van 1890 verliet Croll de S.D.B.; dit was voor de bond ongetwijfeld een ernstig en pijnlijk verlies⁴.

¹ Zie voor Croll, Vliegen, *a. w.*, I, p. 282 vlgg.; Bymholt, *a. w.*, p. 610 vlgg.

² Het adres bij Vliegen, *a. w.*, I, p. 285 vlgg. Zie verder Croll's brochure *Afgedrongen van de bodem des rechts*, 's-Gravenhage 1886.

³ Bymholt, *a. w.*, p. 536 vlg. Vliegen, *a. w.*, II, p. 136 vlg.

⁴ Bymholt, *a. w.*, p. 611. „We hebben zoo voor en na verschillende personen zien heengaan uit de S.D. partij, maar nog nooit iemand wiens heengaan zoo pijnlijk is,” aldus Bymholt.

In een uitvoerige brochure gaf Croll een overzicht van zijn motieven en denkbeelden¹. Hieruit bleek, dat zijn uittreden zowel een gevolg was van persoonlijke moeilijkheden met Domela Nieuwenhuis als van verschil in politieke opvattingen. Scherp keert Croll zich tegen de neiging van Nieuwenhuis om „in zijn aartsvaderlijke partijgemeenschap de rol van hoogepriester te vervullen.” Hij verwijt hem, dat het koninkje spelen hem tot een tweede natuur is geworden en hekelt Nieuwenhuis' zelfverheerlijking in *Recht voor Allen* en zijn volkomen eigenmachtig optreden in de S.D.B. Verder beschuldigt hij Domela Nieuwenhuis ervan misbruik van zijn financiële macht te maken. En pijnlijk voelt hij zich getroffen door Nieuwenhuis' vraag, wat hij — Croll — toch eigenlijk wel geofferd had, op 't moment dat hij „op 32-jarigen leeftijd voor de derde maal moet gaan zoeken, wat den heer Domela Nieuwenhuis reeds in zijn wieg dubbel en dwars was verzekerd, n.l. een positie om te kunnen leven!” In het eerste deel van zijn brochure geeft Croll een overzicht van zijn politieke ideeën en het is eigenaardig om te zien hoe hij hierin voortdurend Domela Nieuwenhuis aanvalt met soortgelijke anarchistische argumenten als deze zelf enige jaren later bij herhaling zal gebruiken².

De aanval op Domela Nieuwenhuis wordt voortgezet in een anoniem verschenen brochure van het jaar 1891 met de veel belovende titel: *Domela Nieuwenhuis ontmaskerd!*³ Ook hierin richt de critiek zich op Nieuwenhuis' redacteurschap, op zijn inconsequentie wat zijn houding in en buiten de Tweede Kamer betreft en op het misbruik, dat hij van zijn financiële positie maakt. De schrijver meent verder, dat de revolution-

¹ C. Croll, *Ter toelichting van mijn uittreden uit de Sociaal-Democratische Partij. (Een vraag van Staatsrecht mede)*, 's-Gravenhage 1890.

² Zo over individuele vrijheid, het recht van de meerderheid, het verderfelijke van het parlementarisme, enz. Croll, *a. w.*, p. 10 vlgg.

³ *Domela Nieuwenhuis ontmaskerd! Een woord van waarschuwing tot Partijgenooten en Niet-Partijgenooten, door een ingewijde*. Heerenveen 1891. De ondertitel luidt: *Een bijdrage tot den strijd tusschen Domelakraten en Democraten of volkspartij*. Volgens aantekeningen van Van der Goes is deze brochure stellig van Croll.

naire houding, die Domela Nieuwenhuis in de laatste tijd inneemt, beschouwd moet worden als een poging om zijn wankelende positie in de socialistische beweging te redden.

Op de eerste brochure van Croll had de Centrale Raad van de S.D.B. gereageerd met een geschriftje¹, dat als inleiding een theoretische toelichting bevatte van de hand van Vliegen. Zowel in de inleiding als in het geschrift zelf valt sterk de nadruk op Croll's burgerlijke afkomst. Bitter schrijft Vliegen over de „vervloekte verdeeldheid”, die de arbeiders al zo on-eindig veel heeft doen lijden. En hij toornt tegen de bourgeois die „onze beweging met veel lawaai binnenkomen om o zoo gauw weer op te doeken.” En daarbij wordt dan om de eer te redden wat rumoer gemaakt, dat alweer nieuwe verdeeldheid tengevolge heeft.

Ook de Centrale Raad wijst op het gevaarlijke van de hulp van „heren” en oordeelt, dat het maar beter is de heren voortaan op een afstand te laten².

Het is bevreemdend, dat Croll, die o.a. om zijn anarchistische opvattingen uit S.D.B. trad, weldra redacteur wordt van het radicale dagblad *De Amsterdammer* en ook medewerker aan Troelstra's blad *De Nieuwe Tijd*³. Tot nadere aansluiting bij Van der Goes en Troelstra is het echter nooit gekomen. Hoewel hij volgens zijn eigen verklaringen de economische waarheden van het socialisme bleef erkennen⁴, raakte hij toch van de socialistische beweging steeds meer verwijderd. Als een enigszins vereenzaamd pessimist is hij in 1895 gestorven.

¹ *Licht, naar aanleiding van de brochure van den heer C. Croll, 's-Gravenhage 1890.*

² *Idem*, p. 25. Op 't gebruik van de aanduiding „burger” Croll tegenover „de heer” Nieuwenhuis is reeds gewezen, hiervóór p. 20.

³ In Januari 1893 schrijft hij aan Van der Goes, dat hij gaarne aan *De Nieuwe Tijd* wil blijven medewerken. „Mocht later het verschil tusschen U en mij te groot blijken, dan kunnen wij als goede vrienden scheiden, nietwaar?” Croll aan Van der Goes, 5-1-'93. Arch. G. Zie overigens voor *De Nieuwe Tijd* hierna p. 107 vlgg.

⁴ Vliegen, *a. w.*, I, p. 293.

2. GEVAARLIJKE OPPOSITIE

Zowel Van Raay als Croll zijn na hun breuk met de S.D.B. voor de socialistische strijd praktisch verloren. Kort na het uittreden van Croll komen echter een paar personen in de socialistische beweging, die eveneens spoedig met Domela Nieuwenhuis in conflict komen, maar niet van plan blijken zich terug te trekken.

a. *Van der Goes*

De eerste was Frank van der Goes. Reeds op twee en twintig jarige leeftijd stond hij, in 1881, aan het hoofd van een assurantiebedrijf, waarin hij in de eerste jaren een behoorlijk bestaan kon vinden. Zijn belangstelling ging echter weldra veel minder uit naar het zakenleven dan naar het gebied van kunst en politiek. Spoedig nam hij zijn plaats in onder de Tachtigers en werd een van de oprichters van *De Nieuwe Gids* in 1885; het prospectus voor dit nieuwe tijdschrift was door hem opgesteld¹.

In dezelfde tijd begon zijn politieke activiteit. Terwijl hij in *De Nieuwe Gids* zijn aanvankelijk radicale artikelen schreef, trad hij op in de Amsterdamse politiek gematigde organisatie De Unie en werkte in 1888 mede aan de oprichting van de radicale kiesvereniging Amsterdam. Hij was in de hoofdstad in die dagen een figuur van betekenis. Van aanleg een „verfijnd aristokraat”, met een sterk intellectualistische inslag, had hij bovendien een natuurlijke zin voor sociale gerechtigheid². Hij aarzelde dan ook niet de strijd aan te binden tegen onrecht in staat en maatschappij. Zijn critiek was vaak zeer scherp en wekt soms de indruk van hooghartigheid. In 1886 schreef hij zijn geruchtmakende brochure *Majesteitsschennis*, waarin hij het opnam voor de veroordeelde Domela Nieuwen-

¹ Zie voor Van der Goes en *De Nieuwe Gids* o.a. Stuiveling, *De Nieuwe Gids als geestelijk brandpunt*. Dezelfde, Een tachtiger tachtig in *Tijd en Taak*, 18-2-39.

² H. Roland Holst in het *Voorwoord* van de bloemlezing *Uit het werk van Frank van der Goes*, p. 5.

huis. De felle reactie van het *Handelsblad* op deze brochure was aanleiding, dat „de assuradeur” Van der Goes van de beurs gedrongen werd.

Steeds meer geraakte hij op de duur in socialistisch vaarwater. In de vele en dikwijls omvangrijke bijdragen, die hij voor *De Nieuwe Gids* schreef, hetzij onder zijn eigen naam, hetzij onder het pseudoniem Ph. Hack van Outheusden, viel het accent steeds sterker op het arbeidersvraagstuk. Weldra kan men in deze artikelen socialistische klanken beluisteren; zo o.a. in een vinnige aanval, die Van der Goes deed op het *Sociaal Weekblad* van Mr. A. Kerdijsk¹.

In 1889 al wordt hij, na een rede in Middelburg², door *Recht voor Allen* met ere genoemd. Het blad verheugt er zich over, dat Van der Goes zich op de goede weg bevindt, en vertrouwt, dat hij zich steeds meer in socialistische richting zal ontwikkelen³. Inderdaad noemt Van der Goes zich zelf reeds in Juni 1890, in een rede te Haarlem, openlijk socialist en verdedigt hij de revolutionnaire opvatting van het gezag. Hoewel het nog ruim een jaar duurde voor hij zich bij de S.D.B. aansloot⁴, begroet Domela Nieuwenhuis hem toch al, na de Haarlemse lezing, met de woorden: „Waarde Partijgenoot. Zoo mag ik u immers noemen na uw verklaring te Haarlem en als zoodanig hoop ik u een plaats te zien innemen in de gelederen van het strijdende proletariaat. Bevreemden doet het mij niet, want logisch moest ge daar komen. Het verheugt mij, dat gij den Rubicon zijt overgetrokken.”⁵

Onvriendelijk was deze ontvangst door de leider der socialistische beweging zeker niet. Het zou echter niet lang duren, of de onderlinge toon werd minder welwillend. Van der Goes kwam nl. al spoedig in verzet tegen opvattingen en verhoudingen in de Nederlandse socialistische beweging, die hij, op

¹ Zie hiervoor Vliegen, *a. w.*, II, p. 155 vlgg.

² Verslag in de *Middelburgsche Courant*, 19-11-'89.

³ *Recht voor Allen*, 22-11-'89.

⁴ 21 Juli 1891 werd Van der Goes lid van de afdeling Amsterdam. Diploma in Arch. G.

⁵ Nieuwenhuis aan Van der Goes, 14-6-'90. Arch. G.

grond van zijn studie van het socialisme, onjuist achtte. En nu blijkt duidelijk dat hij, die zelf uit een welgestelde kring kwam en veel gestudeerd had, geheel anders stond tegenover Domela Nieuwenhuis dan de meeste leden van de S.D.B. Hij keek volstrekt niet tegen Nieuwenhuis op, zag hem zeer scherp en stelde al spoedig tal van gebreken vast. En waar hij fouten meende te zien, hetzij bij Domela Nieuwenhuis, hetzij bij anderen, kwam hij met zijn critiek, omdat hij dat in het belang achtte van de socialistische beweging. Zo had hij in 't voorjaar van 1891 een ernstig meningsverschil met de voorzitter van de afdeling Amsterdam van de S.D.B., A. Rot. In een openbare vergadering te Amsterdam zette hij zijn opvatting uiteen over de afschaffing van het privaat bezit en sprak daarbij een scherp oordeel uit over de denkbeelden van Rot en de Centrale Raad van de S.D.B. in deze kwestie. In krant en brochures werd de strijd voortgezet, niet altijd op welwillende toon¹. Men moet Vliegen toegeven, dat Van der Goes, zelfs als hij het gelijk aan zijn zijde heeft, door de manier van optreden en de wijze van schrijven vaak velen van zich afstootte. Dit zal een van de oorzaken zijn, waardoor hij met zoveel terughouding door de meeste socialisten in hun kring werd ontvangen².

Al in het begin van de discussies over het privaat bezit schreef Domela Nieuwenhuis, dat hij deze strijd betreurde, „niet om de zaak, want als zodanig zou de discussie wenschelijk zijn ter verduidelijking, maar om de toon, waardoor verdere discussie schier onmogelijk wordt.”³ Men krijgt uit de brieven van Domela Nieuwenhuis weldra de indruk, dat hij niet zo heel erg gesteld is op de activiteit van Van der Goes⁴,

¹ Vgl. *Recht voor Allen*. Verder Van der Goes; *Klasse-Vooroordeel (Antwoord aan Clemens)*, 1891. Clemens, *Het Socialisme van den heer Van der Goes*, 1891.

² Men vergelijkte Vliemens beschouwing over het optreden van Van der Goes, Vliegen, *a. w.*, II, p. 159 vlgg.

³ Domela Nieuwenhuis aan Van der Goes, 21-6-'91. Arch. G.

⁴ Die activiteit was niet gering; het aantal spreekbeurten, dat Van der Goes in allerhande plaatsen vervulde, was in deze tijd heel groot. Een merkwaardig staaltje van zijn lust tot strijd en tot daden vindt men in een uitvoerige brief, die hij als nieuw lid aan het bestuur van de afd. Amsterdam van de S.D.B.

die zich al telkens socialist noemde, nog voor hij bij de partij aangesloten was. 't Is of Nieuwenhuis probeert de strijdslustige geestverwant wat achteraf te houden. „Ik vind het heel vriendelijk van u, dat gij een handje helpen wilt,” schrijft hij als antwoord op een aanbod van Van der Goes om bij de verkiezingsstrijd in het Noorden mede te werken, „maar voorloopig weet ik niet of het noodig is.” Hij wijst er dan op, dat Van der Zwaag wel disponibel is. En naar aanleiding van een brochure, die Van der Goes blijkbaar wilde schrijven, heet het dan: „... ik moet u opmerkzaam maken, dat iets dergelijks reeds sinds jaren bestaat. Ten eerste in de voortreffelijke brochure van Liebknecht *Ten Aanval en Verdediging*, en ten tweede in de propaganda-brochure van Bracke, in deze tijd ook bij de verkiezingen gebruikt: *Weg met de sociaaldemocraten*. Er bestaat dus geen behoefte aan.”¹

Stak Van der Goes zijn afwijkende meningen en zijn critiek niet onder stoelen of banken, tegenover de tegenstanders van het socialisme verklaart hij zich voorlopig nog solidair met de S.D.B. Als het *Rotterdamsch Dagblad*², naar aanleiding van de brochure van Van der Goes: *Wat de Socialisten niet willen*, en de beschouwingen hierover in *Recht voor Allen* door Von Barnekow³, probeert Van der Goes als de fatsoenlijke sociaaldemocraat te stellen tegenover de revolutionnaire Von Barnekow en Domela Nieuwenhuis, dan komt Van der Goes onmiddellijk hier tegen op. Hij zet uiteen, dat het verschil tussen Domela Nieuwenhuis en hem inzake de revolutie maar zeer gering is. Wel erkent hij, dat de taktiek van *Recht voor Allen*

zond. Daarin ontvouwt hij een geheel plan van actie voor de eerstvolgende maanden, o.a. om te ageren tegen de regeringspolitiek en de gang van zaken bij de ministercrisis, adhaesie te betuigen bij de gemeenteraad aan een voorstel inzake minimum-lonen bij openbare werken, te ageren voor buitengewone maatregelen tegen de winternood. Hij vraagt voor een en ander een huishoudelijke vergadering aan en stelt zichzelf beschikbaar voor eventuele spreekbeurten. „Ik meen,” eindigt hij zijn brief, „dat op deze wijze een gedeelte van onzen tijd nuttig besteed kan worden.” (Brief d.d. 3-10-'91. Arch. G.).

¹ Domela Nieuwenhuis aan Van der Goes, 14-6-'91, Arch. G.

² *Rott. Dagblad* 28-7-'91.

³ *Recht voor Allen*, 17-7-'91.

hem dikwijls verkeerd voorkomt. Maar, schrijft hij, „dat is een vraag van temperament, van levenshouding, van karakter; ik betreur het en wenschte, dat het anders ware. Daarentegen heeft *Recht voor Allen* de historische verdienste, veel licht, kracht en kennis onder de arbeiders te hebben verspreid. Als nu de taktiek ook nog overeenkomstig mijn gevoelens was, zou ik geheel tevreden zijn. Maar dat is een geheel persoonlijke meening over de courant, ik kan alleen hopen, dat de verdere ontwikkeling van de partij het orgaan zal verbeteren; niet van scheuring, maar van gemeenschappelijk optreden tegen de elementen welke die ontwikkeling benadeelen, verwacht ik beterschap en vooruitgang.”¹

Van der Goes moge zich hier, tegenover niet-socialisten in hoofdzaak naast Nieuwenhuis stellen en spreken van „voorgewende oneenigheden in onze partij,”² het bleek weldra ook voor buitenstaanders maar al te duidelijk, dat er ernstige verschillen bestonden. Toonde het *Rotterdamsch Dagblad* zich niet overtuigd door het antwoord van Van der Goes³, *De Controleur* schreef zelfs een hoofdartikel onder de veelzeggende titel *Tweeërlei Strooming*⁴. Het blad betoogt daarin dat zich onder de Nederlandsche socialisten steeds meer geprononceerd twee stromingen openbaren, „waarvan de eene sneller, heftiger, hartstochtelijker van beweging, daardoor tevens zuiverder revolutionnair getint is dan de tweede, meer flegmatisch van aard, rustiger in haar vaart naar het einddoel, kortom meer geleidelijk hervormingsgezind.” Tot de eerste strooming behoren volgens het blad o.m. Domela Nieuwenhuis, die, „vooral sedert hij in Schoterland viel, meer revolutionnair in spreken en schrijven (is) dan ooit.” Ook Von Barnekow, Fortuyn en dergelijke „materialisten”. En verder arbeiders, „die zich reeds halve overwinnaars in het sociale strijdperk gevoelen, wanneer zij de bourgeoisie eens een paar dozijn

¹ *Rott. Dagblad*, 17-8-'91.

² *t.a.p.*

³ *Idem*, 21-8-'91.

⁴ *De Controleur*, 15-8-'91.

schimpwoorden naar het hoofd hebben geslingerd." Tegenover dit „klasse-socialisme" staat dan volgens *De Controleur* het wetenschappelijk socialisme van de andere, bezadigde, maar daarom niet minder geestdriftige socialisten als Van der Goes c.s.

Het duurde niet lang, of ook Van der Goes zelf is overtuigd, dat krachtiger optreden tegen Nieuwenhuis' leiding en speciaal tegen de redactie van *Recht voor Allen*, nodig is. Het moet gezegd worden: hij doet zijn aanval op de man af. Nadat hij op 30 Augustus 1891 in een vergadering in Constantia te Amsterdam critiek heeft geuit aan het adres van de Nederlandse afgevaardigden op het Internationaal Congres te Brussel en op *Recht voor Allen*, schrijft hij de volgende dag een uitvoerige brief aan Domela Nieuwenhuis om zijn grote aanval aan te kondigen¹.

„Ik acht het mijn plicht," aldus deze brief, „u het volgende te schrijven. Langzamerhand hebben bij mij onbestemde en verspreide indrukken vasteren vorm gekregen, indrukken en gevoelens over taktiek, die door *Recht voor Allen*, door u als redacteur, wordt gevolgd. Als socialistisch lid van den Bond is het mijn plicht aan het partijcongres een motie van afkeuring over de redactie voor te stellen." Hij vertelt dan, dat hij bezig is een memorie van zijn verschillende bezwaren samen te stellen, waarbij hij zich bepaalt tot enige hoofdzaken van de laatste jaren. Als zodanig noemt hij o.a.: het optreden tegen Treub in de Schoterlandse kwestie, de strijd tegen de Duitse leiders, de houding tegen sommige geestverwanten als Mansholt en de landnationalisatie. Hij eindigt met de mededeling, dat hij nog meer grieven heeft tegen de leiding en *Recht voor Allen*, maar de aard van zijn algemene opmerkingen nu genoeg aan Domela Nieuwenhuis heeft bekend gemaakt.

Per kerende post² antwoordt Nieuwenhuis, dat de brief van Van der Goes hem niet bevreemdt, omdat hij zoiets wel

¹ Van der Goes aan Nieuwenhuis, 31-8-'91. Arch. D. N. 't Is een brief van 8 kanten klein schrift!

² Nieuwenhuis aan Van der Goes, 1-9-'91. Arch. G.

verwacht had. Hij vreest overigens de aanval niet, want hij heeft materiaal genoeg om zich te verdedigen. En als men het beter mocht vinden zijn plaats aan een ander te geven, „ach, meen dan niet dat ik zoo steelvast ben om tegen elken prijs te willen blijven, waar ik ben. Gij kunt voor mijn part mijn plaats gerust krijgen.” Scherp voegt hij er aan toe: „Ik zal werken voor het beginsel, zooals ik meen het te moeten doen, evenals ik hoop dat 't beginsel bij u de eenige drijfveer tot handelen is.”

Het bestuur van de afdeling Amsterdam wil in een huis-houdelijke vergadering de door Van der Goes in Constantia uitgesproken beschuldigingen nader bespreken. Het nodigt zowel Domela Nieuwenhuis¹ als Van der Goes² voor deze vergadering uit. De eerste is onmiddellijk bereid en bedankt het bestuur „voor de geboden gelegenheid om de leugens van Van der Goes te weerleggen.”³

Of de vergadering voortgang heeft gehad is niet duidelijk⁴. Van der Goes gaat intussen door met zijn critiek, o.a. in een artikel in *De Amsterdammer*, waarin hij de leden van de Centrale Raad „onwaardigen en verraders van de volkszaak” noemt. Ondanks het feit dat hij nog slechts kort lid was van de S.D.B., was hij buitengewoon fel in zijn aanvallen en gaf die dikwijls op plaatsen, die uit partijoogpunt daarvoor weinig in aanmerking kwamen⁵. Een en ander is aanleiding, dat een afdelingsvergadering belegd wordt, waarin het voorstel tot roeyement van Van der Goes zal worden behandeld, „naar aanleiding van U (sic!) schrijven in *De Amsterdammer* ten opzichte der (sic!) Centrale Raad,” zoals het in de brief heet,

¹ Brief van 2-9-'91, Arch. D. N.

² Brief van 3-9-'91, Arch. G.

³ Brief van 3-9-'91. Arch. G.

⁴ Van der Goes was eveneens bereid om te komen, maar was op de opgegeven data verhinderd (Brief van Van der Goes aan het afdelingsbestuur, d.d. 3-9-'91. Arch. G.).

⁵ „Dat moet men toegeven,” schrijft Loopuit: „Van der Goes had dingen gedaan, die met een goede discipline en partijtucht niet overeen te brengen waren.” *Na tien jaar*, p. 72.

waarin de schuldige voor de vergadering wordt uitgenodigd¹. Hij was present en beet vinnig van zich af. Uit zijn eigen aantekeningen voelt men nog de min of meer hooghartige toon van zijn verdediging. Hij eindigt met op zijn beurt de afdeling te beschuldigen, omdat ze zonder een woord van protest in *Recht voor Allen* zoveel erger dingen heeft getolereerd dan hij geschreven heeft². In de felheid van de discussie heeft Van der Goes op die vergadering zijn ontslag als partijlid gevraagd. Naderhand komt hij hierop terug. „De onbillijke behandeling mij ten deel gevallen,” schrijft hij aan het afdelingsbestuur, „kan ik zeer goed vergeten voor het partijbelang, dat mijns inziens meer gediend wordt door mijn lid blijven.”³ De afdeling gaat er mee accoord, dat hij lid blijft. Men wil hem in de gelegenheid stellen op het congres van de S.D.B. zijn beschuldigingen te bewijzen en zijn grieven ter sprake te brengen. Het congres moet dan maar beslissen. Beide partijen rekenen er nu blijkbaar op, dat op het komend congres de kwestie zal worden uitgevochten. Van verschillende kanten krijgt Van der Goes in deze dagen sympathiebetuigingen en adviezen, o.a. van Van Eck, Wibaut en Mansholt. De laatste, zelf in heftige strijd met Domela Nieuwenhuis gewikkeld, raakt, naar hij schrijft, steeds meer overtuigd, dat Nieuwenhuis hoe eer hoe beter van het toneel moet verdwijnen. Hij acht hem niet alleen een groot struikelblok voor de ontwikkeling der democratie in ons land, maar „hij is tevens onze schande!

¹ d.d. 21-10-'91. Arch. G.

² Van der Goes erkende, wat het artikel in *De Amsterdammer* betreft, dat „de plaats beter gekozen had kunnen worden”; hij noemt het zelf „overhaast” en „onhandig”, maar geheel ingegeven door wat hij het belang der arbeidersbeweging acht. Niemand in Nederland, schrijft hij in zijn aantekeningen, kan zeggen, dat hij meer voor het socialisme heeft gewaagd of verloren. Bijna niemand evenveel. Ook in woord en geschrift heeft hij meer voor het socialisme gedaan dan de meeste anderen. Hij verlangt geen dank, maar is pijnlijk getroffen door de ondankbaarheid. Zijn uitstoten zou bewijs van lichtvaardigheid der partij zijn. Bovendien, de ban is ondoelmatig: de S.D.B. is nog niet de arbeidersbeweging. Men kan een bekend socialist zijn buiten de partij! (Aantekeningen van Van der Goes voor zijn verdediging op de vergadering van 25 Oct. '91, Arch. G.)

³ Van der Goes aan het afdelingsbestuur, d.d. 23-11-'91, Arch. G.

Wij moeten ons tegenover het buitenland schamen, dat wij jarenlang ons lieten leiden en bij den neus nemen door zulk een voorganger."¹ Overigens raadt hij Van der Goes af om Domela Nieuwenhuis op het congres aan te vallen. Hij voorziet „in de leeuwenkuil” een stellige nederlaag. Hij verwacht, dat Nieuwenhuis zich zelf steeds meer onmogelijk zal maken en *Recht voor Allen* zal verlopen.

Terwijl Van der Goes nu werkt aan de opstelling van zijn lijvig cahier des doléances et des vœux, heeft de afdeling Amsterdam een voorstel voor het congres ingediend om een uitspraak over deze kwestie uit te lokken². Met het oog hierop wordt Van der Goes, hoewel geen afgevaardigde, toch uitgenodigd het congres bij te wonen. Domela Nieuwenhuis, die zich blijkbaar sterk voelt en bevreesd is, dat Van der Goes niet komen zal, schrijft hem op de avond vóór het congres nog een briefje, waarin hij zegt „dat het een bewijs van eerloosheid zoude zijn,” als Van der Goes nu niet met zijn grieven en klachten komen zou³. Deze aansporing was ongetwijfeld overbodig; daarvoor had Van der Goes zich te serieus voorbereid⁴. Inderdaad verschijnt hij nu op het congres, gewapend met een dossier van maar liefst 26 bladzijden folio, klein geschreven, met een groot aantal verwijzingen naar artikelen in *Recht voor Allen*. Heeft hij zich werkelijk voorgesteld, dat hij dit alles zou kunnen behandelen op een congres, dat ook nog wel wat anders op de agenda had staan? Zijn optreden was in hoge mate irriterend⁵. Aan de hand van citaten

¹ D. R. Mansholt aan Van der Goes, d.d. 17-11-'91, Arch. G.

² Het voorstel luidde: Het Kongres, na gehoord te hebben de grieven en beschuldigingen van F. v. d. Goes ten opzichte der Redactie van R. v. A., de delegatie Brussel, de leiding van den C. R., alsmede het verschil omtrent het doel der Soc. Democratie tusschen v. d. G. en den voorzitter van den C. R. en na te hebben gehoord de lichamen en personen hierbij betrokken, doet uitspraak over de bestaande geschillen. (*Beschrijvingsbrief v. h. Congres*, Arch. S.D.A.P.).

³ Nieuwenhuis aan Van der Goes, 24-12-'91. Arch. G. Deze brief is ook afgedrukt bij Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 262.

⁴ Zeer onwaarschijnlijk is ook, dat Van der Goes „haast met geweld gedwongen (is) geworden om te verschijnen,” zoals Nieuwenhuis schrijft. Domela Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 263.

⁵ Vgl. wat H. Polak hierover zegt, *Na tien jaar*, p. 15 vlgg.

uit *Recht voor Allen* trachtte hij aan te tonen, dat de redacteur van dit blad „alle eigenschappen van hoofd en hart” miste om zijn taak naar behoren te vervullen. Fel hekelde hij de inhoud van de socialistische krant, die velen weerhield zich bij de sociaal-democraten aan te sluiten. Hij achtte de „onbesuisdheid, dubbelhartigheid, oppervlakkigheid en inconsequentie” van Domela Nieuwenhuis een schande voor de socialistische partij en noemde de socialistische leider een „phraseur en mondsocialist, die bluft met woorden, maar nooit tot daden komt.” Hij stelde zijn eigen, bedreigde maatschappelijk bestaan tegenover de veilige positie van de kapitalist Nieuwenhuis en was van oordeel, dat hij met zijn brochure *Majesteitsschennis* meer voor de val van het koningschap gedaan had, dan Domela Nieuwenhuis ooit zou bereiken¹.

Als Van der Goes na een half uur beweert „nog lang niet klaar te zijn,” wordt het de vergadering te machtig. Zelfs zijn naaste geestverwanten achtten de beschuldigingen nu voldoende toegelicht². Van der Goes weigerde echter zich te bekorten, maar legde er zich ten slotte bij neer, dat zijn dossier door een commissie zou worden onderzocht. Bij het verdedigen van het beleid der redactie doet Domela Nieuwenhuis zijn tegenaanval en verklaart o.m. dat hij van betrouwbare zijde weet, dat Van der Goes een werktuig is in handen der Duitse socialisten, die Nieuwenhuis uit de partij willen verwijderen. De ongunstige stemming van het congres ten opzichte van Van der Goes blijkt uit het feit, dat reeds op de eerste dag, dus nog vóór de commissie met haar werk klaar was, twee moties van afkeuring tegen hem werden ingediend en met vrijwel algemene stemmen werden aangenomen³. Ook

¹ Verslag *N.R.Ct.*, 25-12-'91.

² Zo schrijft Van Zinderen Bakker, die zelf vol critiek op de redactie van *Recht voor Allen* was, aan Van der Goes, dat het hem erg speet dat hij zich zo aan overdrijving schuldig had gemaakt. „Daardoor werd veel, zeer veel! van het ware en nuttige van uw betoog verzwakt naar het mij voorkwam.” Van Zinderen Bakker aan Van der Goes 4-1-'92, Arch. G. Dat Van der Goes inderdaad al heel wat critiek had laten horen, blijkt duidelijk uit het verslag in de *N. R. Ct.* (25-12-'91).

³ In een motie-Den Haag spreekt het congres „zijn verontwaardiging uit

het rapport, dat de commissie¹ de volgende dag uitbracht, was ongunstig voor Van der Goes. De motie, door de meerderheid der commissie voorgesteld, werd zonder discussie aangenomen. Er werd in uitgedrukt, dat de beschuldigingen van Van der Goes op één lijn stonden met een beoordeeling van het *Handelsblad* en dergelijke reactionnaire bladen en „dat zijn houding niet is zoals een partijgenoot betaamt.” Zelfs de door Van der Goes zelf aangewezen leden der commissie konden geen aanleiding vinden zijn houding goed te keuren². Van der Goes had wel een volledige nederlaag geleden³. De heftige strijd tussen Domela Nieuwenhuis en Van der Goes „endigte mit einem vollständigen Sieg des Ersteren,” schrijft het *Berliner Tageblatt*⁴, dat verder spreekt van een „Kampf zwischen dem verbitterten Volksführer und den Idealnachjagenden Jünglinge, . . . zwischen den Alten und Jungen in der Sozialdemokratie.” P. L. Tak spreekt over „de berichten van het slagveld” en meent dat de uitslag wel niet anders kon zijn. „De heele partij is nog embryonisch, zelfs niet aan 't zuigen toe,” merkt hij spottend op⁵.

De Amsterdamse afdeling van de S.D.B. trok zo snel mogelijk de consequenties uit het gebeurde op het Kerstcongres. Reeds op 7 Januari 1892 werd Van der Goes als lid geroyeerd⁶.

over de verregaande aanmatiging” van Van der Goes. (Verslag *Amsterdamsche Courant*, 25-12-'91). Een motie-Amsterdam ziet in de pseudo-beschuldigingen van Van der Goes tegen de redactie van *Recht voor Allen* het volste bewijs, dat de belangen der arbeidersklasse in dit orgaan behartigd zijn. (Verslag *N. R. Ct.*, 25-12-'91).

¹ De commissie bestond uit H. Polak en J. W. Gerhard, aangewezen door Van der Goes; Van Emmenes en Coltof, aangewezen door Domela Nieuwenhuis. Deze vier kozen Joh. Visser als voorzitter. Vgl. *Na tien jaar*, p. 17.

² De minderheidsmotie luidde volgens Domela Nieuwenhuis: „De commissie, van oordeel dat de beschuldigingen van V. d. Goes berusten deels op 'n dwaling zijnerzijds en voor het overige gedeelte op gezochte veronderstellingen, is van meening dat zijn houding in deze niet is, zooals die aan een partijgenoot betaamt.” Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 263.

³ Hij had in totaal vier moties van afkeuring te incasseren! Zie nog Bymholt, *a. w.*, p. 678.

⁴ *Berliner Tageblatt*, 29-12-'91.

⁵ Tak aan Van der Goes, ongedateerd. Arch. G.

⁶ Met 57—49 stemmen. Brieven van de afdeling Amsterdam aan Van der Goes, d.d. 30-12-'91 en 7-1-'92. Arch. G.

Onder de tegenstemmers behoorden, volgens de courantenberichten, Fortuyn en Coltof, terwijl Vliegen meedeelt, dat ook Domela Nieuwenhuis niet gunstig over het royement oordeelde¹.

Zo was ook deze tegenstander van Domela Nieuwenhuis uitgeworpen, maar hij bleef zich volbloed socialist voelen. Door zijn relatie met de Sociaal-Democratische Studenten Vereeniging te Amsterdam houdt hij contact met de arbeiderswereld²; herhaaldelijk treedt hij voor het socialisme in het krijt, wordt er opnieuw om van de beurs gedrongen, verliest er zijn betrekking door en verdiept onder de hand zijn socialistisch inzicht. Van der Goes is door zijn uitstoten niet onschadelijk gemaakt, hij is juist door zijn royement een gevaarlijke tegenstander voor Domela Nieuwenhuis en zijn aanhangers geworden. Dat zou weldra blijken!

b. Oude plannen voor een nieuwe partij

In dezelfde tijd, waarin Van der Goes de strijd aanbond tegen de leiding van de S.D.B., zijn allerhande plannen geopperd en wensen geuit betreffende een nieuwe socialistische organisatie, naast of tegenover de S.D.B. Ook al heeft dit alles nooit tot enig blijvend resultaat geleid, het is toch wel van betekenis voor de stemming en de verhoudingen in de socialistische beweging.

In *De Maasbode* van October 1891 stond een berichtje van de Amsterdamse correspondent, dat Van der Goes, Gerhard en De Clercq bijeengekomen waren met het doel zich van de revolutionaire elementen in de socialistische partij, zoals Domela Nieuwenhuis en Fortuyn, af te scheiden en tot de formering van een eigen partij over te gaan. Onmiddellijk volgde een krachtige ontkenning, zowel van Van der Goes als van Gerhard. De laatste meende, dat het berichtje voor ieder, die enigszins met mensen en partijen bekend was, al heel onwaarschijnlijk moest zijn. Om echter misbruik van dit

¹ Vliegen, *a. w.*, II, p. 165.

² J. Saks, *Socialistische opstellen*, II, p. 11 vlgg.

nieuwtje te voorkomen, acht hij zich toch verplicht „ten duidelijkste te verklaren, dat hij er nooit aan gedacht heeft en naar menselijke berekening er nooit aan denken zal eene nieuwe partij te helpen stichten, noch zelfs van revolutionnaire elementen zich af te scheiden.”¹ Wel wil hij zich keren tegen de taktiek der „sla-der-maar-op-revolutionnairen”, maar „nooit kan het goed wezen nieuwe scheuringen tot stand te brengen.” Dit klinkt positief genoeg, misschien zelfs wat al te positief, als men bedenkt, dat Gerhards naam toch te vinden is onder die der „twaalf apostelen” van 1894².

Van der Goes is al weinig minder beslist, als hij schrijft, dat van geen der heeren, in het *Maasbode*-bericht genoemd, ooit een poging zal uitgaan om scheiding te brengen in de arbeiderspartij. „Dat er in die partij dingen gebeuren die mij verkeerd toeschijnen,” heet het verder, „kan mij alleen een aansporing wezen om die dingen te helpen voorkomen. Eendracht bij de arbeiders is het streven van mijne vrienden en het mijne.”³

Dat Van der Goes werkelijk zo ver afstond van de gedachte een nieuwe politieke organisatie te stichten, lijkt mij zeer twijfelachtig. Zo is hij in deze tijd bezig geweest met de oprichting van een „sociologisch-socialistisch genootschap”, in de geest van de Engelse Fabian Society. Het zijn zeer waarschijnlijk deze plannen, die aanleiding werden tot het bericht in *De Maasbode*. Uit tal van feiten blijkt intussen wel, dat het de uitdrukkelijke bedoeling was, dat het nieuwe genootschap niet tegenover de S.D.B. zou staan. Vandaar dat in een ontwerp-circulaire vermeld wordt, dat alleen leden van de S.D.B. zich bij het genootschap kunnen aansluiten⁴. Naast de namen van Van der Goes, Gerhard en De Clercq, stond ook die van S. W. Coltof. Deze naam is echter doorgeschrapt,

¹ Gerhard in het *Radicaal Weekblad*, 11-10-'91.

² Ook al duurde het dan tot 1897 voor hij zelf lid werd van de S.D.A.P.

³ Van der Goes in *De Amsterdammer*; 11 Oct. '91.

⁴ Ontwerp circulaire, handschrift Van der Goes. Een ander ontwerp is van D. de Clercq. Arch. G.

blijkbaar als gevolg van een briefje van Coltof, die schrijft, dat de Centrale Raad het met hem eens is, dat hij deze oproeping niet mede mag ondertekenen¹. De Clercq raadt nu aan helemaal geen namen onder de circulaire te zetten. Want, schrijft hij, „als wij onderteekenen zonder Domela er in gekend te hebben, kan het niet anders, of hij ziet er een vijandige demonstratie in en komt niet, zoodat er van samenwerken dan toch geen sprake is.”²

Veel enthousiasme ontmoet Van der Goes niet voor zijn plan. Oudens, een stationschef uit Arnemuiden, een nogal onevenwichtige figuur, naar zijn brieven te oordelen, ziet niet veel heil in een permanent genootschap. Als voorlopige commissie „ter voorbereiding der zuivere sociaal-democratische beginselen in de partij zonder geschreeuw of bedreigingen met wraak,” is het misschien geschikt. Maar hij vreest, dat *Recht voor Allen* dadelijk zal gaan spreken van „een onder onsje der heeren, die in socialisme gaan liefhebben.”³ Tak oordeelt, „dat wij voor naar buiten optredende Fabians nog niet genoeg „stuff” voor handen hebben en dat verbetering der taktiek eerst komen zal, als de partij door hanteering van het stemrecht een en ander zal hebben geleerd.”⁴ Wibaut wil niet tot de oprichters toetreden, omdat hij vanuit Middelburg bezwaarlijk behoorlijk zou kunnen medewerken. Wel wil hij mettertijd eventueel een Zeeuwse afdeling oprichten⁵.

Een aansporing tot activiteit in de richting van een nieuwe partij ontving Van der Goes nog vóór het congres van de

¹ Coltof aan Van der Goes, 14-9-'91. Arch. G.

² De Clercq aan Van der Goes, ongedateerd, Arch. G. Onder het ontwerp-De Clercq werden als oprichters genoemd, naast de eerder vermelden, o.a. P. L. Tak, Vitus Bruinsma, Domela Nieuwenhuis, O. Stellingwerf, Mansholt, P. van der Meulen, Van der Zwaag.

³ Oudens aan Van der Goes, ongedateerd, Arch. G.

⁴ Tak aan Van der Goes, 27-8-'91. Arch. G.

⁵ Wibaut aan Van der Goes, 7-9-'91. Arch. G. Dat Wibaut sympathiek stond tegenover plannen in de richting van het Fabian Socialisme, blijkt wel uit de vertaling die hij, in overleg met Van der Goes, in 1891 verzorgde van de *Fabian essays in socialism*. De vertaling verscheen, in twee delen, onder de titel *Socialisme*.

S.D.B. van de bovengenoemde Oudens¹. Deze verwacht voor het socialisme geen heil van de Bond voor Landnationalisatie of die voor Algemeen Kies- en Stemrecht. Die zullen geen blijvende aantrekking uitoefenen op de Nederlandse arbeiders, die „verwend zijn door gekruide taal en het verstrekkende programma der sociaaldemocratische partij.” Hij verwacht van alle kanten steun voor een „Nederlandsche arbeiderspartij, die met een volledig sociaaldemocratisch program voor den dag komt.” Hij geeft zelfs al nadere aanwijzingen over de organisatie van deze partij en de samenstelling van een landelijke raad! Wel wil hij eerst nog, met Van der Goes, proberen de S.D.B. te hervormen, „alvorens tot een nieuwe partij over te gaan.” Hiertoe acht hij een commissie of genootschap nodig, dat een verbinding vormt tussen alle gematigden in de partij. Hij geeft tot in details aan, hoe hij zich dit genootschap denkt en wil intussen in brieven en kranten propaganda maken voor de gematigde beweging. Het wordt nu tijd om de knoop door te hakken, meent hij. Blijkt op het Kerstcongres van de S.D.B. (1891) dat de gematigde richting de overhand heeft, „dan blijven we in de partij, zoo niet dan gaan we onverwijld over tot oprichting van een Nederlandsche arbeiderspartij.” Hij wil de actie voorbereiden in de partijorganen, „die 't op willen nemen: daardoor krijgen we een zuivere strooming en worden de partijgenooten (er) zachtjes aan op voorbereid dat er iets moet gebeuren!” Op een afzonderlijk briefje vermeldt hij nog, dat hij De Clercq, Van Eck, Gerhard en P. J. Troelstra „in het geheim ingewijd” heeft en hun heeft verzocht andere vertrouwden op de hoogte te stellen. Welke waarde Van der Goes aan deze, nogal wonderlijke, denkbeelden van Oudens heeft gehecht, blijkt niet. Maar dat er in ernst over een nieuwe partij gedacht werd, is wel duidelijk, ook al blijft de daad voorlopig uit.

Tot de soms wat zonderlinge plannenmakers uit deze tijd moet ook de Groninger hereboer D. R. Mansholt uit Westpolder worden gerekend. Hij trad enige tijd actief op in de

¹ In de hiervóór, p. 60 noot 3, genoemde ongedateerde brief, Arch. G.

Volkspartij en had nauwe relaties met Domela Nieuwenhuis, voor wie hij menigmaal een tournee in het Noorden organiseerde. In de zomer van 1891 verkeerde hij blijkbaar in een wild-revolutionnaire stemming. Hij schrijft¹ aan Van der Goes, dat de „geleidelijke weg” hem begint te vervelen. Hij wil de heersende „clique” de schrik op het lijf jagen door krasse maatregelen. Hij denkt over een grote demonstratie naar Den Haag bij de Kamer-opening in 1892. Zo nodig zorgt de Spoorwegvereniging wel voor de algemene werkstaking. „Desnoods laten wij het op een straatgevecht aankomen,” schrijft hij kalmweg.

Enige maanden later echter zijn de wilde haren voor een goed deel verdwenen. De verhouding tot Domela Nieuwenhuis is geheel omgeslagen². De moeilijkheden tussen de S.D.B. en de Friese Volkspartij doen hem een artikel schrijven in het *Radicaal Weekblad* onder de titel Sociaal-democratie of Volkspartij, dat nogal wat stof deed opwaaien³. Mansholt meent, dat de democratie door het „dwaas geschetter van sommige socialistische heethoofden,” in gevaar wordt gebracht. Volgens hem is „de Volkspartij in ons land op den goeden weg, evenals de sociaal-democratische partij in Duitschland.” Hij verwacht dus nu nog alle heil van de Volkspartij. Enige maanden later echter reiken zijn plannen verder. Ook hij meent in Januari 1892, dat het moet komen tot een nieuwe partijformatie⁴.

Hij beoogt een vereniging van alle democratische groepen, behalve de revolutionnaire, tegenóver de S.D.B. en tegenóver Domela Nieuwenhuis. „Wij moeten ons thans wenden tot het intellectueel gedeelte der natie (waartoe ook een groot deel der arbeiders behoort) en het besef levendig trachten te maken, dat Domela Nieuwenhuis met zijn aanhang, nu zij met de andere democratische groepen niets te maken willen hebben,

¹ Mansholt aan Van der Goes, 18-6-'91 Arch. G.

² Vgl. zijn brief aan Van der Goes, 17-11-'91, zie hiervóór, p. 55.

³ *Radicaal Weekblad*, 6-9-'91.

⁴ Mansholt aan Van der Goes, 15-1-'92. Arch. G.

voor de arbeidersbeweging van geen nut meer kunnen zijn, dat zij zich met hun revolutionnaire standpuntje lijnrecht tegenover de internationale organisatie geplaatst hebben.”

Wat Mansholt zelf wilde, zou echter evenmin in overeenstemming met de internationale sociaal-democratie zijn. Hij hoopte op medewerking van alle democratische verenigingen, waarbij hij denkt aan alle afdelingen van de S.D.B., van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht, van het Werkliedenverbond, van de Spoorwegvereniging en van Patrimonium. Verder verwacht hij steun van tal van particulieren, zoals Van Houten, Treub en andere Amsterdamse radicalen. Dat uit zo'n bont gezelschap een socialistische organisatie zou kunnen groeien, is wel zeer onwaarschijnlijk.

Meer positief socialistisch was de oproep, die Spartacus in September 1891 in het *Radicaal Weekblad* plaatste¹. Zij sluit nauw aan bij de ideeën van Van der Goes en Oudens, is mogelijk door een van deze twee beïnvloed. Tegenover de beschuldiging van verwatering van de socialistische denkbeelden bij de democratische socialisten, hier zowel als in Duitsland en België, meent Spartacus dat het de socialistische leiders in ons land zijn, die „ontrouw werden aan hun beginsel! Er zijn in de sociaal-democratische partij onderscheiden anarchisten, die in de partij blijven, omdat zij er een goed stuk brood aan verdienen, of omdat zij invloed in de partij trachten te krijgen om haar daarna in anarchistische bedding te drijven.” Ook Spartacus vindt, dat er iets gebeuren moet. Hij wil geen verdeeldheid zaaien, maar meent, dat door ruw en onverstandig optreden velen onnodig van de socialistische beweging vervreemd worden. Daarom roept hij nu allen op „die zich niet langer vereenigen kunnen met de wijze van strijdvoeren van *Recht voor Allen*, alle sociaal-democraten van goeden wil, alle gematigden in de arbeidersbeweging van welke sekte of stand ook, om kleingeestige overwegingen en alle persoonsvereering ter zijde te stellen en in deze doortastende maat-

¹ *Radicaal Weekblad*, 6-9-'91. Wie achter de naam Spartacus schuil ging, heb ik niet kunnen ontdekken.

regelen te nemen tot het behoud en den vooruitgang eener krachtige arbeidersorganisatie." Hij aarzelt nog tussen hervorming van de S.D.B. of het stichten van een nieuwe arbeiderspartij op de basis van het nieuwe Duitse partijprogramma¹. Hij vraagt dan ook enerzijds aan de partijgenoten „de grondslagen te leggen voor een hervormingscommissie" en vraagt daarnaast aan hen, „die als gevolg der ruwe en onbeholpen uitvallen" in *Recht voor Allen* buiten de beweging staan, omte helpen „in het tot stand brengen van een Nederlandsche Arbeiderspartij op sociaal-democratische grondslag, indien geen hervorming mogelijk is." Ook deze poging blijft, evenals de andere, zonder resultaat².

De houding die Van der Goes tegenover de S.D.B. innam, onderging in het begin van 1892 een belangrijke wijziging, vooral onder invloed van de besluiten op het Amsterdamse congres van de S.D.B. en zijn daarop volgend roeyement. Dat zijn bedoelingen ten opzichte van de oude bond niet geheel onschuldig meer waren, blijkt uit een brief van Dr. Vitus Bruinsma³, een leraar aan het gymnasium in Leeuwarden, die een belangrijk aandeel nam in de strijd voor het algemeen kiesrecht in Friesland. Van der Goes had hem blijkbaar over de toezending van enige werkjes geschreven en daarbij verwachtingen uitgesproken betreffende nieuwe partij-mogelijkheden. „Uw boekjes zie ik met belangstelling tegemoet," schrijft Vitus Bruinsma. „En ik wil wel gelooven, dat ze tot een nieuwe partij-formatie iets zullen bijdragen. Maar wij moeten ons daarvan niet te veel voorstellen." Hij vindt het voorbarig nu al daaraan te denken, terwijl „het nog aan de soldaten hapert." Er moet eerst nog een poos „sociaal-democratisch-anti-Domela Nieuwenhuisiaansch doorgewerkt worden," meent hij, dan komt de groepering later gemakkelijk. Dat er een nieuwe Nederlandse sociaal-democratische partij zal komen, acht hij natuurlijk. „Maar die moet groeien.

¹ Nl. van Erfurt, 1891.

² Bymholt, *a. w.*, p. 702.

³ Vitus Bruinsma aan Van der Goes, 6-2-'92. Arch. G.

En als ieder daarvoor zijn denkbeelden in woord en geschrift verkondigt, dan groeit ze stadig aan, tot we b.v. over 2 à 3 jaar, tegen de tijd van de volgende verkiezingen aan 't formeeren kunnen gaan." Hier gaat het dus wel degelijk om een nieuwe partij. De tijden waren daarvoor echter nog niet rijp. De plannen voor een nieuwe socialistische partij zouden voorlopig nog niet verwezenlijkt worden.

c. Troelstra

Als de tegenstelling tussen Domela Nieuwenhuis en Van der Goes al heeft geleid tot ernstige botsingen, en verschillende personen al plannen opperen voor een nieuwe partij, staat Troelstra pas aan het begin van zijn politieke loopbaan. Weldra zou hij echter voor Nieuwenhuis een nieuwe en nog gevaarlijker tegenstander blijken dan Van der Goes. Wel was hij in theoretische kennis van het socialisme voorlopig de mindere van deze laatste, maar dat werd ruimschoots goedgemaakt door zijn welsprekendheid en zijn agitatorische kwaliteiten, door zijn mensenkennis en zijn diplomatieke handigheid.

Niet onmiddellijk voelde Troelstra zich aangetrokken tot de politiek; hij stond er wat aarzelend tegenover. Wel kwam hij reeds vóór zijn studententijd, omstreeks 1880, in aanraking met O. Stellingwerf en door deze met de Friese arbeidersbeweging, maar het ging de jonge Pieter Jelles toen meer om de Friese dan om de socialistische beweging¹. Toch werd deze liefde voor de Friese cultuur ongemerkt de brug, die voeren zou naar de opkomende Friese democratische en sociale volksbeweging van die dagen, zoals Troelstra zelf erkent². Het zou echter nog enige jaren duren voor er van een bewust partij kiezen sprake was. De Groningse student stelde voorlopig nog weinig belang in Marx' *Kapital* en in de strijd van

¹ Bymholt, *a. w.*, p. 744 vlgg.; Vliegen, *a. w.*, II, p. 428 vlgg.; Troelstra, *Wording*, p. 177 vlgg.

² Troelstra, *a. w.*, p. 194.

Joan Nieuwenhuis en diens *Groninger Weekblad*¹ en was vóór alles student. In 1885 echter, na zijn candidaatsexamen, geraakte hij al spoedig in de politieke strijd. In de verkiezingsdagen voerde hij nl. in het Fries een pennestrijd met de anti-revolutionnaire ds. Wagenaar, welke er toe leidde, dat de jonge student zich voor het algemeen kiesrecht verklaarde. Hoewel hij ook toen nog niets van het socialisme moest hebben, was een van de consequenties van de gevoerde polemieken toch, dat hij zich weldra, Pinksteren 1885, aansloot bij de Friese Volkspartij. Het was na afloop van een vergadering, waarin Troelstra's vader de beide sprekers van de Volkspartij, Vitus Bruinsma en Frowein, niet zachtzinnig te lijf was gegaan, dat hij zich als lid opgaf. Dit is tekenend voor de onderlinge verhouding tussen de jonge Troelstra en zijn vader: er was een voortdurende spanning tussen de sterke wil van de vader en de niet minder sterke, vaak tegengestelde wil van de zoon. Socialist is de laatste ook in de eerstvolgende jaren nog niet. Dat blijkt o.a. uit het feit, dat hij zich nog in April 1887 tegenover het bestuur van de Liberale Unie bereid verklaarde „zoo nu en dan opstellen te zenden ter plaatsing in eenige locale bladen van liberale richting.”² Na de voltooiing van zijn academische studie vestigt Troelstra zich in 1888 als advocaat te Leeuwarden. Zowel de zorgen voor zijn praktijk, als het geluk dat hij vond in zijn jonge gezin, werkten samen om hem „verre te houden van actieve deelneming aan het toenmaals zoo heftige en riskante politieke leven.”³ Toch was dit niet de reden, waarom hij in 1889 het verzoek van de Liberale Partij in Friesland, om als bezoldigd propagandist op te treden, „zonder verwijl en zonder nadere motiveering” afwees⁴. De ware reden lag hierin, dat Troelstra zich bewust geworden was, dat hij niet tot de liberalen behoorde. Wat hij dan wel

¹ Joan A. Nieuwenhuis, *Een halve eeuw*, p. 95. Vgl. ook Augur, *Van het Haagsche Binnenhof*, p. 43 vlg.

² Hij krijgt hiervoor, in een uitvoerige brief van het bestuur, tal van adviezen voor de te schrijven artikelen. Stukken in Arch. T.

³ Troelstra, *a. w.*, p. 255.

⁴ *t.a.p.*

was? Nog geen socialist. En zeker stond hij als zodanig niet bekend; anders zou de commissaris van politie hem niet hebben verzocht een propaganda-avond van de S.D.B. te gaan bezoeken en daar met de spreker te gaan debatteren.¹ Het zou echter niet lang meer duren, of de jonge advocaat kwam voor zich zelf tot klaarheid en toonde openlijk zijn sympathie voor de arbeidersbeweging. Op het eerste Meifeest nl., dat in Friesland met grote geestdrift werd gevierd, kwam Troelstra zo onder de indruk van de prachtig geslaagde meeting, dat hij behoefte had zich tegenover zijn vader uit te spreken.² De spanning, die reeds lang tussen hen bestond, bereikte nu een hoogtepunt. Het heftig gesprek tussen vader en zoon, dat een ogenblik zelfs tot handtastelijkheden dreigde te leiden, werd door de laatste besloten met de mededeling, dat hij de zijde der arbeiders had gekozen. „Denk niet,” roept hij zijn vader toe, „dat ik die zaak ooit ontrouw zal worden. Ik moet; het is mijn roéping.”

Na deze overgang tot het socialisme komt Troelstra weldra in nauwer contact met de arbeidersbeweging. De grote meeting voor algemeen kiesrecht in Augustus 1890 te Heerenveen, is volgens zijn eigen verklaring voor zijn verdere politieke ontwikkeling van groot belang geweest. De apathie, die hem oorspronkelijk ten opzichte van de arbeidersbeweging had bevangen, was door de overweldigende indruk van die meeting totaal verdwenen.

Van een geheel andere kant leerde Troelstra de arbeiderswereld en de arbeidersstrijd kennen door de vele processen, waarin hij als verdediger van vervolgte socialistenaantraden optrad. Hij geraakte diep onder de indruk van de felle klassenstrijd, zoals die in Friesland gevoerd werd. Door de aanraking met tal van eenvoudige strijders kreeg hij, naar zijn eigen getuigenis, voor het eerst een onwankelbaar vertrouwen in de arbeider en het geloof, dat deze voor zijn grote, historische

¹ Vgl. zijn opmerkingen, *id.*, p. 256.

² Zie voor dit onderhoud, Troelstra, *a. w.*, p. 257 vlgg.

taak in de strijd voor het socialisme berekend zal zijn.¹

Hoewel Troelstra door zijn beroepsarbeid „in de leerschool des levens” nu in korte tijd zijn kennis omtrent de maatschappelijke verhoudingen belangrijk verdiepte en uitbreidde, achtte hij zich toch in 1891 nog niet voldoende voorbereid om „met het noodige zelfvertrouwen (zijn) plaats onder de leiders” van de Friese Volkspartij in te nemen.² Als dan ook in het district Leeuwarden, bij het opmaken van de groslijst van de kandidaten voor de Tweede Kamer, de afdelingen van de Volkspartij op hem de meeste stemmen uitbrengen, verzoekt hij om hem niet definitief candidaat te stellen. Hij voelt zich nog niet in staat de sociaal-democratie in de Kamer voldoende te vertegenwoordigen. Het ontvangen blijk van vertrouwen zal hem echter, naar hij schrijft, „de spoorslag zijn om, met opoffering als het moet, van veel, wat het leven rustig en aangenaam maakt, (zijn) geringe krachten al meer en meer te ontwikkelen en te besteden ten dienste van wat (hem) voorkomt te zijn een plicht van menselijkheid en gerechtigheid.”³ Dit antwoord, gepubliceerd in het *Friesch Volksblad*, was Troelstra's eerste openbare politieke getuigenis. Hij had zijn keuze voor het leven gedaan.

Veel tijd om zich te verdiepen in de grote vraagstukken van zijn tijd en zich door studie van het socialisme nader voor te bereiden op een mogelijke leidende functie in de arbeidersbeweging, heeft Troelstra niet gehad. In het begin van 1892 al wordt hij gedwongen zich geheel in de socialistische strijd te werpen en hij komt dan bovendien onmiddellijk scherp tegenover de leider van de S.D.B. te staan. Het voorspel is gelegen in de mislukte poging uit het najaar van 1890 om „zijn burgerlijke carrière te verwisselen met een plaats in de redactie van het Partijorgaan.”⁴ Troelstra wilde zich geheel in dienst stellen van het socialisme en vroeg nu aan Domela

¹ Troelstra in *Na tien jaar*, p. 100.

² Troelstra, *Wording*, p. 269.

³ De brief is geheel afgedrukt in *Wording*, p. 269 vlg.

⁴ *Na tien jaar*, p. 102.

Nieuwenhuis, of deze hem hierbij niet kon helpen, „bijv. door een betrekking bij *R. v. A.*”¹ De eisen, die de Friese advocaat hierbij stelde waren niet bepaald bescheiden.² Nieuwenhuis' antwoord is voor Troelstra zeer teleurstellend en hij blijft voorlopig in het Noorden, waar zijn advocatenpraktijk zich behoorlijk ontwikkelt. Met stijgende belangstelling volgt hij intussen de politieke gebeurtenissen en speciaal de ontwikkeling van de socialistische beweging hier te lande. De besluiten van het congres van de S.D.B. in 1891 tot handhaving van de revolutionaire taktiek en tot het verbreken van het contact met de Friese Volkspartij acht Troelstra als socialist en als democraat onjuist. Hij ziet in deze beide besluiten een ontwikkeling van de S.D.B. in de richting van het anarchisme en vreest dat de bond op deze wijze niet meer het orgaan van de arbeidersbeweging kan blijven.

Hij tracht nu zowel de grote organisatie van de Friese Volkspartij voor het socialisme als het socialisme voor de Friese Volkspartij te bewaren.³ Daartoe poogt hij in Februari 1892 aan de Volkspartij een uitgesproken socialistisch program te geven.⁴ De poging mislukt, door verzet van burgerlijke en revolutionaire zijde beide. Wanneer Domela Nieuwenhuis nu, onmiddellijk na deze mislukking, de reorganisatie-plannen in een openbare vergadering te Leeuwarden bespottelijk maakt, komt Troelstra in debat. Dit verloopt niet geheel naar genoegen van Domela Nieuwenhuis.⁵ Hij schrijft Troelstra een brief, waarin hij deze verwijt, dat hij „op een alles behalve faire manier” tegen hem is opgetreden en hij dreigt hem bij

¹ De brief is grotendeels afgedrukt bij Domela Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 258 vlg. Vgl. ook Troelstra, *Groei*, p. 13 vlgg.

² Zie Domela Nieuwenhuis, *t. a. p.* Vgl. hierna p. 151.

³ Zie voor de Friese Volkspartij, hierna p. 71 vlgg.

⁴ Zie voor dit optreden van Troelstra, hierna p. 78 vlgg.

⁵ Domela Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 200; Troelstra, *Groei*, p. 12. Het is moeilijk uit te maken of de voorstelling, die Troelstra van deze vergadering en de volgende te Francker geeft, de juiste is, dan wel die van Nieuwenhuis. Dat de laatste over de Leeuwarder bijeenkomst weinig te spreken was, blijkt in elk geval wel uit zijn brief aan Troelstra.

verdere tegenstand „in zijn ware hoedanigheid aan het publiek te doen kennen.”¹

Nieuwenhuis doelt hier op Troelstra's verzoek van 1890 om aan de redactie van *Recht voor Allen* te worden verbonden. De voorstelling, als zou Troelstra, indien hem toen maar een behoorlijke som aangeboden was, nu, in 1892, de revolutionaire weg hebben aanbevolen inplaats van de parlementaire, is toch niet houdbaar. Ook al heeft men misschien weinig bewondering voor de eisen, die Troelstra in 1890 stelde, men moet toch erkennen, dat in de houding van de S.D.B. tussen 1890 en begin 1892, juist ten opzichte van de waardering van het parlement en de verhouding tot de Friese Volkspartij, een belangrijke wijziging gekomen was.² Ook indien Troelstra aan de redactie van *Recht voor Allen* verbonden was geweest, is het moeilijk aan te nemen dat hij, met zijn aard, de ontwikkeling van Domela Nieuwenhuis en de S.D.B. in anarchistische richting zou hebben meegemaakt.

Troelstra heeft zich intussen door Nieuwenhuis' bedreiging niet laten intimideren. Hij heeft het gevoel, dat hij de strijd nu niet mag ontwijken. „Naar die vergadering moet ik heen,” zei hij tot zijn vrouw,³ doelende op de bijeenkomst in Franeker, waar Domela Nieuwenhuis, een week na de gebeurtenissen in Leeuwarden, zou spreken. Hij brengt nu zelf in Franeker zowel Nieuwenhuis' brief als zijn eigen verzoek van 1890 ter sprake. Het schijnt, dat dit optreden van Troelstra, althans op velen, een goede indruk heeft gemaakt.⁴ Dat echter van dit ogenblik af de verhouding tussen de beide socialistische strijders grondig bedorven was, staat wel buiten twijfel. In de pers werd de strijd voortgezet.⁵ Nieuwenhuis' opzet was

¹ De brief is afgedrukt in *Groei*, p. 13 vlg.

² Men bedenke bijv., dat Domela Nieuwenhuis in 1890 zelf nog lid van de Tweede Kamer was. Een toetreden van Troelstra tot lid van de redactie van *Recht voor Allen*, hield toen zeker niet in een zich uitspreken voor de anti-parlementaire richting.

³ Troelstra, *Groei*, p. 14.

⁴ Troelstra, *Groei*, p. 16 vlg. Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 260. Vliegen, *a. w.*, II, p. 435 vlg.

⁵ Zie o.a. *Recht voor Allen*, 25-2-'92, 1-3-'92, 3-3-'92, 10-3-'92, 17-3-'92.

hierbij duidelijk: hij wilde Troelstra voorstellen als iemand, die voor een behoorlijke som gelds zijn overtuiging veil had en bereid was op korte termijn van revolutionnair parlementair te worden. Troelstra's verzoek van October 1890, vijftien maanden tevoren dus, wordt dan ook in de discussie al gauw tot een verzoek, „voor nog geen jaar” gedaan, dan een poging „vóór een half jaar”, tenslotte zelfs een aanbod, dat „kortelings” had plaats gehad.¹ Bovendien keert Domela Nieuwenhuis zich in deze dagen nog eens in het bijzonder tegen de heren in de Arbeiderspartij, waarbij het vertrouwen in de geleidelijke weg blijkbaar speciaal tot de herenideeën wordt gerekend.

Troelstra, die zich door dit conflict tot een meer leidende rol voelt gedrongen, wil de strijd voor het socialisme voortzetten op de manier, die hij als de juiste beschouwt. Dat betekent, dat hij strijden zal vóór het democratisch socialisme en tegen Domela Nieuwenhuis. Onder deze omstandigheden grijpt hij graag de gelegenheid aan, die de uitgever Poutsma hem aanbiedt: hij aanvaardt het redacteurschap van *De Sneeker Courant*.² Hierdoor krijgt hij de beschikking over een eigen orgaan, waarin hij de propaganda voor het socialisme geheel naar eigen inzichten kan voeren. Het duurde nu niet lang, of Van der Goes, de Marxist in die tijd,³ werd aan *De Sneeker Courant* verbonden.⁴ De beide ernstigste tegenstanders van Domela Nieuwenhuis hadden elkaar gevonden.

3. DE FRIESE VOLKSPARTIJ.⁵

a. *De verhouding tot de S.D.B.*

De Friese Volkspartij was een politieke organisatie, die in deze periode in nauw contact stond met de socialistische be-

¹ Vgl. Troelstra, *Groei*, p. 18. Verder *Recht voor Allen*, t.a.p.

² 14 Maart 1892 verschijnt het eerste nummer onder redactie van Troelstra.

³ Troelstra, *Groei*, p. 19.

⁴ 5 Mei 1892.

⁵ Zie voor de Friese Volkspartij: *De Almanak voor de Volkspartij in Friesland*, Jaargang 1892, p. 3 vlgg.

weging in ons land. De eigenlijke naam was „Friesch Comité van de Volkspartij”. Ze was in 1890 ontstaan uit het sinds enige jaren in Friesland bestaand „Friesche Comité voor Algemeen Kies- en Stemrecht”. In 1886 deden de Friese afgevaardigden op de jaarvergadering van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht een poging, deze te reorganiseren. Ze wilden voor de kiesrechtactie gewestelijke organisaties instellen en uit de gewestelijke besturen zou dan het Hoofdbestuur van de landelijke vereniging worden samengesteld. Deze poging der Friezen mislukte, vooral tengevolge van het verzet der Hollandse afgevaardigden, Domela Nieuwenhuis en Croll. De Friezen voerden nu hun plan alleen door voor zover het hun eigen gewest betrof en richtten in 1887 het bovengenoemd Friesch Comité voor Algemeen Kies- en Stemrecht op. Dit Comité leidde bij verschillende gelegenheden de politieke acties in het Noorden; zo bij de verkiezingen van 1888, bij de meetings te Leeuwarden en Heerenveen in 1890. Ook nam het in 1889 het initiatief tot het instellen van een onderzoek naar de toestand van de arbeiders in Friesland, waarvan het resultaat in 1890 werd gepubliceerd.¹ Bij deze arbeid werkte het comité samen met tal van democratische verenigingen in Friesland, o.a. met afdelingen van de S.D.B. en het A.N.W.V. Dit deed de wens opkomen een duurzaam verbond te vormen, dat bij voorkomende gelegenheden de samenwerking zou vergemakkelijken. Men wilde op die manier krijgen: tijdelijke samenwerking met een blijvende organisatie. Zo kwam, op 2 November 1890, het Friesch Comité van de Volkspartij tot stand, op een vergadering, waarin 44 afdelingen van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht, 15 van de S.D.B., 3 van het A.N.W.V. en 7 zelfstandige werkliedenorganisaties vertegenwoordigd waren. Het was ongetwijfeld een gezelschap van een vrij wonderlijke samenstelling. De leden kwamen voor een groot deel uit de arbeidersklasse, voornamelijk van het platteland, waar de ellendige toestanden

¹ Er verschenen twee rapporten: no. 1. *Vrouwen- en Kinderarbeid* en no. 2: *Werktijden en werkloonen*. Vgl. *De Almanak*, p. 8.

velen toegankelijk hadden gemaakt voor socialistische en radicale denkbeelden. Daarnaast waren er ook tal van vooraanstaande figuren uit de radicale burgerij. Het Comité vond zijn werkring uit den aard der zaak in het bijzonder in de provincie Friesland. Van een speciaal Fries-nationaal streven is echter hoegenaamd niets te bespeuren. Het Comité ontwikkelde zich echter weldra in een gematigde, democratisch-socialistische richting. Reeds in 1891 is de Friese Volkspartij uitgegroeid tot een organisatie van 102 afdelingen, met meer dan 5000 leden.

Het duurde niet lang, of het kwam tot ernstige conflicten tussen de Friese Volkspartij en Domela Nieuwenhuis met zijn Hollandse geestverwanten. De eerste moeilijkheid was een gevolg van de verkiezingsactie in Schoterland in 1891. Ingevolge een vóór de verkiezing afgelegde belofte, bedankte Treub, na zijn overwinning op Nieuwenhuis, voor zijn Kamerzetel, omdat er in Winschoten ook een radicaal gekozen was. De baan kwam nu opnieuw vrij voor een candidatuur van Domela Nieuwenhuis. Zoals vroeger reeds is vermeld, weigerde deze onder zulke omstandigheden.¹ Ook tal van leden van de S.D.B. achtten een „verkiezing bij de gratie van Treub” onaanvaardbaar. Vliegen was van oordeel, dat „Domela Nieuwenhuis zedelijk dood ware,” als hij nu nog voor Schoterland gekozen werd. Alleen van „een parlementair knoeier in hart en nieren” zou een dergelijke eerloosheid verwacht kunnen worden, meende Vliegen.² Het Kiescomité-Schoterland van de Volkspartij legt zich eveneens bij het besluit van Domela Nieuwenhuis neer. Het Friese Comité echter meende de schone kans om Nieuwenhuis weer in de Kamer te brengen, niet voorbij te mogen laten gaan, vooral nu hij tegenover een weinig gevaarlijke liberale candidaat kwam te staan. Het nodigde hem uit, zich opnieuw beschikbaar te stellen. Ondanks het weigerend antwoord, stelde het Comité Domela Nieuwen-

¹ Vgl. hiervóór p. 34.

² Vliegen in *Recht voor Allen*, aangehaald bij Domela Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 175.

huis tòch candidaat en schreef een warm manifest ter aanbeveling. De „candidaat tegen wil en dank” kreeg nog 215 stemmen. Deze onverkwikkelijke geschiedenis heeft de verhouding tussen de Friese Volkspartij en Domela Nieuwenhuis zeker slechter gemaakt.

Toch was er ook daarvóór al een zekere spanning. Men voelt hiervan nog iets in Nieuwenhuis' gedenkschriften, als hij schrijft over de naijver van de Friese leiders op de sociaal-democraten uit Holland, over de minachting van Stellingwerf voor de jonge Hollandse propagandisten („de warmemaalloopers”), over de „verbeten spijt”, waarmede Stellingwerf de verering van Nieuwenhuis in het Noorden gadeslaat. Is er wellicht ook een zekere naijver van de kant van de Hollandse socialistische leiders op de snelle groei en omvang der Friese Volkspartij, die alleen in Friesland meer leden telt dan de S.D.B. in het gehele land? Hoe dit zij, Domela Nieuwenhuis beschouwt in toenemende mate de Volkspartij als een rem voor de socialistische ontwikkeling in het Noorden. Dit bleek opnieuw duidelijk bij de meeting die de Volkspartij op 16 Augustus 1891 in Drachten belegde voor landnationalisatie.¹ Op deze meeting voor „opheffing van het privaat bezit van den grond langs wettelijken weg” zouden als sprekers naast socialisten als G. L. v. d. Zwaag en A. H. Gerhard, landnationalisatoren optreden als D. de Clercq en J. Stoffel.² Domela Nieuwenhuis, die uitgenodigd was, bedankte. Reeds vóór de meeting werd in *Recht voor Allen* een felle polemiek gevoerd,³ waarin ook Nieuwenhuis zich mengde. Hij zag in de betoging een poging van de Bond voor Landnationalisatie om door middel van de Friese Volkspartij de socialisten te vangen. Zo zouden de socialisten dus gebruikt worden voor de beweging van landnationalisatie. Maar, schrijft Nieuwenhuis, „wij sociaal-democraten, de machtigste arbeiderspartij, zijn niet van plan ons te laten gebruiken, door wie het ook zij.”⁴

¹ *Recht voor Allen*, 15-7-'91.

² Verder Mej. Stellingwerf en D. A. van Eck.

³ *Recht voor Allen*, 23-7-'91.

⁴ Vliegen, *a. w.*, II, p. 279. Vgl. *Recht voor Allen*, 23-7-'91.

Men voelt hier weer iets van een machtsstrijd tussen de S.D.B. en de Friese beweging. Bovendien keert Nieuwenhuis zich tegen het Friese provincialisme en verwijt hij de organisatoren van de meeting halfheid. Het is onmogelijk dit ene programpunt van de socialisten los te maken van de rest. Hij ziet verder, o.a. in de keuze van de sprekers, een streven om de sociaal-democraten er zo'n beetje buiten te houden.¹ Onder die omstandigheden wil hij niet mee doen. „Wij zijn en blijven sociaal-demokraten,” schrijft hij vinnig, „en hoe anderen er over denken, in verband met provinciale(!) toestanden of andere omstandigheden, wij meenen, dat de sociaal-demokratie zelve haar zaken best kan doen en niet nodig heeft onder andere vlag te varen.” Terecht concludeert Vliegen naar aanleiding van dit „nogal venijnige stukje,” dat de Friese Volkspartij blijkbaar door Domela Nieuwenhuis veroordeeld was. Ook Vliegen zelf is overigens van oordeel, zelfs als hij jaren later de geschiedenis van deze tijd schrijft, dat de Friese Volkspartij toch eigenlijk geen reden van bestaan had. Of ze was sociaal-democratisch, zegt hij, en dan was ze niet nodig; er was immers een landelijke sociaal-democratische partij, waartoe ook de Friese afdelingen behoorden; òf ze was niet sociaal-democratisch en dan was ze gevaarlijk en kon licht uitgroeien tot een anti-sociaaldemocratische organisatie. Waar Friesland in die tijd het belangrijkste deel der socialistische beweging vormde, was er voor de S.D.B. alle reden om dubbel op te passen.²

Na de meeting te Drachten werd de strijd in *Recht voor Allen* voortgezet, o.a. door Bymholt en Geveke, die zich beiden keren tegen het heren-element in de Volkspartij. Ook Domela Nieuwenhuis schreef opnieuw een fel artikel Langs wettigen weg, tegen de Friese beweging. Daarentegen verdedigde de landnationalisator Mansholt de Friese organisatie

¹ „Geen onzer bekende socialisten was uitgenoodigd,” schrijft Nieuwenhuis. Van der Zwaag en Gerhard rekende hij daartoe blijkbaar niet. *Recht voor Allen* 23-7-'91.

² Vliegen, *a. w.*, II, p. 280.

in een uitvoerig artikel in het *Radicaal Weekblad*, onder de titel Volkspartij en Sociaal-democratie.¹ De Centrale Raad van de S.D.B. besloot weldra de kwestie tot een oplossing te brengen. Hij belegde op 13 September 1891 een geheime vergadering met enkele vooraanstaande partijgenoten,² om o.a. de houding tegenover de Friese Volkspartij te bepalen. Tevens werd de vraag onder ogen gezien, of het bestaan van de Volkspartij in Friesland, naast de S.D.B. wenselijk moest worden geacht. Het resultaat was, dat, met de stemmen van Van der Zwaag en Van Zinderen Bakker tegen, een motie Coltof werd aangenomen. Daarin werd uitgesproken, dat het voortdurend samenwerken met andere verenigingen moest leiden tot verwatering van het socialistisch beginsel en dat in isolement de kracht van de S.D.B. lag. Verder nam men het besluit, dat de Centrale Raad een vergadering zou beleggen met de Friese afdelingen van de S.D.B., waarvan enkele advies gevraagd hadden omtrent hun houding tegenover de Volkspartij. Deze vergadering, 11 October 1891 te Heerenveen gehouden, was eveneens geheim. Toch werd weldra naar buiten bekend, dat op deze bijeenkomst de wenselijkheid was uitgesproken, dat de afdelingen van de S.D.B. zich van de Friese Volkspartij zouden afscheiden.³ Inderdaad gavent al van S.D.B.-afdelingen aan deze wens gehoor.

De eigenlijke beslissing in deze aangelegenheid valt op het Kerstcongres van de S.D.B. in 1891. Hoewel daar enkele stemmen opgingen om de samenwerking met de Volkspartij

¹ *Radicaal Weekblad*, 9-8-'91. Het artikel is geheel afgedrukt in Mansholts brochure *Mijne Zelfverdediging*, p. 6 vlgg.

² Aanwezig waren o.a. A. Rot, S. W. Coltof, Nieuwenhuis, Fortuyn, Van Zinderen Bakker, Luitjes, Schaper, Nanninga, V. d. Zwaag, Helsdingen, Vliegen. Vgl. Vliegen, *a. w.* II, p. 285 vlg. Zie ook Bymholt, *a. w.*, p. 675 vlg.

³ Vliegen bericht, dat dit besluit werd genomen met tien tegen twee en één stem blanco, *a. w.*, p. 293. Evenzo, Bymholt, *a. w.*, p. 678. Eigenaardig is, dat zowel de *Biltsche Courant* (15-10-'91) als het *Friesch Volksblad* (14-10-'91) berichten, dat met 11 van de 13 stemmen besloten werd zich *niet* af te scheiden. De *Biltsche Courant* knoopt hieraan zelfs uitvoerige beschouwingen vast. Ze verheugt zich, dat de Friese Volkspartij één blijft en meent, dat de C. R. van de S.D.B. een gevoelige les heeft gekregen. „Het woord van Karl Marx: Proletariërs aller landen vereenigt U! blijft dus voor het kleine stukje grond, dat wij Friesland noemen, gehandhaafd,” juicht de *Biltsche Courant*.

en de beweging voor landnationalisatie niet te verbreken,¹ werd die samenwerking toch over het algemeen sterk bestreden. Na uitvoerige discussie werd ten slotte met 35 tegen 14 stemmen een voorstel-Den Haag aangenomen, dat geen afdeling van de S.D.B. als zodanig aangesloten kon zijn bij een of andere combinatie, hetzij van politieke, hetzij van sociale aard, die zich ten doel stelde enig onderdeel van het sociaal-democratisch program te verwezenlijken.² Hiermede was het lot van de Friese Volkspartij vrijwel bezegeld. Domela Nieuwenhuis had in dit opzicht gezegevierd. Vliegen is van oordeel, dat de gevallen beslissing „geen kwaad, eer goed was. De Soc. Dem. Bond had nu de baan volkomen vrij voor zich. Hadde hij nu maar geweten, wat hij wilde.”³ Het valt te betwijfelen, of de afloop inderdaad gunstig voor de S.D.B. moet worden geacht. Velen waren door de Friese Volkspartij in aanraking gekomen met de socialistische strijd en langs deze weg voor het socialisme gewonnen. Deze weg was nu afgesloten. Bovendien was er geen sprake van, dat men in de S.D.B. „wist, wat men wilde”. Er volgde noch een krachtig sturen in de richting van het democratisch socialisme, noch een bewust, duidelijk partij kiezen voor het anarchisme.

b. *Troelstra en de Friese Volkspartij*

Ook de Friese Volkspartij was echter in deze tijd allerminst tot klaarheid gekomen omtrent eigen grondslag en doel. Wel was zij vrij groot, maar zij miste innerlijke kracht, omdat zij, zoals Troelstra schrijft, slechts een allegaartje was van zeer uiteenlopende stromingen. Ondanks de soms zeer revolutionaire uitingen bleef zij een burgerlijke partij.

Zou het mogelijk zijn deze organisatie te hervormen tot de nieuwe sociaal-democratische partij, die velen in deze tijd verwachtten of verlangden? Op de jaarvergadering, 14 Febru-

¹ O.a. van de afgevaardigde van de afd. Wolvega; Vliegen, *a. w.*, II, p. 336.

² Bymholt, *a. w.*, p. 681.

³ Vliegen, *a. w.*, II, p. 337.

ari 1892 te Leeuwarden, heeft Troelstra een ernstige poging gedaan, om de Friese Volkspartij tot een positieve houding en een scherp omschreven program te brengen. De discussie op de vergadering was voorbereid door een uitvoerig artikel van Troelstra in het *Friesch Volksblad*.¹ Hoewel Troelstra in het begin van 1891 bedankt had voor een candidatuur van de Friese Volkspartij voor de Tweede Kamer, had hij zich in zijn brief hierover en in zijn optreden daarna, een krachtig voorstander getoond van de Volkspartij, zowel als van het democratisch socialisme.² De besluiten op het congres van de S.D.B. in 1891 omtrent het verbreken van de band met de Friese Volkspartij en betreffende de revolutionnaire taktiek, zijn voor Troelstra aanleiding in het artikel van 24 Januari 1892 de positie van de Volkspartij tegenover de S.D.B. en tegenover het democratisch socialisme in het algemeen, te onderzoeken. Hij zet uiteen, dat de Friese Volkspartij in schijn, naar zijn program, niet socialistisch is, in werkelijkheid echter wél. Eerste plicht acht hij het, aan dit verschil tussen schijn en werkelijkheid een eind te maken. De Volkspartij zal zich duidelijk moeten uitspreken niet alleen voor de democratie, maar ook voor het socialisme. Zuiver politieke democratie „kan wél voeren tot, maar is nog geen feitelijke democratie. Alleen sociaal-democratie is in staat een volk vrij te maken.” De vraag of een sociaal-democratische Volkspartij zich dan niet behoort aan te sluiten bij de S.D.B. beantwoordt Troelstra ontkennend. De S.D.B. wil de revolutie, kan dus eigenlijk niet meer mee doen aan de actie voor algemeen kiesrecht, aan verkiezingen en dergelijke. Hij kan alleen maar mee doen aan het ondermijnen van de grondslagen van het oude staatsgebouw. De Friese Volkspartij, die, naar zij steeds heeft getoond, langs de weg der overreding, door te werken bij verkiezingen, door „alle wettelijke middelen,” haar beginselen wil zien te verwezenlijken, kan zich niet onder zulke revolutionnaire leiding stellen. Ook al wacht ons, schrijft Troelstra,

¹ *Friesch Volksblad*, 24-1-'92.

² *Na tien jaar*, p. 102 vlg. Vgl. hiervóór p. 68.

een grote sociale revolutie, „daar behoren wij toch het onze te doen om door geleidelijke hervormingen te bevorderen, de schok zoo licht mogelijk te maken. Op de regeerende klasse, op onze tegenstanders, moge dan eenmaal het Kainsteeken gegrift staan.” Het formuleren van de taktiek tegenover de S.D.B. acht Troelstra zeer wel mogelijk. Moeilijker zal het zijn een bevredigende formulering te vinden ~~van~~ het sociale standpunt, vooral tegenover de „zuivere stemrechtlui”, de landnationalisatoren e.d. Zij, „die de vrije concurrentie willen behouden, van opheffing van het loonstelsel niet willen weten, 't kapitaal willen laten in particuliere handen, zij zullen dan niet in onze gelederen kunnen strijden.” De Friese Volkspartij dient, op straffe van ontbinding, een vast aaneengesloten partij te worden, ook al zal ze daardoor enkele conservatieve leden verliezen. Duidelijkheid is nodig, herhaalt Troelstra en hij besluit: „welaan, laten we met onze beginselen voor den dag komen en toonen wát we zijn: sociaal-democraten.”¹ In een volgend nummer van het *Friesch Volksblad* ondersteunt P. van der Meulen Troelstra's betoog. Hij meent ook, dat het gewenst is, dat de Volkspartij zich afvraagt: wat zullen wij doen, indien ons politiek doel, algemeen kiesrecht, bereikt is, om ons democratisch beginsel in toepassing te brengen. „Een programma in den geest van dat, onlangs aangenomen door de Deutsche soc. dem. partij, lacht mij daarbij het meest toe.”²

Op de vergadering van de Volkspartij te Leeuwarden³ waren nu een drietal voorstellen over deze kwestie ingediend. Terwijl de Propagandaclub uit Drachten een duidelijke uitspraak wilde inzake de afschaffing van het privaatsbezit, stelde de afdeling Leeuwarden van de Bond van Algemeen Kies- en Stemrecht voor, de Volkspartij een sociaal program te geven en bij het opstellen daarvan te letten op het nieuwe door de S.D.B. te maken program. Uitvoeriger en positiever was

¹ *Friesch Volksblad*, 24-1-'92. Vgl. *Groei* p. 11.

² *Friesch Volksblad*, 31-1-'92.

³ 14-2-'92. Zie hiervoor: *Notulen van de Friese Volkspartij* in het archief dezer partij, te Leeuwarden (Provinciale Bibliotheek). Vgl. verder het verslag in *De Klok*, 20-2-'92 en het *Friesch Volksblad*, 17-2-'92.

het voorstel van de afdeling Midlum van de Bond van Algemeen Kies- en Stemrecht. Het wil, dat de Volkspartij verklaart op de grondslag der sociaal-democratie te staan. Zij „erkent in het privaatsbezit van grond en arbeidsmiddelen de oorzaak der maatschappelijke wanverhoudingen, waarom zij als einddoel dan ook nastreeft: de opheffing van het privaatsbezit. Zij is zich het internationaal karakter der sociaal-democratie bewust en strijdende tegen het vaderlandisme en militarisme, wil zij den algemeenen wereldvrede verbreiden en de broederschap van alle natiën helpen stichten.” Verder wordt de noodzakelijkheid erkend van een krachtige organisatie, terwijl van gewelddadig optreden niets goeds wordt verwacht. Tenslotte wordt een uitvoerige lijst van eisen en propagandamiddelen voorgesteld.

Troelstra zette als afgevaardigde van Leeuwarden uiteen, dat veel leden van de Volkspartij sociaal-democraten zijn en de meeste sprekers op sociaal-democratisch standpunt staan. Waar de krachtigste werkzaamheid zich niet op politiek, maar op sociaal terrein openbaart, acht hij het gewenst een meer gedetailleerd program aan te nemen en zich uit te spreken over de werkzaamheden op sociaal gebied. Met de taktiek der revolutionnaire sociaal-democraten kan hij niet meegaan; daarom zou hij willen beproeven een sociaal-democratische hervormingspartij te formeren. Hij acht het het beste dat de vergadering in deze de richting aangeeft en een commissie daarna een program op sociaal-democratische grondslag ontwerpt.

Een deel van de vergadering wil van dergelijke plannen niets weten. Van der Zwaag vreest, dat er verwatering zal ontstaan, als men een „fatsoenlijke” en een „onfatsoenlijke” socialistische partij krijgt. Wanneer men het gehele program van de S.D.B. kan onderschrijven, waarom sluit men zich dan niet bij die bond aan? Hij waarschuwt zeer tegen de oprichting van een nieuwe sociaal-democratische partij.

Troelstra betoogt hiertegenover, dat van aansluiten bij de S.D.B. geen sprake kan zijn. De revolutionnaire taktiek is

voor de Friese arbeiders ongeschikt. Wie op haat werkt, heeft geen vat op het Friese volk. Overigens wijst hij er op, hoe ook in andere landen twee stromingen zijn onder de socialisten.

Anderen zetten uiteen, dat men wel sociaal-democraat kan zijn zonder in de S.D.B. thuis te horen. Deze mening werd o.a. verkondigd door de voorzitter, Dr. Vitus Bruinsma, wiens denkbeelden wij al enigszins leerden kennen in zijn brief aan Van der Goes.¹ Hij werd gesteund door een pionier der socialistische beweging in Friesland, R. van Zinderen Bakker, die door zijn verkiezing in Opsterland in 1893 het eerste socialistisch gemeenteraadslid in ons land zou worden. Vitus Bruinsma noemt als zijn voornaamste bezwaren tegen de S.D.B., dat deze niet wil samenwerken met anderen, die slechts een deel van het socialistisch program willen verwezenlijken, dat hij geen heil ziet in gedeeltelijke hervormingen op sociaal gebied en dat de centralisatie in de Bond te groot is. Hij vreest, dat men, door de Volkspartij een sociaal-democratisch program te geven, velen zal verliezen, zonder de afdelingen van de S.D.B. te behouden. Hij meent ten slotte, dat naast een nieuw op te richten sociaal-democratische partij, „die, als men let op de teekenen des tijds, zeker komen zal”, de Volkspartij moet blijven bestaan als een soort „kweekschool voor socialisten”. Ook in een door de afdeling Gorredijk van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht aangenomen motie was de wens uitgedrukt, dat „het Friesch Comité der Volkspartij op denzelfden voet moet blijven bestaan,” doch daarnaast de wenselijkheid uitgesproken, „dat een nieuwe sociaal-democratische bond in Nederland tot stand kome.” Men krijgt uit de notulen zowel als uit de verslagen in de couranten de indruk, dat de motie-Gorredijk wel de gedachten van de meerderheid der vergadering weergaf. Troelstra was echter blijkbaar van mening, dat de revolutionairen in de bijeenkomst de sterkste groep vormden.² Hij zag zich gedwongen, schrijft hij

¹ Hiervóór p. 64.

² Troelstra, *Groei*, p. 11.

in zijn gedenkschriften, zijn poging voorlopig op te geven.

Het resultaat van de besprekingen is nog al zonderling en weinig in overeenstemming met wat Troelstra aanvankelijk bedoelde. Van een zich uitspreken van de Volkspartij ten opzichte van de sociaal-democratie komt niets. Men drukt alleen de wenselijkheid uit van een voortbestaan van de Friese Volkspartij, zoals zij is. De vraag van een nieuwe sociaal-democratische partij wordt, op voorstel van Troelstra zelf, verder buiten beschouwing gelaten. Met 46 tegen 27 stemmen en 3 blanco verklaarde de vergadering zich accoord met deze opvattingen, zoals ze in een motie-Troelstra waren neergelegd.¹ Door deze motie, schrijft Troelstra, werd de vorming van een sociaal-democratische partij tot een betere gelegenheid uitgesteld.² Inderdaad. Maar dat betekende ook, dat de poging van Troelstra om via de Friese Volkspartij iets te bereiken voor het democratisch socialisme, was mislukt.

De Volkspartij zelf ging, ondanks de uitgesproken wens tot instandhouding, in betekenis en invloed achteruit. Ze werd niet ontbonden, „maar 't bloed werd haar afgetapt,” zoals Vliegen het uitdrukt.³ De strijd tussen parlementaire en revolutionaire socialisten werd buiten de Volkspartij voortgezet. Dr. Vitus Bruinsma en Troelstra kwamen weldra scherp te staan tegenover Domela Nieuwenhuis. Het hiervóór vermelde debat in Franeker bedierf de persoonlijke verhouding tussen de jonge Friese leider en Nieuwenhuis voorgoed.⁴ Overigens constateert *De Sneeker Courant*, juist naar aanleiding van deze debatten, „dat er een nieuwe sociaal-democratische partij in wording is, die rekening houdende met de

¹ De motie luidde: „De vergadering, gehoord de discussiën, kennis genomen hebbende van het voorstel der afdeeling Gorredijk, dat strekt tot instandhouding der tegenwoordige organisatie en tevens tot oprichting eener nieuwe sociaal-democratische partij, zich vereenigende met het eerste en van oordeel dat het laatste deel dier motie niet op deze vergadering behoort te worden behandeld, gaat over tot de orde van den dag.” Vgl. Troelstra, *Groet*, p. 11 vlg.

² t.a.p., p. 12.

³ Vliegen, *a. w.*, II, p. 295.

⁴ Vgl. hiervóór p. 70.

organisatorische ontwikkeling der maatschappij, de verwezenlijking der socialistische beginselen beoogt, en kans heeft een grooten aanhang in den lande te verkrijgen.”¹ Zowel de nieuwe partij als de grote aanhang zou nog wel even op zich laten wachten. „Twee à drie jaar!”²

¹ *De Sneeker Courant*, 3-3-'92. Veertien dagen later heeft Troelstra de leiding van dit blad. Vgl. *Na tien jaar*, p. 99.

² Vitus Bruinsma aan Van der Goes. Zie hiervoor p. 65.

DERDE HOOFDSTUK

DE TAKTIEKKWESTIE¹

1. VERSCHERPTE TEGENSTELLINGEN (1891)

Het jaar 1891 is voor de socialistische beweging in ons land van grote betekenis geweest. In dat jaar toch wordt de taktiekkwestie, de vraag naar de betekenis van de parlementaire actie voor de socialistische strijd, eigenlijk voor het eerst tot een grote twistvraag binnen de S.D.B., om er niet weer uit te verdwijnen. In dit jaar groeien de verschillende opvattingen uit tot scherpe tegenstellingen en raken enkele van de voornaamste opposanten in de socialistische rijen in een fel en openlijk conflict met Domela Nieuwenhuis en de leiding van de S.D.B. En terwijl de S.D.B. in 1891 een grote activiteit ontwikkelde, werden er belangrijke beslissingen genomen, die voor de socialistische beweging in ons land vérstrekkende gevolgen zouden hebben.

a. *De verkiezingen.*

Hoewel de S.D.B. als zodanig niet aan de verkiezingen deelnam en zelf geen kandidaten had gesteld, wierp hij zich toch over het geheel met opgewektheid in de verkiezingsstrijd. In *Recht voor Allen* werd voortdurend op de verkiezingen gewezen,² niet alleen in artikelen, maar ook door met grote letters gedrukte opwekkingen. „Vergeet ook het algemeen kiesrecht niet,” leest men in de April-nummers van het partijorgaan telkens. In het begin van de verkiezingsactie was men

¹ Behalve de eerder opgegeven literatuur moet hier nog worden genoemd: Quack, *De Socialisten*, V en VI.

² Zie *Recht voor Allen*, o.a. 25-3, 2-4, 6-5, 8-5, 2-6-'91.

bovendien vol optimisme.¹ Van een neiging om de politieke actie met de propaganda voor algemeen kiesrecht over boord te werpen, was in de eerste helft van 1891 vrijwel geen spoor te bekennen. Een enkele stem slechts deed in deze tijd een ander geluid horen. Zo vroeg Clemens (pseudoniem van Cornelissen) zich voor de verkiezingen af, of deelneming onder sommige omstandigheden niet schade kon berokkenen aan de socialistische propaganda, die zelf zulke zware offers vroeg. Hij betwijfelde eveneens, of de geldelijke offers voor de verkiezingen wel altijd in evenredigheid waren met de verkregen resultaten. Zijn conclusie was, dat men zich moest beperken tot enkele districten waar verkiezing van een socialistische candidaat werkelijk mogelijk was, terwijl de sociaal-democratische propaganda er nooit onder mocht lijden.² Luitjes schreef, dat hij wel voor algemeen kiesrecht was, maar eigenlijk keurde hij toch de gehele kiesrechtactie af.³ Bymholt, die in deze dagen volgens Vliegen „ook al een slag van de molen beet” had, keerde zich in een heftig artikel⁴ tegen de gezamenlijke actie van de sociaal-democraten en de Volkspartij. Dat leidt volgens hem tot een strijd enkel voor het algemeen kiesrecht, „dat langzamerhand beschouwd wordt als het middel dat alle kwalen zal heelen.” Als socialist is hij „natuurlijk voorstander van algemeen kiesrecht,” maar hij wil het meer beschouwd zien als een propagandamiddel. Het is geen middel, dat direct brood voor allen brengen zal. „En de broodquaestie, dat is de hoofdzaak.”

Deze en dergelijke klanken, in de verkiezingsdrukte geheel overstemd door de propaganda, vinden er na meer gehoor. Ondanks alle activiteit en strijd stond de socialistische beweging nu, van parlementair standpunt beschouwd, met ledige handen. Zelfs de enige zetel, die men de vorige maal veroverd had, was verloren gegaan. De teleurstelling over deze ongunstige uitslag heeft ongetwijfeld de anti-parlementaire stro-

¹ Vgl. Vliegen, *a. w.*, II, p. 267 vlg.

² *Recht voor Allen*, 21-3-'91.

³ *Idem*, 6-5 en 8-5-'91.

⁴ *Idem*, 28/29-3-'91.

ming versterkt. Reeds na de eerste ronde der verkiezingen wees *Recht voor Allen* op de geringe veranderingen, die er gekomen waren en vervolgde: „Hoe lang moet dit spelletje nu nog duren ten koste van de behartiging van 's lands belang? Langs die weg komt geen verbetering! Langs welken dan? De uitkomst zal het leeren.”¹ En in het felle en bittere artikel na Nieuwenhuis' val, leest men in *Recht voor Allen* o.m.: „We weten, dat onze kracht niet ligt in de kiezers, die bij de gratie van wat meer geld een stem mogen uitbrengen, maar in de niet-kiezers. Wij weten, dat zulk een ellendig kiesstelsel ons nooit grote zegepralen zal bezorgen.”²

De vraag naar de waarde van het kiesrecht, de betekenis van het parlementarisme voor de socialistische strijd, de kwestie van de taktiek, was door de verkiezingen in een nieuwe fase gekomen. Het komende congres van de S.D.B. zou hierover belangrijke besluiten nemen.

b. *Verdwijnend contact*

Naar verschillende kanten heeft de S.D.B. in 1891 het contact met andere groepen en bewegingen verbroken of lossers gemaakt en daardoor zijn terrein van werkzaamheid en de mogelijkheid van actie beperkt. De Bond raakte daardoor min of meer in een positie van isolement. En het bleek geen splendid isolation!

De Friese Volkspartij. — De relatie met de Friese Volkspartij, die korte tijd nog al hecht scheen, werd door het congresbesluit van de S.D.B. in 1891 verbroken. Dat betekende het verlies van het contact met belangrijke groepen van de Friese bevolking, waaruit tot nog toe velen via de Volkspartij voor de socialistische strijd waren gewonnen.

De Vakbeweging. — Ook op het gebied van de vakbeweging verliest de S.D.B. in deze tijd aan invloed en komt enigszins in een geïsoleerde positie te staan. Juist in de jaren, waarin de arbeidersbeweging, georganiseerd in A.N.W.V. en

¹ *Recht voor Allen*, 11-6-'91.

² *Idem*, 25-6-'91.

S.D.B., een periode van aarzeling en inzinking doormaakt, neemt de vakactie in betekenis toe.¹ Sinds 1884 had de S.D.B. in enige plaatsen vakverenigingen opgericht, die naast de plaatselijke afdelingen van de Bond stonden en rechtstreeks aangesloten waren bij de Centrale Raad. Deze vakverenigingen zonden hun afgevaardigden naar het congres van de S.D.B. en namen geleidelijk aan invloed toe, speciaal in de grote steden.² Op het congres van 1887 was het aantal vertegenwoordigde vakverenigingen zelfs groter dan dat der afdelingen van de S.D.B..³ Op aandrang van de Amsterdamse vakorganisaties werd op dit congres besloten de vakvereniging tot basis van de partijorganisatie te maken. Artikel 1 van de statuten bepaalde nu, dat de S.D.B. bestond uit afdelingen en verspreide leden. De afdelingen bestaan uit vak-, gemengde en vrouwenverenigingen, die uit hun midden het plaatselijk bestuur kiezen. De gemengde verenigingen waren bestemd voor hen, die geen lid konden zijn van een vakvereniging. Veel verandering bracht deze statutenwijziging in het eerst niet; eigenlijk alleen in de grote steden. En ook daar waren weldra de gemengde verenigingen, feitelijk niet veel anders dan de vroegere afdelingen van de S.D.B., de kern van de nieuw georganiseerde afdelingen.

Na enige tijd neemt de vakactie echter zeer toe. In 1888 en 1889 zijn er tal van grotere en kleinere stakingen, meestal spontane acties van de arbeiders, waarbij de invloed van de vakverenigingen voorlopig nog heel gering is. De bestaande vakverenigingen, die deel uitmaakten van de S.D.B., waren in het algemeen niet groot; het socialisme schrikte velen af. Van enige vakactie van betekenis was bij deze kleine groepen dan ook nauwelijks sprake. Ze waren weinig meer dan „socialistische propagandaclubs”. Door de belangrijke gebeurtenissen op het gebied van de vakstrijd zijn de algemene arbeiders-

¹ Rüter, *a. w.*, p. 49.

² In Amsterdam had men in 1886 naast één afdeling van de S.D.B. tien aangesloten vakverenigingen. Vgl. Oudegeest, *De Vakbeweging*, I, p. 87 vlg.

³ 18 vakverenigingen tegenover 17 afdelingen van de S.D.B. Vliegen, *a. w.*, I, p. 451. Oudegeest, *a. w.*, I, p. 92.

verenigingen Patrimonium, A.N.W.V. en S.D.B. wel verplicht, zich nader met het probleem van de vakbeweging bezig te houden. Deze nadere belangstelling bleek in Christelijke kringen o.a. door de inleidingen en besluiten op het Christelijk Sociaal Congres van 1891 waar, onder zekere beperkingen, zelfs het recht van werkstaking werd erkend.¹ Patrimonium verklaarde zich nu weldra eveneens accoord met de aanvaarding van de werkstaking als laatste strijdmiddel, al was het dan ook met veel aarzeling en bezwaren.² Het A.N.W.V. verloor in deze tijd, ondanks de pogingen van Heldt, vrijwel geheel zijn invloed op de vakbeweging. Ook in socialistische kringen werd de kwestie der vakbeweging een bron van moeilijkheden. Het onmiddellijk belang, de directe verbeteringen, drongen zich steeds meer op de voorgrond en vroegen groter aandacht, terwijl voor velen de socialistische actie op de achtergrond geraakte. De strijd voor het heden werd krachtiger ten koste van die voor de toekomst. Bij vele socialisten begon nu de gedachte veld te winnen, dat het voor de ontwikkeling van de vakvereniging wenselijk was, dat ze los kwam te staan van de politieke organisatie. Men wilde vakverenigingen, die politiek en godsdienstig neutraal waren. Dan zou men de vakgenoten van alle richtingen kunnen verenigen en daardoor in de actie voor directe lotsverbetering aanmerkelijk sterker staan. „De economische strijd der arbeiders, vak voor vak, zal meer uitwerken dan de partij,” meent een inzender in *Recht voor Allen*.³ Herhaaldelijk vindt men in dit blad in de eerste helft van 1891 de noodzakelijkheid van een zelfstandige, neutrale vakbeweging bepleit, ook al noemt Domela Nieuwenhuis dat dan treurig.⁴ „Wij dachten den tijd van kleurlooze vereenigingen te boven te zijn,” klaagt hij in *Recht voor Allen*, „en nu komt iemand nog met allen ernst daarop aandringen.”⁵

¹ Rüter, *a. w.*, p. 48 vlgg. Vgl. Dr. A. Kuyper, *Het sociale vraagstuk en de Christelijk religie*.

² Hagoort, *Het beginsel behouden*, p. 11 vlgg.

³ De timmerman H. Ikking, in *Recht voor Allen*, 21-5-'91. Vgl. Rüter, *a. w.*, p. 51.

⁴ Vgl. Vliegen, *a. w.*, II, p. 312 vlgg.

⁵ *Recht voor Allen*, 6-4-'91.

Ondanks Nieuwenhuis' bezwaren zet de beweging voor scheiding van politieke partij en vakbeweging door. Het doorbreken van deze gedachte, dit bewust worden van een eigen taak der vakbeweging naast de politieke organisatie en geheel los daarvan, is, zoals Oudegeest zegt, „de reactie op de periode 1883—1891, waarin het vanzelf sprak, dat de vakverenigingen socialistisch moesten zijn.”¹ Steeds meer drong het besef door, dat de vakverenigingen in de strijd der arbeiders een afzonderlijke plaats en taak hadden, naast de S.D.B., ook al was er nog geen duidelijk begrip voor de onderlinge verhouding.

De moeilijkheden en tegenstellingen tussen partij en vakbeweging, die in deze tijd in ons land bleken te bestaan, trof men ook elders aan, bijvoorbeeld in Duitsland.² Het is dan ook zeker niet toevallig, dat op het internationale congres van 1891 te Brussel³ juist over deze aangelegenheid een resolutie werd aangenomen. Daarin worden werkstakingen en boycots onmisbare wapenen voor de arbeidersklasse genoemd, die echter slechts na zorgvuldige overweging van de omstandigheden gebruikt mogen worden. Daarom wordt het als een dringende noodzakelijkheid beschouwd, dat de arbeidersklasse zich voor deze strijd organiseren zal in vakverenigingen, om zowel door de macht van het aantal als door hun geldelijke middelen het beoogde doel te bereiken. Het congres beveelt in elk land, waar het mogelijk is, de oprichting van een Nationaal Arbeids-Secretariaat aan, opdat in geval van een conflict tussen kapitaal en arbeid, de arbeiders der verschillende nationaliteiten er van op de hoogte kunnen worden gesteld en hun maatregelen kunnen nemen.⁴

De S.D.B. heeft geen haast gemaakt met de uitvoering van dit besluit. Hij stichtte geen Nationaal Arbeids-Secretariaat, maar benoemde, op het congres in 1891, slechts een arbeidssecretaris, waarvoor Chr. Cornelissen werd aangewezen. Deze

¹ Oudegeest, *a. w.*, I, p. 153.

² *Idem*, p. 118.

³ 16 tot 22 Augustus 1891.

⁴ De gehele resolutie bij Oudegeest, *a. w.*, I, p. 142 vlg.

was leraar aan de Rijkskweekschool voor onderwijzers te Middelburg. Onder het pseudoniem Clemens had hij reeds meegewerkt aan *Recht voor Allen* en ook enkele brochures geschreven. In Januari 1892 werd hij mede-redacteur van *Recht voor Allen*. Zijn benoeming tot arbeidssecretaris zal minder geschied zijn, omdat men de vakbeweging nog niet rijp achtte voor een centrale organisatie, dan wel, omdat het streven naar zelfstandigheid er slechts door bevorderd zou worden.¹ Toch is hiermede de eerste stap op de weg naar gehele zelfstandigheid van de vakbeweging gezet. In het volgende jaar werd de actie daarvoor voortgezet, zowel in vergaderingen² als in *Recht voor Allen*, waarin Cornelissen, als mede-redacteur, zijn opvattingen kon uiteenzetten. Naast Vliegen en Troelstra, die het in deze bijna onmiddellijk met Cornelissen eens waren, bleek ook Domela Nieuwenhuis in het eind van 1892 vrijwel geheel voor diens standpunt gewonnen.³

De ervaringen met een arbeidssecretaris waren niet erg bevredigend; de behoefte aan een krachtige centrale organisatie werd sterker. Wel mislukte een poging in die richting, in 1892 door de sigarenmakers- en tabaksbewerkerbond gedaan, maar in 1893 had men meer succes. Cornelissen legde in de loop van 1892 zijn nieuwe ambt neer en nu nam de Centrale Raad van de S.D.B. het initiatief tot de oprichting van een Nationaal Arbeids-Secretariaat in de geest van de Brusselse resolutie. Op een eerste bijeenkomst, in Juli 1893, werd een reglementscommissie benoemd. Reeds in Augustus was deze met haar werkzaamheden gereed en kon het reglement van het N.A.S. definitief worden vastgesteld.⁴ Ondanks het verzet van de Timmerliedenbond, die aaneensluiting enkel van vakorganisaties wilde, werd ook de S.D.B. toegelaten. Wel waren de verhoudingen in korte tijd totaal veranderd: de socialis-

¹ Rüter, *a. w.*, p. 52.

² O.a. te Amsterdam en te Groningen. Vgl. Vliegen, *a. w.*, II, p. 357 vlgg. Zie over Cornelissen en zijn opvattingen over de positie der vakverenigingen ook Rüter, *a. w.*, p. 51 vlgg.

³ Vliegen, *a. w.*, II, p. 359.

⁴ 27 Juli 1893. Zie voor deze kwestie, Oudegeest, *a. w.*, I, p. 148 vlgg., waar ook het gehele reglement is afgedrukt.

tische vakverenigingen waren niet meer aangesloten bij de S.D.B., maar de S.D.B. was, als gelijkwaardige van de vakverenigingen, lid van het N.A.S. Deze ontwikkelingsgang, die een voortdurend afnemende invloed van de S.D.B. in vakverenigingskringen betekende, was voor een niet gering deel een gevolg van de besluiten en gebeurtenissen van het jaar 1891.

De Socialistische Internationale. — Nog een derde band werd in het jaar 1891 lossen, nl. die met de internationale arbeidersbeweging. Van het begin af aan had de S.D.B. grote belangstelling getoond voor het herstel van het internationaal contact in de arbeiderswereld. Een negental Nederlandse afgevaardigden¹ waren present op het voorcongres in Londen in 1888, waar tot de oprichting van een nieuwe Internationale Arbeidersvereniging werd besloten.² Zowel aan de Haagse Marxistisch georiënteerde bijeenkomst, ten huize van Domela Nieuwenhuis,³ waar men tevergeefs probeerde de onderlinge moeilijkheden tussen de socialisten op te lossen, als aan de beide congressen in Parijs in 1889 namen de Hollandse vertegenwoordigers deel.⁴ Nieuwenhuis stond bij de voorbereiding vrijwel geheel aan de kant van de Duitsers en stelde in de Centrale Raad van de S.D.B. zelfs voor om alleen maar aan het congres der Guesdisten deel te nemen.⁵ Toch dateert van dit Parijse congres de verwijdering tussen Nieuwenhuis

¹ O.a. Croll. Zie voor de afgevaardigden, Vliegen, *a. w.*, I, p. 71.

² Vgl. Domela Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 183 vlgg. Quack, *De Socialisten*, V, p. 407 vlgg.

³ Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 184. Vliegen, *a. w.*, II, p. 122.

⁴ Door verschillende oorzaken, o.a. door de verdeeldheid onder de Franse socialisten, werden er twee internat. soc. congressen gehouden in Parijs, nl. een door de Marxistisch gezinde Guesdisten en een door de z.g. Possibilisten. (Quack, *a. w.*, VI, p. 408 vlgg., Vliegen, *a. w.*, I, p. 121 vlgg., Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 183 vlgg.). Voor het Marx. congres vergelijkte men verder het officiële *Protokoll des Internationalen Arbeiter-Congresses zu Paris* (Nürnberg, 1890).

⁵ Vliegen, *a. w.*, II, p. 124. Besloten werd, dat Helsdingen en Nieuwenhuis het Marxistisch congres zouden bezoeken, Fortuyn en Vliegen dat der Possibilisten. Na de mislukte pogingen om tot eenheid te komen, verlieten de beide laatsten, op aandringen van Nieuwenhuis, het Possibilistencongres en voegden zich bij de andere Ned. afgevaardigden. (Vliegen *t.a.p.*).

en de Duitse socialisten, speciaal Liebknecht. Nieuwenhuis zette daar uiteen, dat hij van het parlementarisme niets verwachtte voor de arbeidersklasse, waarop hij onmiddellijk door Liebknecht werd aangevallen.¹ Scherper nog werd de tegenstelling door het verslag in *Recht voor Allen*, waarin op de leiders, o.a. ook op Liebknecht, ernstige critiek werd geoefend. Hoewel het artikel van Croll was, verklaarde Nieuwenhuis er zich mede accoord² en dit was voor Liebknecht aanleiding zich in een redevoering te Berlijn toornig uit te laten over de „spreekgrage predikant” en minachtend te spreken over diens „ellenlange redevoeringen” in het parlement.³ Door Nieuwenhuis' reacties hierop leidde dit alles tot wederzijdse verbittering. Op het Brusselse congres in 1891⁴ kwam het nu tot nieuwe tegenstellingen tussen de Hollandse en de Duitse delegatie, voornamelijk naar aanleiding van de discussie over de houding en de plichten der arbeidersklasse ten opzichte van het militarisme. Tegenover een resolutie, voorgesteld door de Duitse en Franse rapporteurs, kwam Nieuwenhuis, namens de Hollandse delegatie, met een andere, waarin werd voorgesteld een mogelijke oorlogsverklaring te „beantwoorden met een beroep op het volk, ten einde de algemeene werkstaking te proclameeren.”⁵ Zeer fel kwamen vooral Liebknecht en Domela Nieuwenhuis bij de discussie tegenover elkaar te staan en beschuldigden elkaar wederkerig van fraseologie.⁶

¹ Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 187 vlgg. Vgl. Quack, *a. w.*, VI, p. 411.

² Ondanks het feit, dat hij zelf enige dagen te voren een artikel in geheel andere geest had geschreven. Vgl. *Recht voor Allen*, 31-7-'89. Vliegen, *a. w.*, II, p. 126 vlgg.

³ Of de Duitsers het artikel aan Nieuwenhuis toeschreven, zoals Rüter, *a. w.*, p. 36 zegt, valt te betwijfelen. Hoofdzaak was overigens, dat Nieuwenhuis verklaarde er mee in te stemmen. Zie hiervoor Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 191.

⁴ Tot de Ned. delegatie behoorden o.a. Fortuyn, Van der Goes, Nieuwenhuis en Vliegen. Zie voor dit congres: *Verhandlungen und Beschlüsse des Internationalen Arbeiter-Kongresses zu Brüssel (16-22 August 1891)* Berlin 1893.

⁵ Beide moties geheel afgedrukt bij Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 196 vlg.

⁶ Nieuwenhuis noemde de Duits-Franse resolutie „van het begin tot het einde één groote frase,” terwijl Liebknecht de algemeene werkstaking „een frase zonder zin” noemde. Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 198. Ook Quack schrijft dat Liebknechts repliek, na Nieuwenhuis' grote redevoering, luidde: „Frazen, jammerlijke frazen.” Quack, *a. w.*, VI, p. 412.

Het voorstel-Nieuwenhuis werd met 13 tegen 3 stemmen verworpen. „Het was duidelijk,” schrijft Quack, „dat de tweespalt, reeds op het Marxistische congres van Parijs ontstaan, zich verwijdde.” En Nieuwenhuis zelf zegt in zijn gedenkschriften: „Zietdaar het grootte conflict uitgebroken, dat later aanleiding heeft gegeven tot zooveel hatelijkheden.” Hij had in Liebknechts ogen de grootst mogelijke misdaad begaan, spot hij verder, „een crimen laesae majestatis der alleenzalmakende Duitsche sociaal-demokratische partij en alle zonden zullen den menschen vergeven worden, behalve die tegen deze partij.”¹

Ook bij andere besprekingen op het Brussels congres stonden de Duitsers en de Nederlanders gewoonlijk tegenover elkaar. Terwijl de Duitsers de rechterzijde innamen, voerde de Nederlandse delegatie een uiterste linkervleugel aan, die sympathieën had met enkele stellingen der anarchisten, oordeelt Quack.² Na het congres werd de strijd tussen Nieuwenhuis en Liebknecht in de pers nog voortgezet. Steeds duidelijker bleek, dat het tafellaken tussen hen feitelijk was doorgesneden. Dit betekende tevens min of meer de breuk tussen de Nederlandse beweging en de internationale sociaaldemocratie. En deze breuk heeft op haar beurt de ontwikkeling van de S.D.B. in anarchistische richting bevorderd.

c. *Het Amsterdamse Congres*

Het jaar 1891, vol activiteit, onrust en spanning voor de Nederlandse socialistische beweging, werd afgesloten door het bewogen en gewichtig congres, op de Kerstdagen te Amsterdam gehouden. Het waren wel zeer belangrijke strijdvragen, die daar werden behandeld en het waren verstrekkende besluiten, die daar werden genomen! Op dit congres kwam het tot de vroeger vermelde openlijke botsing tussen Domela Nieuwenhuis en één der toekomstige leiders van het democra-

¹ Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 199.

² Quack, *t. a. p.*

tisch socialisme in ons land,¹ en al eindigde zij, zoals wij weten, in een nederlaag van Van der Goes, toch was zij als symptoom van de veranderde verhoudingen wel zeer belangrijk. Van der Goes' aanval trof de positie van Domela Nieuwenhuis en *Recht voor Allen* toch dieper dan uit de afloop of uit de weinige steun op het congres af te leiden was. De critiek van Van der Goes, ontdaan van alle „persoonlijkheden”, zoals men toen placht te zeggen, bleek bij nadere beschouwing tal van elementen te bevatten, die op den duur door velen juist werden geacht.

Het was op het Amsterdamse congres, dat het besluit werd genomen betreffende het verbod van samenwerking van de S.D.B. met andere organisaties.² Dit besluit betekende, zoals hiervóór is uiteengezet, de definitieve breuk van de S.D.B. met de Friese Volkspartij en leidde op korte termijn tot ernstige achteruitgang van de laatste. En hier in Amsterdam besloot de S.D.B., zij het schoorvoetend, tot het instellen van een arbeidssecretaris en zette zo een belangrijke stap op de weg, die voeren zou naar de volledige zelfstandige vakbeweging.³ Op dit congres tenslotte werd, voor het eerst, felle strijd gevoerd over de tactiek van de S.D.B., om te eindigen met de aanneming van de motie-Beverwijk, volgens welke de revolutionnaire tactiek gehandhaafd bleef.

Al deze conflicten en besluiten liggen eigenlijk op hetzelfde plan. Ze hangen met elkaar samen en vloeien voort uit een gevoel van onbehaaglijkheid en ongerustheid bij vele socialisten over de bestaande verhoudingen in de S.D.B., over de positie van deze bond in de gehele socialistische beweging, over de manier, waarop de strijd voor het socialisme hier gevoerd werd en over de onzekerheid betreffende de te volgen weg. Zowel de critiek van Van der Goes, als die van de zijde der vakbeweging, zowel de breuk met de Friese Volkspartij als die met de internationale beweging, hebben — althans

¹ Hiervóór p. 55 vlgg.

² Hiervóór p. 77.

³ Hiervóór p. 89.

voor een deel — betrekking op de vraag, welke tactiek de juiste moet worden geacht.

Er heerste op dit gebied een grote verwarring. Velen vreesden, dat door de verkiezingsactie, door het samenwerken met radicale en andere burgerlijke groepen en door het opdringen van de vakbeweging, het revolutionnaire element in de socialistische beweging zou verzwakken. Vandaar het streven om de revolutionnaire tactiek naar voren te schuiven. Wat daarmee nu echter precies bedoeld werd, was gewoonlijk, ook voor de voorstanders, minder duidelijk. De inhoud van het begrip revolutionnaire tactiek was voor tal van socialistes totaal verschillend, wat de discussie over dit onderwerp niet gemakkelijker maakte en het wederzijds begrijpen niet bepaald bevorderde.

De tactiek was ook als zodanig uitvoerig op het Amsterdamse congres ter sprake gekomen. Op de agenda stonden een aantal voorstellen, die er betrekking op hadden.¹ Ten slotte was het voorstel-Beverwijk aangenomen, dat meer kort dan duidelijk, luidde: „De revolutionnaire tactiek blijve gehandhaafd.” Dit was „het eerste spruitje van de sinds lang gezaaide kiem der ontbinding,” oordeelt H. Polak later.² De verdediging door de afgevaardigde van Beverwijk van dit voorstel had „hoogstens vijf en veertig seconden” geduurd. Dat was zeker geheel onvoldoende om duidelijk te kunnen maken, wat onder revolutionnaire tactiek moest worden verstaan, en bovendien nog aan te tonen, dat deze tactiek tot nu toe bestaan had en nu dreigde op de achtergrond te geraken. Ook andere sprekers, die vrij wat meer tijd gebruikten dan de Beverwijkse afgevaardigde, brachten niet de gewenste helderheid, evenmin als dat het geval was geweest met de voorafgaande artikelen in *Recht voor Allen*.

De aangenomen motie was eigenlijk niet meer dan een slag in de lucht. Hoe weinig zeggend zij was, blijkt o.a. uit het feit,

¹ Zie *Beschrijvingsbrief van het congres*. Vgl. Vliegen, *a. w.*, II, p. 334.

² *Na tien jaar*, p. 15.

dat Domela Nieuwenhuis en Vliegen er beiden voor waren, hoewel de eerste géén, de tweede wél positieve parlementaire arbeid wenste. Nieuwenhuis was van mening, dat revolutionaire taktiek het meedoen aan verkiezingen niet uitsloot. Hij zou het betreuren, als de S.D.B. „zulk een uitstekend middel van propaganda ter zijde” liet.¹ Iets anders was echter het meedoen aan de parlementaire arbeid. Door het indienen van wetsontwerpen verliet men de revolutionaire weg, volgens hem. Hij erkende, dat hij zich aan dergelijke niet-revolutionaire handelingen had schuldig gemaakt, door het voorstellen van amendementen en zelfs van een wetsontwerp. Terecht merkt Troelstra later, naar aanleiding van deze erkenning, op, dat Nieuwenhuis in de jaren vóór 1891 dus niet de revolutionaire taktiek heeft toegepast, en dat het dus onjuist is om nu te spreken over „handhaven” van deze taktiek.²

Vliegen, die ook in die tijd het parlementaire werk van grote betekenis achtte, was voorstander van de motie-Beverwijk, juist omdat hij de revolutionaire taktiek, zoals die tot nu toe begrepen was, wilde handhaven. Hij bedoelde daarmee uitdrukkelijk: een taktiek, waarbij men ook ijvert voor algemeen kiesrecht en er naar streeft socialistische afgevaardigden in het parlement te brengen.³

Een geheel andere mening verkondigde een Twentse afgevaardigde,⁴ die van mening was, dat men tot nu toe geen revolutionaire taktiek had gevolgd. Van revolutionair standpunt bezien, achtte hij het meedoen aan verkiezingen onder alle omstandigheden verkeerd.

Gezien deze wel zeer uiteenlopende opvattingen omtrent het begrip revolutionaire taktiek, betekende het aannemen van het voorstel-Beverwijk natuurlijk niet veel, al werd het, vooral door de manier waarop Domela Nieuwenhuis het wel-dra ging interpreteren, toch wel enigszins een uitdrukking

¹ Bymholt, *a. w.*, p. 680.

² *Na tien jaar*, p. 91.

³ Bymholt, *a. w.*, p. 679. Vliegen, *a. w.*, II, p. 335.

⁴ Bennink uit Hengelo.

van anti-parlementaire gezindheid: men beoogde bij de verkiezingen en bij de Kamerarbeid: agitatie, geen hervormingen.¹

Nog was met deze motie de taktiek-kwestie op het congres niet afgedaan. Er stonden nog een aantal voorstellen op de agenda betreffende de houding van de S.D.B. bij verkiezingen, o.a. van de afdelingen Delft en Herenveen. Op voorstel van de afdeling Maastricht werd besloten, zich bij verkiezingen te onthouden en die voorstellen daarom van de agenda af te voeren. Ook hier kwam men dus eigenlijk tot een vrij negatief besluit, geheel in overeenstemming met de onzekerheid, die er in de leidende kringen van de S.D.B. ten aanzien van deze kwestie bestond.

Belangrijk was nog dat het congres, na verdediging van een desbetreffend voorstel door Domela Nieuwenhuis, besloot een commissie te benoemen, om het program te herzien en zo nodig een nieuw te ontwerpen. Dit opende de mogelijkheid van nieuwe oriëntering en daardoor van betere samenwerking en nieuwe activiteit.

2. TOENADERINGSGINGEN (1892)

Betere samenwerking onder de leiders en voormannen der socialistische beweging volgde niettemin niet onmiddellijk na het Amsterdamse congres. Het begin van 1892 kenmerkte zich integendeel door de toenemende tegenstelling tussen Domela Nieuwenhuis en zijn voornaamste tegenstanders. Nieuwenhuis sloeg weldra een bijzonder revolutionaire toon aan. Zo verkondigde hij, in de befaamde vergadering in Franeker op 22 Februari, dat de revolutionaire weg de enige was; „de revolutie is het middel om tot het doel te geraken, en hoe eerder deze georganiseerd is, hoe minder bloed. Aan hen, die den parlementairen weg bewandelen, de schuld, als de revolutie zoo bloedig wordt.”² Als redacteur van *De*

¹ Rüter, *a. w.*, p. 40.

² Oudegeest, *a. w.*, I, p. 121.

Sneeker Courant kreeg Troelstra nu echter een eigen orgaan, waarin hij zijn denkbelden over het socialisme en de socialistische strijd kon uiteenzetten. Na de toetreding van Van der Goes tot de redactie wordt *De Sneeker Courant* een socialistisch blad, dat tegenover *Recht voor Allen* en Nieuwenhuis op klare wijze het standpunt der parlementaire socialisten verdedigt.¹ Dat Domela Nieuwenhuis dit nieuwe socialistische orgaan niet met onverdeeld genoegen zag verschijnen, ligt voor de hand. Hij beschouwde *De Sneeker Courant* meer als concurrent dan als medestrijder en zag Troelstra's optreden aan dit blad als een „oorlogsverklaring”. Troelstra van zijn kant bewaarde in den beginne een gematigde toon. Hij was, naar hij schreef, niet op onderlinge strijd gesteld, hij wilde slechts één oorlog, nl. die tegen het kapitalisme.²

Domela Nieuwenhuis gaf aan Troelstra's gematigdheid een andere uitleg. Hij zag daarin een poging, om nu, na de mislukte actie inzake de Friese Volkspartij, in de partij door te dringen en daarbinnen te doen, wat daarbuiten niet mogelijk was gebleken.

Er was overigens wel alle reden om de onderlinge persoonlijke strijd te staken. De sociale verhoudingen en conflicten maakten 1892 tot een zeer bewogen jaar. De ernstige crisis, vooral op het platteland, maakte dat het overal sterk giste. Dit gaf nieuwe mogelijkheden voor actie van de S.D.B., die ongetwijfeld een goede propagandistische tijd doormaakte. Vliegen spreekt dan ook over deze periode als van „de laatste mooie episode.”³ In dit ene jaar won de S.D.B. niet minder dan 41 nieuwe afdelingen in alle hoeken van het land en steeg het aantal leden met ongeveer duizend. Troelstra kreeg wel volop gelegenheid met de maatschappelijke ellende kennis te maken. Zo stelde hij op verzoek van de bakkersgezellen in Leeuwarden een onderzoek in naar de toestanden in hun be-

¹ De parlementaire gebeurtenissen werden behandeld door Croll in zijn *Brieven uit de Hofstad*. Vgl. hiervóór p. 46.

² Troelstra, *Groei*, p. 19.

³ Vliegen, *a. w.*, II, p. 348 vlg.

drijf. Wat hij daarbij aantrof, deed hem de haren te berge rijzen, naar hij later schrijft. Zó erg had hij zich het leven van de arbeiders niet voorgesteld.¹ Bovendien werd hij door tal van processen, waarin hij als verdediger van de beklagden optrad, maar al te zeer op de hoogte gebracht van het treurige lot van heel veel arbeiders en van ergerlijke sociale misstanden.² Zowel bij zijn verdedigingen in de rechtszaal als in zijn politieke redevoeringen op vergaderingen legde Troelstra deze misstanden op duidelijke wijze bloot en oefende felle critiek op de sociale en politieke verhoudingen. Daarbij deinsde hij steeds minder voor de persoonlijke konsekwenties van zijn socialistische propaganda terug. Het feit, dat hij inspecteur was bij de brandverzekeringsmaatschappij Neerlandia weerhield hem niet, een paar liberale commissarissen dier maatschappij, die candidaat waren voor de Provinciale Staten, in zijn blad te bestrijden. Zijn steeds krachtiger socialistische propaganda had weldra ten gevolge, dat hij zijn functie bij de maatschappij Neerlandia verloor. Ook de kans, dat hij eenmaal zijn vader als directeur bij deze maatschappij zou opvolgen, was hiermee vrijwel verkeken. Anders dan toen hij zich in 1890 tot Nieuwenhuis wendde om een goed verzekerde positie bij *Recht voor Allen*, achtte Troelstra nu de financiële moeilijkheden geen argument meer om zijn politieke actie te matigen.³ Speciaal de gebeurtenissen bij het bezoek van de beide koninginnen aan Leeuwarden, in Juni 1892, toen Troelstra persoonlijk hielp de sigarenwinkel van de socialist Waalkes te beschermen tegen de dreigende, oranjegezinde betogers, hadden voor zijn advocatenpraktijk catastrofale gevolgen.⁴ Deze grote activiteit en deze openlijke strijd voor de socialistische denkbeelden hadden anderzijds

¹ Troelstra, *Groei*, p. 20 vlg. Ook Van der Goes heeft zich in deze tijd met de barbaarse toestanden in het bakkersbedrijf serieus bezig gehouden. Dat blijkt o.a. uit een uitvoerige rede over dit onderwerp, in manuscript aanwezig in Arch. G.

² Zie de vele voorbeelden in *Groei*, p. 21 vlgg.

³ Troelstra, *Groei*, p. 29 vlgg.

⁴ Troelstra, *Groei*, p. 38 vlgg.

intussen tot resultaat, dat Troelstra in de arbeiderswereld meer op de voorgrond trad en men daar meer vertrouwen in hem ging stellen. Dat maakte het voor Domela Nieuwenhuis moeilijk, om in zijn vijandige houding tegenover de Friese advocaat te volharden. De parlementair-gezinde redacteur van *De Sneeker Courant* bleek meer en meer een zeer actief en dikwijls ook een zeer revolutionnair socialist. Bij verschillende gelegenheden gaf het Friese blad krachtige steun aan de acties van de S.D.B. waardoor het gevoel van saamhorigheid versterkt werd.

Zo groeide er in de tweede helft van het jaar 1892 toch een geest van toenadering en wederzijdse waardering, die veel goeds beloofde voor de toekomst. Tekenend is in dit verband een onderschrift, dat de redactie van *Recht voor Allen* plaatste onder een artikel Verzoening, waarin A. S. de Levita tot eenheid en samenwerking van de socialisten aanspoorde.¹ In dat onderschrift wees de redactie op de wenselijkheid om alle socialisten in de S.D.B. te verenigen. Ze wil daartoe zelfs het royement van Van der Goes, dat zij „persoonlijk steeds een fout (heeft) gevonden,” opheffen. Wel meent de redactie, dat er naast persoonlijke veten ook van beginselverschil sprake is geweest, „maar nu de anderen weer zoover zijn gekomen, dat ze ons hebben ingehaald,” is er van de zijde der redactie geen bezwaar tot samenwerken in één organisatie.

Ook Troelstra toonde grote bereidheid tot samenwerking. Met het oog hierop nam hij in de loop van 1892 in zijn blad een gedeeltelijke vertaling op van een brochure over het nieuwe Duitse partijprogram, in 1891 te Erfurt vastgesteld.² Zijn bedoeling hierbij was de grondslag te leggen voor een sociaal-democratische opvatting van de arbeidersbeweging en tevens te trachten een compromis te bereiken tussen de twee richtingen in ons land, op de basis van dit Duitse program. Dit was vooral daarom van betekenis, omdat de S.D.B. op het komende congres een nieuw program zou vaststellen. Toen de program-

¹ *Recht voor Allen*, 29/30-11-'92. Vliegen, a. w., II, p. 355.

² *De Sneeker Courant*, 29-7-'92.

commissie,¹ die hiervoor was benoemd, haar ontwerpen gereed had, wijdde Troelstra ook hieraan een serie artikelen.² Hij beoogde hiermede opbouwend en verenigend werk te doen en hoopte er toe bij te dragen, dat „op de puinhopen van oude veeten en misverstanden” één krachtige vereniging van alle sociaal-democraten in Nederland zou verrijzen, „die binnen het verband van de vereniging, volgens de door allen beleden economische beginselen, genoeg vrijheid van beweging zal laten, om de verschillende temperamenten, waardoor de menschen zich nu eenmaal onderscheiden, te bevatten.”³ De toon van de artikelen was zeer tegemoetkomend en welwillend, zonder dat echter de tegenstellingen verdoezeld werden. „Het zal thans worden beslist,” schreef Troelstra, „of in ons kleine Nederland twee sociaal-demokratische partijen naast elkaar zullen staan, of dat één krachtige bond de verschillende sociaal-demokratische groepen zal kunnen omvatten.” Men voelt langzamerhand, „dat het een dwaasheid is tegenover elkaar te stellen een revolutionnaire en een parlementaire taktiek, alsof de eerste in 't geheel niets met het parlement zou willen te maken hebben en de laatste uitsluitend en alleen door wetgeving zou willen werken; alsof de eerste geen andere dan onwettige, revolutionnaire middelen zou willen gebruiken en de laatste zou terugdeinzen voor al wat naar revolutie zweemt.”⁴ Uitvoerige beschouwingen wijdde Troelstra aan het begrip revolutie en toonde met tal van aanhalingen uit *Recht voor Allen* aan, hoe gering het verschil in opvattingen tussen *Recht voor Allen* en *De Sneeker Courant* in deze feitelijk was.⁵ Hij was het eens met *Recht voor Allen*,

¹ Deze bestond uit Cornelissen, Van Emmenes, Fortuyn, Nieuwenhuis en Vliegen.

² Drie leden der commissie hadden ieder een ontwerp-program opgesteld; geen dezer drie verwierf in de commissie een meerderheid; er werd nu een vierde ontwerp opgesteld, dat als het ontwerp der commissie gold. (Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 273 vlgg.). De ontwerpen zijn afgedrukt in het bijvoegsel van *Recht voor Allen*, 5/6-11-'92.

³ Troelstra, *Groei*, p. 43 vlg. *De Sneeker Courant*, 11-11-'91.

⁴ *De Sneeker Courant*, 11-11-'91.

⁵ *Idem*, 18-11-'91.

dat de socialisten zover moeten „meedoen aan de parlementaire werkzaamheden (wetten maken), dat we onze krachten inspannen om wat wij buiten het parlement noodig achten, bezegeld te krijgen door de wetten.” En hij gaf aan dit blad toe, „dat wij — al zal er altijd afwijking in persoonlijke opvattingen bestaan — het inzake de taktiek in hoofdzaak met elkaar eens zijn.” Hij had er alleen bezwaar tegen, deze taktiek nu speciaal revolutionnair te noemen, omdat dit aanleiding gaf tot allerlei misverstand. Ook bij andere gelegenheden bleek de onderlinge verstandhouding aanmerkelijk verbeterd. Wanneer Troelstra, de 18e October 1892, in Den Haag spreekt, is Domela Nieuwenhuis onder zijn gehoor. „Zijn houding jegens mij, na afloop van die vergadering,” schrijft Troelstra later, „was die van een partijgenoot en niet die van een tegenstander.”¹

Zo naderde onder vrij gunstige voortekenen het Zwolse congres van 1892. Ook daar was over het algemeen de geest uitstekend, zo zelfs, dat Troelstra zich kort daarna opgaf als lid van de S.D.B., wat Vitus Bruinsma vlak vóór het congres al gedaan had.² „Er heerschte een toon van groote welwillendheid van de congresleden jegens elkander en ook jegens de socialisten buiten den bond,” schreef Troelstra in *De Nieuwe Tijd*. „Er was groote oprechtheid in de debatten te bespeuren; mannelijk en sober kwam elk voor zijne meening uit. Er waaide een milde geest van verzoeningsgezindheid; er was een streven om de deuren van den Bond wijd open te zetten, aan twee kanten, zoowel voor de z.g. gematigden als voor hen die aan de grens van het anarchisme staan.”³

Opnieuw werd te Zwolle uitvoerig gesproken over de houding van de S.D.B. ten opzichte van de verkiezingen en over de taktiek in het algemeen. De besluiten hierover op het vorig

¹ *Na tien jaar*, p. 105.

² *t.a.p.* Vgl. Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 275.

³ *De Nieuwe Tijd*, 1-1-'93. In zijn *Gedenkschriften* toont Troelstra zich veel minder enthousiast over het congres. „Van alle plannen kwam op het congres zelf weinig terecht,” schrijft hij; „men stelde zich met een vage formule tevreden.” (*Groei*, p. 46).

congres hadden geen oplossing gebracht. Het gehele jaar door was in *Recht voor Allen* de strijd over de tactiek voortgezet. Tal van voorstellen drongen nu aan op meerdere klaarheid in deze; men wilde een duidelijke uitspraak, wat nu eigenlijk onder revolutionnaire tactiek moest worden verstaan.¹ Wat de verkiezingen betreft, nam men ten slotte een motie-Amsterdam aan om alle voorstellen, die hierop betrekking hadden, tot nader order uit te stellen „als wanneer zekerheid is verkregen ten opzichte der invoering der kieswet.” Door dit besluit voorkwam men de „verdere overbodig en gevaarlijk geachte behandeling” van dit punt, schrijft Vliegen.² Mogelijk heeft hij daarbij gedacht aan het voorstel-Beverwijk, dat een uitspraak wenste om „in het geheel geen deel te nemen (aan het parlementaire werk) of zitting te nemen, zelfs niet eens, al was het door arbeiders.”³

Inzake de tactiek werd allereerst een voorstel Hoogezand-Sappemeer aangenomen, waarin werd gezegd, dat de sociaal-democratische partij in de eerste plaats wenste te zijn een economische partij. In de toelichting hierbij was al iets te vinden van de gezindheid, die een jaar later te Groningen zou voeren tot de beslissende motie om nooit mee te doen aan de verkiezingen. Er werd uitdrukkelijk in gezegd, dat de eerste en onvoorwaardelijke leuze van de partij was: opheffing van het privaat-bezit. Het scharrelen in de politiek, heette het verder, levert gevaar op in zoverre, dat „goede en strijdvaardige mannen opgaan in de politiek en tevens dat hierdoor verkeerde begrippen onder het volk ontstaan.”⁴

Het resultaat van de verdere beraadslaging was, dat een motie-Domela Nieuwenhuis aangenomen werd, die nogal revolutionnair klonk. Daarin werd gezegd, dat de sociaal-democratische partij een revolutionnaire partij is, omdat zij zich plaatst op het standpunt, dat alleen afschaffing van het

¹ Zie de beschrijvingsbrief voor het congres (in het *Bijvoegsel van Recht voor Allen*, 1 en 2 Dec. '92), p. 3 vlgg.

² Vliegen, *a. w.*, II, p. 372.

³ *Beschrijvingsbrief*, p. 4.

⁴ *Beschrijvingsbrief*, p. 5.

privaat-bezit een einde kan maken aan de wanverhoudingen. Evenzeer, omdat ze niet gelooft aan het geleidelijk ingroeien der bestaande maatschappij in een socialistische, maar de omverwerping der huidige maatschappelijke orde beoogt met alle haar ten dienste staande wettelijke of onwettelijke, vredelievende of gewelddadige middelen.¹ Vooral het amendement-Schaper, om nl. de woorden „wettelijke of onwettelijke, vredelievende of gewelddadige” in te voegen, gaf aan de gehele motie nog al een uitdagend karakter. Juist deze toevoeging werd weldra aanleiding tot een vervolging tegen de S.D.B., die in 1894 tot verboden vereniging werd verklaard. De motie werd op het congres aangenomen met algemene stemmen, ook dus met die van de parlementairen als Van Kol en Vliegen.² Dit is achteraf toch wel zeer bevreedend. Hoe is het mogelijk, dat de parlementairen zich met deze motie accoord hebben verklaard? Zijn zij meegesleept door de eensgezinde geest van het congres, wilden ze geen spelbrekers zijn? Hebben zij wellicht gehoopt door hun groeiende invloed de S.D.B. op den duur wel in de door hen gewenste richting te stuwen en nu de revolutionnaire luidruchtige manier van optreden maar geaccepteerd? Dat zij de draagkracht van de woorden niet hebben begrepen, kan men bij deze politieke leiders toch moeilijk aannemen. Schaper schrijft in zijn gedenkschriften, dat hij bij deze toevoeging vooral het oog had op de onderlinge verstandhouding. „Ik wilde slechts eerlijke middelen zien gebezigd ter bereiking van het doel,” schrijft hij, „en het kongres nam de woorden op.”³ Ook bij zijn verdediging op het congres zeide hij, dat hij met de voorgestelde woorden niet bedoelt: óók gemene of oneerlijke middelen; hij verstaat

¹ Vliegen, *a. w.*, II, p. 372 vlg. Schaper, *a. w.*, I, p. 172 en p. 177 vlgg. In de referendumbrief over de congresbesluiten (*Bijvoegsel van Recht voor Allen*, 19/20-1-'93) staat abusievelijk wettige of onwettige, inplaats van wettelijke of onwettelijke. (Vgl. Schaper, *a. w.*, I, p. 179).

² Schaper vermeldt ten onrechte, dat Troelstra voorstemde (Schaper, *t.a.p.*). Troelstra was nog geen lid en niet als afgevaardigde, maar als verslaggever aanwezig.

³ Schaper, *a. w.*, I, p. 172.

er onder: óók gewelddadige middelen.¹ Deze verklaring voor het opnemen van dergelijke dreigende woorden is toch weinig aannemelijk. Ook Troelstra's argumenten zijn niet bevredigend. In zijn bespreking van het congres in *De Nieuwe Tijd* meent hij, dat in de ingevoegde woorden „dit juiste begrip” ligt opgesloten: „wij maken niet zelve onze taktiek, maar zij wordt gemaakt door de omstandigheden. Heden wettelijk arbeiden, door of in het parlement; morgen door het verwekken van een opstand. Nu door vakverenigingen den strijd gevoerd, later misschien op de barricaden gevochten. Wat er gebeuren zal en moet, zal de tijd leeren.”²

Dit klinkt misschien vrij ongevaarlijk, maar is toch een geheel onvoldoende motivering voor de dreigende formulering van de motie. Het is bovendien weinig in overeenstemming met de denkbeelden, die Troelstra in het begin van 1892 bij zijn hervormingspogingen van de Friese Volkspartij had uiteengezet. De regering moest het wel ontoelaatbaar achten, dat een organisatie uitdrukkelijk verklaarde eventueel onwettelijke en gewelddadige middelen te zullen gebruiken tot het bereiken van haar doel. Bedenkt men hierbij dat op ditzelfde congres een voorstel behandeld werd om de partij aan te sporen „zooveel mogelijk gelden tot wapening der partij” te besparen,³ dan is het volkomen begrijpelijk, dat na dit congres een vervolging tegen de S.D.B. werd ingesteld, met het hiervóór⁴ vermelde resultaat.

Het verlangen van het congres naar eensgezindheid kwam nogmaals tot uiting, toen het beginselprogram werd behandeld. Het vierde ontwerp der commissie werd tot grondslag der besprekingen genomen. Er werden enkele wijzigingen in aangebracht, o.a. werd op voorstel van Van Kol, in overeen-

¹ *De Nieuwe Tijd*, 1-1-'93.

² *t.a.p.* Vgl. de eveneens onvoldoende verklaring in *Na tien jaar*, p. 108. Meer kritiek spreekt er uit een artikel van Vitus Bruinsma in *De Sociale Gids* (1893, p. 441), die verder ook waarschuwt tegen het gebruik van geweld en het aannemen van moties betreffende de strijdwijze.

³ *Beschrijvingsbrief*, p. 19. Deze kwestie werd „overgelaten aan het partikulier initiatief” (*Referendumbrief*, p. 6).

⁴ p. 104.

stemming met de bezwaren, die Troelstra in *De Sneeker Courant* had geopperd, in de aanhef het woord revolutionnair-socialist geschrapt.¹ Het gewijzigde ontwerp werd nu met algemene stemmen aangenomen.² De vraag, of er ook een strijd-program moest worden vastgesteld — de commissie had er wel een ontworpen — werd niet beantwoord. De behandeling daarvan werd, op voorstel van Nieuwenhuis, die zelf voor zo'n strijd-program weinig voelde, uitgesteld tot het volgend jaar.³

Alles met elkaar geeft het Zwolse congres, ondanks de soms heftige debatten, de indruk van een krachtiger eenheid in de Nederlandse socialistische beweging. Het scheen een ogenblik, of de S.D.B. ook voor de toekomst de socialistische organisatie voor ons land zou zijn. Het nieuwe jaar zou echter spoedig de oude tegenstellingen met vernieuwde kracht aan het licht zien treden.

3. HET BESLISSENDE JAAR (1893)

a. *Hernieuwde strijd*

Wel was eensgezindheid in de arbeidersklasse dringend geboden, want de positie van veel arbeiders was onrustbarend, de sociale toestanden werden nog voortdurend slechter. Opnieuw kwam het in vele plaatsen tot uitingen van ontevredenheid en wanhoop; er werden heftige redevoeringen gehouden en dreigende woorden gesproken door mensen, die in de diepste armoede verkeerden. De overheid antwoordde hierop met een reeks processen, waarin zeer zware straffen werden opgelegd.⁴ Het werd zó erg, dat zich een comité uit

¹ *De Nieuwe Tijd*, 1-1-'93.

² Het program afgedrukt o.a. bij Vliegen, *a. w.*, II, p. 373 vlg.

³ Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 274. Nieuwenhuis hoopte, naar hij hier schrijft, dat de ontwikkeling der partij gedurende dit jaar ten gevolge zou hebben, dat het strijd-program voor goed van de baan was.

⁴ Zie de reeks voorbeelden bij Vliegen, *a. w.*, II, p. 392 vlgg. Vgl. Troelstra, *Groei*, p. 23 vlgg. Zie voor een en ander ook het *Rapport* over de Soc. Dem. Arb. beweging in Holland van 1891 tot 1893, p. 1 vlgg. Vgl. eveneens Wibaut, *Levensbouw*, p. 84 vlgg.

de burgerij vormde, dat een inzameling organiseerde voor de gezinnen der slachtoffers.¹ Zelfs de minister van Justitie werd het blijkbaar te bar: de procureurs-generaal bij de gerechtshoven kregen een aansporing tot matiging.² Ook nu weer ging dit alles gepaard met grote activiteit van de S.D.B., die tal van nieuwe afdelingen oprichtte, terwijl verscheidene nieuwe propaganda-bladen werden uitgegeven.³

Toch heeft deze felle strijd naar buiten niet kunnen voorkomen, dat de tegenstellingen tussen Domela Nieuwenhuis en Troelstra weldra weer sterker aan het licht kwamen. Op het Zwolse congres was besloten, dat *Recht voor Allen* van Den Haag naar Amsterdam zou worden verplaatst. Het was te voorzien, dat de strijd tussen parlementairen en revolutionairen nu weldra voor een groot deel in de hoofdstad zou worden uitgevochten, te meer omdat Troelstra ook plannen had met zijn eigen orgaan naar de boorden van het Y te trekken. In het laatste nummer van *De Sneeker Courant*⁴ was aangekondigd, dat het orgaan met 1 Januari 1893 als *De Nieuwe Tijd* naar Amsterdam zou worden verplaatst. Dit bericht had in de kringen van *Recht voor Allen* grote consternatie en verontwaardiging gewekt. Men zag hierin een poging tot concurrentie van de ergste soort en wendde onmiddellijk pogingen aan, deze overplaatsing te voorkomen. „De zaak is nog niet zover, dat ze nog niet geschikt zou kunnen worden.” schreef Cornelissen aan Troelstra, zodra hij van de plannen vernam.⁵ Op vertrouwelijke toon vertelde hij van het misnoegen dat speciaal in Amsterdam tegen Troelstra bestond. Hij wees er op dat Amsterdamse insiders „vrij onbarmhartig en scherp” hadden gezegd, dat *De Sneeker Courant* in de hoofdstad in een paar maanden over de kop zou zijn. Zelf achtte Cornelissen de houding van *De Sneeker Courant* niet

¹ In dit comité zaten o.a. Z. v. d. Bergh, Van Marken, Prof. Pekelharing, Treub en Wibaut. Vgl. Vliegen, *a. w.*, II, p. 397. Zie het *Rapport*, p. 5 vlg.

² Vliegen, *a. w.* II, p. 396 vlg. Vgl. het *Rapport*, p. 6.

³ Vliegen, *a. w.* II, p. 411 vlg. Vgl. het *Rapport*, p. 2 vlg. en p. 9 vlg.

⁴ *De Sneeker Courant*, 24-12-'92.

⁵ Cornelissen aan Troelstra, ongedateerd. Arch. T.

kameraadschappelijk. Tenslotte wees hij Troelstra op de goede kansen, die er voor een lokaal blad in Rotterdam zouden liggen. „Het terrein is daar voor u gunstiger dan te Amsterdam. Ge zit daar te midden van 5 sterke afdeelingen: Den Haag, Delft, Dordt, Gouda, Rotterdam.” Het resultaat was, dat het oorspronkelijke plan „om geheel persoonlijke redenen” niet kon worden uitgevoerd en *De Nieuwe Tijd* voorlopig te Leeuwarden zou verschijnen.¹ Uitdrukkelijk deelde de redactie in het eerste nummer nog eens mede, dat *De Nieuwe Tijd* gericht was tegen de niet-socialistische pers en niet tegen een ander partijblad. *De Nieuwe Tijd* meende naast, niet tegenover de partijpers te kunnen staan. Wel zou het blad, zo nodig, theoretische en taktische verschilpunten met *Recht voor Allen* bespreken. Verzwijgen zou geen middel tot verbetering zijn. De redactie wilde vrij blijven om, als 't nodig was, ook geestverwanten te critiseren. Het doel was echter geenszins geestverwanten te bestrijden.

De verhuizing van *De Nieuwe Tijd* bleek intussen niet af-, alleen maar uitgesteld. De 15e Mei 1893 verhuisde Troelstra toch naar Amsterdam en daar verscheen het blad voor het eerst op 3 Juni. De „Damrakers”² beschouwden dit als een vijandige daad en de onderlinge toon tussen *Recht voor Allen* en *De Nieuwe Tijd* werd met de dag scherper. „Wij vinden de houding van Troelstra afkeurenswaardig,” schreef het eerste blad³ en het was van oordeel, dat Troelstra's orgaan een andere richting zou moeten vertegenwoordigen om zich in Amsterdam een plaats te veroveren. „*De Nieuwe Tijd* zal oppositieblad moeten zijn, of hij zal niet zijn,” meende *Recht voor Allen*. Het maakte er Troelstra vooral een verwijt van, dat hij een nieuw blad had opgezet, zonder dat men hem geroepen had. „Zij die voor de partij nuttig willen wezen, behooren te wachten tot zij noodig zijn,” aldus het blad.⁴

De komst van Troelstra met zijn blad in de hoofdstad is

¹ Bericht in *De Nieuwe Tijd*, 1-1-'93.

² Het Kantoor van *Recht voor Allen* was Damrak 100.

³ *Recht voor Allen*, 30/31-5-'92.

⁴ *Recht voor Allen*, 6/7-6-'92. Vgl. Troelstra, *Groei*, p. 57 vlg.

voor de verdere ontwikkeling van de socialistische verhoudingen van groot belang geworden. Saks rekent het dan ook in zijn herdenkings-artikel *Uit Vroeger Dagen*, met het royement van Van der Goes en de aanneming van de motie-Hoogezand te Groningen, tot de drie markante feiten in de gang der gebeurtenissen, die de stichting van een nieuwe partij tot resultaat hebben.¹ De onderlinge strijd in de Amsterdamse afdeling liet niet lang op zich wachten. Troelstra werd weldra in de huishoudelijke vergaderingen als het ware voor het partijgerecht gedaagd. Ondanks het felle debat kwam het echter, mede door toedoen van Domela Nieuwenhuis, niet tot een royement.

De tegenstelling tussen parlementairen en revolutionairen, tussen *De Nieuwe Tijd* en *Recht voor Allen* werd in de loop van het jaar 1893 gedemonstreerd aan en versterkt door de houding tegenover de buitenlandse gebeurtenissen. In België werd de strijd voor het algemeen kiesrecht met grote heftigheid gevoerd. De eerste aanval liep uit op een volledige mislukking: een voorstel tot invoering van het algemeen kiesrecht op 21-jarige leeftijd, werd met grote meerderheid door de Belgische Kamer verworpen. Ook gematigde voorstellen tot uitbreiding van het kiesrecht konden geen meerderheid vinden. Een geweldige beroering ontstond in de arbeiderswereld en de Algemene Raad van de Werkliedenvereniging kondigde de algemene staking af. Voor een belangrijk deel werd het beoogde doel hiermede bereikt: regering en Kamer gaven toe en op korte termijn werd het algemeen kiesrecht ingevoerd, zij het bezwaard met meervoudig stemrecht. Ook al werd door dit laatste de uitwerking van de hervorming aanmerkelijk getemperd,² de socialisten verschenen toch bij de eerstvolgende verkiezingen met 28 afgevaardigden in het Belgische parlement.

Opmerkelijk was nu de reactie van *Recht voor Allen* op deze felle strijd, waarbij het door Nieuwenhuis dikwijls aangepre-

¹ Saks, *Socialistische Opstellen*, II, p. 21.

² Brugmans-Kernkamp, *Algemeene Geschiedenis*, IV, p. 434.

zen middel der algemene werkstaking toch niet zonder succes was toegepast. Van waardering is vrijwel geen sprake; in een artikeltje *Gebluft steekt Recht voor Allen* de draak met de Belgische socialistten, die zich, na zo'n grootse actie, met zo'n wonderlijk kiesrecht hebben laten afschepen.¹ Wanneer men met een algemene werkstaking het algemeen kiesrecht kan veroveren, is het volgens het blad „dwaas, bespottelijk en dom om niets meer te vragen dan zoo'n onnoozel hervormingetje. Immers, dan kan men evengoed alles vragen wat men verlangt.”²

Ook het verkiezingssucces der Duitse socialistten in 1893 wordt op weinig opbouwende wijze in *Recht voor Allen* gecritiseerd. Nieuwenhuis' houding tegenover geheel de internationale socialistische beweging houdt verband met zijn kijk op de Duitse partij en met zijn geïrriteerdheid ten opzichte van enkele Duitse leiders in het bijzonder.³ De tegenstelling die op het Brusselse congres aan het licht getreden was, was sedertdien nog verscherpt. Domela Nieuwenhuis heeft zijn opvattingen over de Duitse beweging uiteengezet in een brochure, oorspronkelijk in het Frans verschenen, door Auerbach in het Duits vertaald.⁴ Duidelijk blijkt daaruit Nieuwenhuis' sympathie voor de Duitse „jongeren” (Wildberger, Landauer e.a.) en hij keert zich tegen de denkbeelden en meer nog tegen de manier van optreden van Bebel en Liebknecht.⁵ Scherp reageert hij op Liebknechts opmerkingen, dat men zich anarchist zou moeten noemen, als men zich geheel op het standpunt van Wildberger stelde.⁶ Dat is de lieflijke methode van Liebknecht, protesteert Nieuwenhuis dan, om iedere tegenstander voor anarchist uit te maken. Vinnig gaat hij dan verder: „Nous n'avons pas besoin de défendre les

¹ Vliegen, *a. w.*, II, p. 413.

² Vgl. Rüter, *a. w.*, p. 142. *Recht voor Allen*, 4-5-'93.

³ Vgl. Rütters opmerkingen hierover, *a. w.*, p. 141 vlg.

⁴ F. Domela Nieuwenhuis, *Les divers courants de la démocratie socialiste allemande*, Bruxelles 1892.

⁵ Vgl. Nieuwenhuis, *De geschiedenis van het Socialisme*, II, p. 251 vlgg.

⁶ Domela Nieuwenhuis, *Les divers courants*, p. 15.

anarchistes, mais nous protestons contre une telle façon d'agir et nous déclarons considérer le mot anarchiste comme rien moins qu'une injure dont on aurait à rougir. Les noms des martyrs de Chicago, d'Elisée Reclus, de Kropotkine et de tant d'autres devraient suffire pour être un peu moins généreux de pareilles malveillantes insinuations."¹

De Duitse jongeren verwijten aan de beweging, dat deze vervlakt tot een kleinburgerlijke partij en de democratische gedachte en de revolutionnaire geest verstikt. Nieuwenhuis is het met dit verwijt blijkbaar geheel eens. De Duitsers, ook de socialisten onder hen, lijden aan een overmaat van discipline; hun ontbreekt de nodige vrijheidszin. Bovendien worden ze door Bebel in chauvinistische richting gedreven. Wie 't met Bebel eens is, voedt chauvinistische ideeën en is ver van de internationale socialistische gedachte verwijderd, meent Nieuwenhuis.²

Met grote duidelijkheid zou de tegenstelling tussen Domela Nieuwenhuis en de Duitse socialistische leiders blijken op het internationaal congres te Zürich,³ dat bovendien niet weinig zou bijdragen tot verscherping van de strijd in de Hollandse partij. Om moeilijkheden, zoals men die op de beide vorige congressen met de anarchistisch gezinde stromingen had ondervonden, te voorkomen, was er een vóór-congres in Brussel belegd om de formule van toelating voor het eigenlijke congres vast te stellen. De daar bepaalde voorwaarde van toelating, nl. dat men „de noodzakelijkheid moest erkennen van de arbeidersorganisatie en de politieke actie” bleek echter te Zürich toch weer voor verschillende uitleggingen vatbaar. De Duitse jongeren en de anarchistisch georiënteerden wilden onder politieke actie ook gerekend zien de anarchistische daden, zoals de moordaanslag op czaar Alexander II. Op voorstel van Bebel gaf men echter een interpretatie van de toe-

¹ *t.a.p.*

² *t.a.p.*, p. 24.

³ Zie het officiële *Protokoll des Internationalen Sozialistischen Arbeiterkongresses in der Tonhalle Zürich vom 6 bis 12 August 1893* (Zürich 1894). Vgl. ook verschillende artikelen in *De Sociale Gids* van 1893 en 1894.

latingsformule, die weinig speling overliet. Onder politieke actie had men te verstaan, „dat de arbeiderspartijen van de politieke rechten en van geheel het werktuig der wetgeving gebruik maken of deze zoeken te veroveren ter bevordering van de belangen van het proletariaat en ter in-bezit-neming van de staatsmacht.”¹ Voor anarchisten was hier nu geen plaats meer en ze werden onder veel tumult met kracht uit de vergadering verwijderd. Domela Nieuwenhuis, die krachtig voor de belangen en rechten der anarchistische minderheid was opgekomen, bleef het congres wel bijwonen en nam er zelfs zeer actief aan deel. Tevens echter was hij een van de woordvoerders op het tegencongres, dat terzelfder tijd voornamelijk door de uitgesloten werd georganiseerd en waar hij zich zeer sterk in anti-parlementaire geest uitliet. Op het officiële congres kwam de Hollandse delegatie ook nu weer met een resolutie om een eventuele oorlogsverklaring te beantwoorden met de algemene werkstaking. Opnieuw werd dit voorstel afgewezen en het besluit van Brussel in deze bevestigd.²

Voor de interne Nederlandse verhoudingen was het van groot belang, wat er ten opzichte van de tactiek besloten werd. De Hollandse delegatie had oorspronkelijk een resolutie voorgesteld, waarin werd uitgedrukt, dat de klassenstrijd niet kan worden uitgevochten door parlementaire actie; daarom werden de arbeiderspartijen van alle landen opgeroepen, om zich van de verkiezingen alleen als agitatiemiddel te bedienen en de afgevaardigden in de parlementen alleen te laten protesteren tegen de kapitalistische maatschappelijke orde, maar hun niet toe te staan, aan de werkelijke parlementaire arbeid deel te nemen. De resolutie vroeg verder een uitspraak ten opzichte van het staatssocialisme en verzocht een onderzoek naar de mogelijkheid van overeenstemming tussen revolution-

¹ Quack, *a.w.*, VI, p. 414.

² Nieuwenhuis, *Van Christen tot Anarchist*, p. 203 vlgg. Vier nationaliteiten stemden vóór de Hollandse resolutie, nl. Frankrijk, Noorwegen, Australië, Holland. De Hollandse delegatie, waartoe o.a. hoorden Nieuwenhuis, Cornelissen, Vliegen, Van Kol en J. W. Gerhard, was in deze niet eensgezind. De laatste twee stemden tegen. (*t.a.p.*, p. 205). Troelstra woonde het congres bij als verslaggever van de *Amsterdammer*. (*Na tien jaar*, p. 112).

naire socialisten en communistische anarchisten. In deze resolutie waren de denkbeelden, die Domela Nieuwenhuis de laatste jaren had verkondigd, belichaamd. Kort voor het congres deelde *Recht voor Allen* plotseling mede, dat het Hollandse voorstel gewijzigd was.¹ Deze wijziging betekende, volgens het blad, enkel een verduidelijking, maar was in wezen een belangrijke concessie aan de meer parlementair gezinden. In deze gewijzigde resolutie toch werd verklaard, dat de verkiezingen hoofdzakelijk als een middel tot agitatie moesten worden aangewend en dat de eventuele afgevaardigden zich hoofdzakelijk moesten bepalen tot de taak, te werken tegen de kapitalistische orde der maatschappij en slechts moesten deel nemen aan die parlementaire arbeid, die door hun kiezers uitdrukkelijk was goedgekeurd.² Dat het Hollandse voorstel niettemin op het Züricher congres weinig kans had, ligt voor de hand. Tegenover dit voorstel en een ander van Duitse zijde, waarin uitdrukkelijk werd vastgesteld, dat de strijd tegen de klasseheerschappij en uitzuigerij een politieke moest zijn en de verovering van de politieke macht ten doel moest hebben, kwam een congrescommissie, onder leiding van Van der Velde, met een bemiddelingsvoorstel. Daarin werd de politieke actie nodig geoordeeld, zowel om de agitatie als om dringend nodige hervormingen te verkrijgen. Men beval de arbeiders van alle landen de verovering en de uitoefening der politieke rechten aan en spoorde hen aan, zich meester te maken van de politieke machtsmiddelen om die als werktuigen in de bevrijdingsstrijd van het proletariaat te gebruiken. Daarnaast werd echter verklaard, dat het revolutionnaire doel der socialistische beweging — d.i. de algehele economische, politieke en morele vervorming der tegenwoordige maatschappij — op de voorgrond moest blijven staan. De Nederlandse delegatie, die haar eigen resolutie ten behoeve van het voorstel der commissie had ingetrokken, kon met het laatste toch niet geheel

¹ *Na tien jaar*, p. 113.

² Bevreemdend is het, dat Nieuwenhuis in zijn gedenkschriften alleen spreekt over de oorspronkelijke resolutie; van de wijziging wordt niet gerept. Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 206. Vgl. *Na tien jaar*, p. 113.

meegaan, zoals zij bij monde van Vliegen verklaarde. Het compromis-voorstel werd nu aangenomen met algemene stemmen, terwijl de Nederlandse vertegenwoordiging zich van stemming onthield. „Door deze besluiten,” constateert Quack, „kreeg het parlementaire socialisme zijn sanctie. . . . De anarchisten werden in geen enkel opzicht meer tot het socialisme gerekend.”¹

Voor de parlementair gezinde socialisten in ons land was de uitslag van het congres te Zürich begrijpelijkerwijs zeer moedgevend. De parlementaire minderheid van de Nederlandse delegatie, Van Kol en J. W. Gerhard, keerde ongetwijfeld met verhoogd vertrouwen naar de lage landen bij de zee terug. En Vliegen, hoewel in Zürich nog behorende tot de revolutionairen, erkent later „dat hij zich juist dáár voor het eerst het verschil bewust werd tussen zijn opvattingen en die van Nieuwenhuis.”²

Ook Troelstra voelde zich gesterkt door het internationale congres en hoopte nu in eigen land de strijd om de richting op energieke, maar zakelijke wijze voort te zetten. Hij wilde daartoe trachten alle persoonlijke kwesties ter zijde te laten en publiceerde in *De Nieuwe Tijd* een mededeling in deze zin.³ Weldra deden zich echter rondom *De Nieuwe Tijd* moeilijkheden voor, die tot belangrijke konsekwenties hebben gevoerd. Met de uitgever Poutsma, die op de 30e Augustus gratie kreeg en nu de gevangenis kon verlaten, waarin hij sedert het begin van het jaar wegens opruiing opgesloten was geweest,⁴ kreeg Troelstra weldra ernstige conflicten. In de boezem van *De Nieuwe Tijd*-redactie, waartoe sinds korte tijd ook H. Polak behoorde, heerste bovendien over tal van kwesties ernstig verschil van mening. Terwijl Troelstra nog steeds binnen het verband van de S.D.B. zijn politieke bedoelingen hoopte te verwezenlijken, wilde Van der Goes, na het internationale

¹ Quack, *a. w.*, VI, p. 416. Men vergelijkte Nieuwenhuis' beschouwing over de houding der Nederlandse delegatie in *Socialism in danger*, p. 3.

² *Na tien jaar*, p. 148 vlgg.

³ *De Nieuwe Tijd*, 9-9-'93.

⁴ Zie over Poutsma's proces de brochure *Moderne Ketteren*.

congres, een organisatie vormen van voorstanders der Züricher richting. Dit bracht een verschil in houding mede tegenover de S.D.B. en tegenover de onverkwikkelijke Panama-kwestie, die zoveel stof deed opwaaien.¹ Inmiddels was het Troelstra duidelijk geworden, dat van de advocatenpraktijk, naast intensieve propagandistische arbeid, weinig terecht kwam. De associatie, die hij hiervoor in 1892 met een jong socialistisch advocaat, mr. Bleckman, gesloten had, bleek op den duur onhoudbaar.² Troelstra's financiële positie was door een en ander alles behalve rooskleurig geworden. Bovendien maakte de onwelwillende stemming in de Amsterdamse afdeling van de S.D.B. ten opzichte van Troelstra, diens verblijf in de hoofdstad steeds meer tot een bron van ergernis en strijd. Dit alles deed hem besluiten, Amsterdam te verlaten en zijn tenten elders op te slaan. De keuze viel op Utrecht, waar hij al enig contact had met een ontwikkelingsclub van spoorwegambtenaren, terwijl er ook enkele lezers van *De Nieuwe Tijd* woonden. Het was min of meer een sprong in het duister, toen Troelstra zich, in November 1893, met een paar getrouwen in de bisschopsstad vestigde. Het is te begrijpen, dat Nieuwenhuis dit als een succes voelt en Troelstra's vertrek als een soort vlucht beschouwt.³ Op 2 December 1893 verscheen het eerste nummer van Troelstra's nieuwe orgaan, *De Baanbreker* waarin de redacteur zijn opvattingen over de revolutionaire strijd en de parlementaire actie uiteen zette. Aan de hand van plaatselijke voorvallen en verhoudingen trachtte *De Baanbreker* de arbeiders op een eenvoudige wijze inzicht in de strijdmethoden der parlementaire socialisten bij te brengen. Dat hierbij onmiddellijk de tegenstelling met *Recht voor Allen* aan de dag trad, ligt voor de hand.

De laatste maanden voor het congres van 1893 kenmerkten

¹ Zie hiervoor beneden p. 122.

² Troelstra, *Groei*, p. 43 vlg. en 63 vlgg.

³ „Als een voortvluchtige verliet hij toch Amsterdam,” zei Nieuwenhuis op het congres te Groningen over Troelstra. Verslag in het *Sociaal Weekblad*, 30-12-'93, p. 444.

zich door een bijzonder felle strijd in de socialistische bladen over de richting en de taktiek. Als men nu deze stukken leest, kan men soms nauwelijks geloven, dat het partijgenoten waren, die elkaar zoveel verwijten en hatelijkheden naar het hoofd slingerden. In *De Voorwaarts* toornt Van Emmenes fel tegen Troelstra, aan wie hij verwijt, dat hij allen aanvalt, „die hem in den weg staan om zijn onbegrensde eerezucht te bevredigen.” Troelstra behoort tot „de klik, die het werk van jarenlange moeitevolle propaganda trachten af te breken.” Van Emmenes spreekt van „de eerezucht-duikelaars,” die op de schouders van het volk klimmen om een plaats in het parlement te veroveren. En een ook telkens terugkerend verwijt is, dat Troelstra en zijn vrienden tweedracht zaaien in de socialistische beweging.¹

Groot is het aantal artikelen en ingezonden stukken in *Recht voor Allen*, waarin de leiders der beide stromingen in de S.D.B. elkaar aanvallen. Begrijpelijk is dan ook de klacht van een inzender, dat het steeds de „heren” zijn, die met elkaar over hoop liggen, en door hun gekibbel de beweging als het ware in tweeën splitsen.² Van een krachtige leiding van de redactie van *Recht voor Allen* ten opzichte van de strijdvrage is geen sprake. In een nabetrachting van het Meifeest verwijt het blad de anarchisten, dat zij de socialisten bestrijden en maar al te vaak het kapitalisme met rust laten. Het blad meent overigens, „dat tussen revolutionaire socialisten en kommunistische anarchisten te veel punten van overeenkomst zijn, dan dat wij niet menigmaal kunnen samenwerken.”³ Kort daarna verklaart de redactie, dat de anarchisten, zoals ze thans werken, voor de bezittende klasse geen gevaar opleveren. Door hun werken tegen de organisatie en hun eeuwig wroeten in en tegen de arbeiderspartij, verzwakken ze de arbeidersbeweging.⁴ Een half jaar later wordt in een hoofdartikel be-

¹ Artikel uit *De Voorwaarts* overgenomen in *Recht voor Allen*, 17-8-'93.

² *Recht voor Allen*, 30-5-'93.

³ *Recht voor Allen*, 13-5-'93.

⁴ *Recht voor Allen*, 27-6-'93.

toogd, dat de geleidelijke weg in de strijd tegen het kapitalisme geen succes heeft. Daarvoor is nodig: het gebruik van geweld.¹

Een van de vurige verdedigers van de parlementaire richting was in deze periode H. H. van Kol.² Al vroeg voelde Van Kol, die „het leven en de mensheid hartstochtelijk lief had,”³ zich tot het socialisme aangetrokken. Als jong student sloot hij zich in 1871 aan bij de Nederlandse sectie der Internationale en deed een mislukte tocht naar Parijs om de Communards te helpen, hoewel hij van het eigenlijke streven der Internationale maar bitter weinig afwist en „meer rebel dan revolutionnair was.” Als ingenieur in Indië kreeg hij enige jaren later contact zowel met de Belgische als met de Nederlandse socialistische beweging. Hij werkte o.a. mede aan de in het Zuiden uitgegeven *Volksalmanak Vooruit* en aan *Recht voor Allen*. Ook in tal van vrij uitvoerige geschriften zette hij zijn socialistische denkbeelden uiteen. Hij was vooral gevoelssocialist. Hoewel hij steeds veel cijfers en statistische gegevens verwerkte, had hij toch een meeslepende wijze van schrijven, waardoor zijn geschriften veel aftrek vonden. Groot was zijn eerbied voor de leider der Nederlandse socialisten, Nieuwenhuis, met wie hij weldra door banden van hartelijke vriendschap verbonden werd. Na zijn definitieve terugkeer uit Indië in 1892, wierp Van Kol zich onmiddellijk midden in de socialistische beweging en koos weldra de zijde der parlementairen. Daardoor kwam hij tegenover zijn oude vriend te staan. Vinnig viel hij Nieuwenhuis aan, toen deze de Duitsers z.i. onbehoorlijk behandelde, en de Belgische kiesrechtstrijd kleineerde. Van Kol werd in de binnenlandse strijd de onstuimige, soms wat onbesuisde kampioen van het parlementaire socialisme. Menige kolom van *Recht voor Allen* vulde hij in de laatste maanden van 1893 om de revolutionnaire

¹ Zie De vlieg en de spin, door De Arbeider, in *Recht voor Allen*, 21-11-'93.

² Zie voor Van Kol o.a. J. E. Stokvis. *Levensbericht van H. H. van Kol*, Leiden, 1932.

³ *t.a.p.*, p. 4.

„frases” te bestrijden en te wijzen op het gevaar van een gewelddadige revolutie. „In de tegenwoordige omstandigheden,” schrijft hij in November 1893, „is voor Nederland de parlementaire taktiek de meest revolutionnaire.”¹

Eerder had hij al uiteengezet, dat de klassenstrijd een kamp was tussen bourgeoisie en proletariaat op economisch en politiek gebied. Konden wij de bourgeoisie „de heerschappij op politiek gebied ontnemen,” oordeelde hij in het nummer van begin December, „dan ware de revolutie weldra voltooid, daar de economische onteigening spoedig volgen zal.”²

Vlak voor het congres te Groningen schreef hij in een ingezonden Antwoord op een reeks aanvallen, dat de beginselen van Nieuwenhuis en hemzelf wel ver uiteenliepen. „Meer en meer is nu gebleken, dat men daarbij dan ook niet moet spreken van revolutionnaire en parlementaire, van kleinburgerlijke en proletarische beweging, doch dat datgene wat ons werkelijk scheidt, is het verschil tusschen de sociaal-democraten en het anarchisme.” Het lijdt dan ook geen twijfel, meende hij „of Nieuwenhuis nadert — wellicht sneller dan hij nu nog zelf weet en inziet — voortdurend meer de anarchistische theorie.”³

Zo naderde men „door bergen van twistgeschrijf” het congres te Groningen, waar feitelijk de beslissing zou vallen. Daar zou men de huid gaan verdelen nog voor de beer geschoten was: men vocht over het al of niet gebruiken van het kiesrecht, . . . dat men nog niet bezat! En terwijl de socialisten elkaar daarover fel bestookten in de pers en op vergaderingen, werd in het parlement de strijd voor kiesrechtuitbreiding gestreden door voor- en tegenstanders van het ontwerp-Tak van Poortvliet. Volgens dit ontwerp, zou het kiesrecht belangrijk worden uitgebreid.⁴ De kieswet moest, volgens de grondwet van 1887, de kentekenen van geschiktheid en maatschap-

¹ *Recht voor Allen*, 23-11-'93.

² *Idem*, 5-12-'93.

³ *Idem*, 19-12-'93.

⁴ Zie voor het volgende, De Bruyne en Japikse, *Staatkundige Geschiedenis*, VI, p. 53 vlgg.

pelijke welstand vaststellen, waaraan de kiezer moest voldoen. Tak van Poortvliet stelde nu voor, dat de geschiktheid zou moeten blijken uit een eigenhandig geschreven aanvraag om op de kiezerslijst te worden geplaatst. Het kenteken van maatschappelijke welstand zou hierin bestaan, dat men in zijn eigen onderhoud kon voorzien. Aan deze eis zou zijn voldaan, als men gedurende het laatste jaar geen onderstand had genoten van een instelling van liefdadigheid of van een gemeentebestuur. In de Tweede Kamer kwam tegen dit voorstel, dat het aantal kiezers zou uitbreiden van ongeveer 300.000 tot bijna een millioen, hevig verzet. De socialisten, kort geleden nog geestdriftige betogers voor algemeen kiesrecht, verzuimden in deze dagen krachtige taal te doen horen en door een stevige actie de voorstanders van deze aanzienlijke uitbreiding van het kiesrecht steun te verlenen. Nu behaalden weldra de conservatieve elementen de overwinning: de wet-Tak werd getorpedeerd door het amendement-De Meyier, dat aan de kentekenen van maatschappelijke welstand toevoegde: het bewonen van een huis van minstens twee kamers. De Kamerontbinding, die volgde, leidde tot een nederlaag voor het ministerie Tak van Poortvliet. De kieswet-Van Houten, van het nieuwe ministerie, waardoor het aantal kiezers nog beneden de 600.000 bleef, was wel een bittere teleurstelling voor de vele voorstanders van algemeen kiesrecht. Oók voor de parlementaire socialisten, die door de interne strijd van de S.D.B. machteloos stonden. Vele jaren later nog noemt Vliegen het beschamend voor de socialistische arbeidersbeweging, dat deze hele strijd over het belangrijkste politieke recht van de arbeidersklasse, geheel en al buiten haar omging en „dat zij zelfs geen poging deed, geen poging kon doen, om haar invloed in de schaal te werpen.”¹

b. *Het voorstel Hoogezand-Sappemeer*

Na de felle strijd in de pers was het te verwachten, dat op

¹ Vliegen, *De Socialistische Beweging*, p. 203.

het Groningse congres de taktiekkwestie in het centrum van de belangstelling zou staan. Herhaaldelijk botsten daar inderdaad de meningen fel tegen elkaar en hoog laaide de onderlinge strijd op. Het subjectieve jaarverslag van de secretaris Coltof gaf al dadelijk aanleiding tot heftige critiek van de kant der parlementairen, zoals Vitus Bruinsma, Van Kol en Troelstra. Coltofs bewering, dat de laatste twee gekomen waren „om te twisten” en zijn poging, om deze bewering met mededelingen uit intieme brieven van Van Kol te staven, zijn tekenend voor de stemming, die er reeds bij het begin van het congres heerste. Zeer scherp kwam men tegenover elkaar te staan naar aanleiding van een Zwols voorstel, dat de partij beslissen zou, of ze al of niet gehouden was aan de besluiten, genomen op de internationale congressen.¹ Van Kol was van oordeel, dat de S.D.B., als ze zich daaraan niet hield, geen democratische, maar een anarchistische partij was geworden. Ongetwijfeld zou volgens hem „aanneming van dit voorstel de scheiding in de bond verhaasten.” Coltof achtte het wenselijk, dat deze scheuring dan ook maar hoe eer hoe liever kwam, om een einde te maken aan die onnatuurlijke combinatie van tegenstrijdige krachten.² Al werd er tenslotte over deze kwestie geen besluit genomen, de tegenstellingen waren door de discussies alweer verscherpt. De beslissende besprekingen werden gevoerd naar aanleiding van de speciale taktiekvoorstellen. De beschrijvingsbrief vermeldt niet minder dan zeven voorstellen, die op de taktiek en in het bijzonder op de houding ten opzichte van de verkiezingen betrekking hebben.³ De meeste voorstellen gingen in anti-parlementaire richting.⁴ Amsterdam wilde een buitengewoon congres bijeenroepen, wanneer de kieswet aangenomen werd. Het achtte het, naar het in de toelichting zeide, van genoeg belang, om, wanneer de arbeiders het kiesrecht kregen, te beraadslagen, welke de hou-

¹ *Beschrijvingsbrief*, p. 7.

² *Sociaal Weekblad*, 30-12-'93.

³ *Beschrijvingsbrief*, p. 10 vlg. Vgl. Vliegen, *a. w.*, II, p. 417 vlg.

⁴ Nl. die van Haarlem, Nijmegen, Leeuwarden, Hoogezand-Sappemeer.

L

ding van de S.D.B. onder die gewijzigde omstandigheden zou zijn. Bevreemdend is het, dat de Amsterdamse afgevaardigde de opdracht kreeg om voor het voorstel-Hoogezand te stemmen, indien het Amsterdamse voorstel niet werd aangenomen.¹

De twee voorstellen, die de beide tegenover elkaar staande opvattingen het duidelijkst weergaven, waren die van Maastricht en Hoogezand-Sappemeer. Maastricht wilde uitdrukkelijk vaststellen, dat de socialistische partij voorlopig ook op politiek terrein de klassenstrijd moest voeren en door het veroveren van een deel der staatsmacht de socialistische revolutie bevorderen.²

De afdeling Hoogezand-Sappemeer stelde daartegenover voor, radicaal te besluiten „onder geen voorwaarde hoege-naamd, ook niet als agitatiemiddel, mee te doen aan verkiezingen.” Smits deelt in zijn werk over de Nederlandse arbeidersbeweging in de 19e eeuw mede, dat over dit voorstel in de Centrale Raad geen eenstemmigheid bestaan had. De meerderheid, waaronder Nieuwenhuis, stemde er mee in, de minderheid, o.a. Hermans, was er tegen.³ Toen deze motie bij de Centrale Raad inkwam, was nog niet bepaald, waar het congres zou worden gehouden, en „daarvan hing de beslissing van het congres over de motie voor een groot deel af,” meent Smits. Hij wijst er op, dat in het Noorden tal van kleine afdelingen waren, die alle min of meer anti-parlementair waren. Werd het congres nu in Amsterdam gehouden, zoals de minderheid wilde, dan zouden verscheidene dezer

¹ Vgl. Loopuit, *Na tien jaar*, p. 75.

² Zie voor het volledige voorstel: *Beschrijvingsbrief*, p. 10. Cf. Vliegen, *a. w.*, II, p. 417. Tekenend voor Vliegens houding in deze dagen is een brief, die hij kort voor het congres aan Nieuwenhuis schrijft. Nadrukkelijk deelt hij daarin mede, dat het Maastrichtse voorstel niet van hem afkomstig is, maar van Van Kol. „Ik heb het bestreden, doch het werd met een paar stemmen meerderheid aangenomen. Later bleek mij, dat velen er spijt van hebben, naar alle gedachten trekken wij het voorstel in. In alle deelen onwaar is het dus”, voegt hij er aan toe, „dat het geld daarop eenige invloed zou hebben”. Wat zijn verhouding tot Van Kol aangaat, zegt hij: „Ik ben een partijman, het belang der partij, dat is mijn richtsnoer en ik geloof wel machtig genoeg te zijn om te kunnen zeggen, dat Van Kol dat niet veranderen zal.” (Vliegen aan Nieuwenhuis, 21-11-'93. Arch. D.N.). Vgl. *Na tien jaar*, p. 150.

³ Smits, *De Nederlandsche Arbeidersbeweging in de 19e eeuw*, p. 119.

afdelingen geen afgevaardigde zenden. Werd het in het Noorden gehouden, dan konden alle afdelingen van daar present zijn, waardoor de kans op aanneming van het voorstel-Hoogezand zeer zou stijgen. De voorstanders in de Centrale Raad bewerkten daarom, dat het congres in Groningen werd gehouden.¹ De kleine kansen die de voorstellen der parlementairen in Groningen hadden, werden nog geringer door de ongelukkige wijze, waarop de Panama-kwestie daar werd behandeld. Troelstra had in het voorjaar van 1893 een artikel gewijd aan de misstanden, die hij in de S.D.B. had opgemerkt.² Hij had gewezen op de onjuiste manier, waarop de propaganda dikwijls werd gevoerd en op het bedrog, dat door vooraanstaande partijleden aan de arbeiderszaak was gepleegd. Naar aanleiding van deze en andere ongewenste toestanden had Troelstra geconcludeerd, dat er „ook Panama in (onze) eigen partij” was. Hij meende, dat het beste middel om de partij hiervan te zuiveren, gelegen was in grote openbaarheid. Deze beschouwingen hadden heel wat beroering in de S.D.B. veroorzaakt en de onderlinge tegenstellingen verscherpt. In de loop van het jaar was deze onaangename geschiedenis wat op de achtergrond geraakt. In *De Nieuwe Tijd* van 16 December 1893 echter,³ dus vlak vóór het congres, had Van der Goes in een fel artikel de onverkwikkelijke kwestie weer naar voren gehaald. Hij sprak de hoop uit, dat „de betere elementen in den Bond, misschien slechts weinig bekend met de verkeerdheden in het hoofdkwartier, slechts deze aansporing behoeven om door dezen augias- of zwijnenstal de reinigende wateren van hunnen toorn te spoelen.”⁴ Dit artikel had de vijandige stemming tegenover de parlementairen tot een ongekende hoogte opgevoerd. Een rustige gedachtewisseling

¹ Smits, *a. w.*, p. 120 vlgg. Smits geeft geen bewijzen voor deze bewering, die overigens wel aannemelijk lijkt. Ook Van Kol wijst er in de *Revue Socialiste* op, dat de anarchistische meerderheid vooral uit het Oostelijk deel der provincie Groningen kwam. (*Revue Socialiste*, Maart 1894).

² *De Nieuwe Tijd*, 8-4-'93. Vgl. Troelstra, *Groei*, p. 69.

³ Dat was dus na Troelstra's vertrek naar Utrecht.

⁴ Vgl. *Na tien jaar*, p. 120.

zowel over de onderhavige kwestie als over andere principiële vraagstukken, was nauwelijks meer mogelijk tussen de twee partijen. Toen bovendien bleek, dat de aanklagers geen behoorlijke bewijzen konden aanvoeren en De Levita, na zijn fiasco, per brief aan het congres zijn excuses moest aanbieden, steeg de woede nog hoger. De verontwaardiging tegen Van der Goes c.s. was nu zo groot, schrijft Troelstra, dat het taktiek-debat wel met een zege van de anarchistische elementen moest eindigen.¹

Toch was deze zege maar zeer matig. Het voorstel Hoogezand-Sappemeer werd tot grondslag van de besprekingen over de taktiek genomen. Tot de verdedigers behoorden, naast de voorsteller Luitjes, o.a. de secretaris Coltof, en Van Emmenes uit Arnhem. Volgens Luitjes verfoeien de arbeiders de politieke actie, „zij willen vrijheid en kunnen deze uitsluitend door opheffing van het privaatbezit verkrijgen. De revolutie zal dat brengen, de gewelddadige ommekeer.”² Ook de andere voorstanders hadden geen goed woord voor het „versleten parlementaire stelsel,” dat nog nimmer enig resultaat gaf. „Als de arbeiders hun belangen inzien,” meende van Emmenes, „zullen zij niet meer luisteren naar parlementaire kletserij; de arbeiders zijn revolutionnair.”³

Domela Nieuwenhuis was zeker niet enthousiast over het voorstel-Hoogezand. Had hij de taktiek-kwestie op deze principiële en radicale wijze willen oplossen, dan had hij wel gezorgd, dat de afdeling Amsterdam met zo'n voorstel kwam. Nu hij echter voor de keuze gesteld werd, kon hij moeilijk anders doen dan meegaan met het voorstel, dat toch eigenlijk de konsekwentie was van de door hem zelf de laatste tijd verkondigde denkbeelden.

De tegenstanders verwachtten geen van allen van de

¹ Troelstra, *Groei*, p. 114. Schaper is op het congres nog zo vertoornsd op Van der Goes, dat hij spreekt van het goed recht van de redactie van *Recht voor Allen* „om zich te verdedigen tegen vuilakken als Van der Goes.” (*Natiën jaar*, p. 121).

² *Sociaal Weekblad*, 30-12-'93.

³ *t.a.p.*

parlementaire arbeid alleen de oplossing van de maatschappelijke vraagstukken. Troelstra wees op de algemene strekking in de internationale socialistische beweging tot het meedoen aan de politieke strijd. Wil men de arbeiders niet aan andere partijen verliezen, oordeelde hij, dan zal men, in overeenstemming met de besluiten van Zürich, de politieke actie moeten aanpakken. Vitus Bruinsma waarschuwde wel voor te grote verwachtingen van parlementaire arbeid. Anderzijds meende hij echter, dat er reeds bij geringe uitbreiding van het kiesrecht veel nuttig werk voor de socialisten viel te verrichten, waarbij hij speciaal het oog had op zijn eigen gemeente Opsterland. Schaper zou de afdelingen vrij willen laten in hun handelingen; hij was tegen het voorstel Hoogezand, „op gevaar af half genoemd te worden.”¹ Van Kol, die „met ongeveinsde oprechtheid de parlementaire tactiek” bepleitte,² achtte het gevaarlijk een sterk wapen tot propageren, als het kiesrecht is, weg te werpen. Hij geloofde niet, dat men door hervorming in het parlement het socialistisch einddoel zal bereiken; dat kan alleen langs de bloedige revolutionaire weg geschieden. Maar hij wilde „de arbeiders niet laten verhongeren op hun tocht naar het beloofde land” en achtte ook daarvoor parlementaire arbeid nodig.

Aan het einde van de vaak bewogen discussie, gaf Luitjes als zijn mening weer, dat de twee groepen, die blijkbaar tegenover elkaar stonden, ten slotte uit elkaar zouden gaan. „We zullen ons eenmaal scheiden in parlementairen en anti-parlementairen. Welnu, doen wij het dan, hoe eer hoe beter,” was zijn conclusie.

Bij de besprekingen was al gebleken, dat de beide richtingen ongeveer tegen elkaar opwogen. Dit kwam ook bij de stemming tot uiting. Tegenover 47 voorstemmers stonden 40 tegenstemmers, terwijl 14 afdelingen buiten stemming waren gebleven. Zo was er dus eigenlijk geen meerderheid van de afgevaardigden voor dit belangrijke voorstel. Wel hadden de

¹ Vliegen, *a. w.*, II, p. 421.

² *Sociaal Weekblad*, 30-12-'93.

anti-parlementairen de overwinning behaald, maar het zou weldra blijken een Pyrrhus-overwinning te zijn. Nog een ander succes behaalden de revolutionairen te Groningen. Door hun verzet, onder leiding van Nieuwenhuis, werd besloten geen strijdprogram aan te nemen.¹

In zijn sluitingswoord constateerde de voorzitter, A. Rot, dat na aanneming van de congresbesluiten bij referendum de scheiding wel onvermijdelijk zou zijn. Hij hoopte, dat zij zuivering van de partij zou geven en deze er glansrijk uit te voorschijn mocht komen. Het zou spoedig blijken dat deze hoop ijdel was.

¹ *Sociaal Weekblad*, t.a.p.

VIERDE HOOFDSTUK

SCHEURING EN OPBOUW

I. NA GRONINGEN

a. *Het referendum*

De aanneming van het voorstel Hoogezand-Sappemeer wordt algemeen als de belangrijkste van alle te Groningen genomen beslissingen beschouwd. *Recht voor Allen* is van oordeel, dat dit besluit „zeer zeker de gewichtigste van al de behandelde punten betrof.”¹ Van der Zwaag meent dat het „wel in de gevolgen de gewichtigste beslissing zal blijken te zijn voor het onderlinge partijleven.”² Soortgelijke uitingen vindt men in de persorganen van allerhande richting. En vele jaren later zal Nieuwenhuis naar aanleiding van het in Groningen gevallen besluit schrijven: „*Alea iacta est.*”³

Werkelijk was met dit besluit de beslissing gevallen. Wat velen verwacht, gehoopt of gevreesd hadden, zou inderdaad gebeuren: het Groninger besluit betekende het begin van de scheuring. Geheel in de geest van het aangehaalde slotwoord van de congresvoorzitter meende ook J. de Gruyter in een particulier schrijven aan H. Polak, dat het congres te Groningen „niet (kon) missen veel tot zuivering van de toestand aan te brengen. Als men nu maar inziet,” voegde hij er aan toe, „dat er niet het minste heil kan liggen in het samenwerken van elementen, wier arbeid elkaar grootendeels opheft, dan is men, dunkt mij, weder een stap verder. Kleiner maar rei-

¹ *Recht voor Allen*, 4-1-'94.

² *De Klok*, 30-12-'93.

³ Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 279.

ner — en dat geldt zowel voor de anarchisten als voor de soc. dem. sectie van den Bond.”¹

Toch was de situatie niet zo duidelijk, als men uit deze en dergelijke uitlatingen zou afleiden. Voorlopig werd de verwarring zelfs nog groter dan ze voor het congres al geweest was. Allereerst was de stemverhouding ten aanzien van het verkiezingsvoorstel zó, dat nauwelijks van een overwinning van een der richtingen sprake kon zijn. Men kon de S.D.B. allerminst op grond van de gevallen beslissing anti-parlementair of anarchistisch noemen.² Dat een referendum nog tot verwerping van het besluit zou leiden was bovendien volstrekt niet uitgesloten.

Men kan ten aanzien van de vraag, of bekrachtiging bij referendum al of niet gewenst was, vier stromingen onderscheiden.

Bij de parlementairen was een kleine groep, die hoopte op een positief resultaat van het referendum. Want alleen dan zou de scheuring in de socialistische beweging komen, die noodzakelijk was om tot zuivering te geraken. Vruchtbare actie van parlementaire socialisten achtte zij in de S.D.B. onmogelijk. Alleen scheuring zou redding kunnen brengen. Het behoeft nauwelijks vermeld, dat allereerst Van der Goes deze mening was toegedaan. Tot deze groep behoorde verder o.a. H. Polak, die in *De Nieuwe Tijd* als zijn verwachting uitsprak, dat van Hoogezand-Sappemeer de victorie zou beginnen.³

De meeste parlementair gezinden echter hoopten op een verwerping van het veelomstreden voorstel. Het waren vooral de arbeiders-propagandisten als Cohen, Helsdingen, Schaper en Vliegen, die in hun locale bladen, of in *Recht voor Allen*,

¹ J. de Gruyter aan H. Polak, 8-1-'94. Arch. P.

² De onzuiverheid in de uitslag, doordat enkele afgevaardigden door bindend mandaat verplicht waren vóór te stemmen, hoewel zij zelf tegenstanders waren en door het feit, dat enkelen, die zelf tegen alle verkiezingen waren, tegenstemden, omdat ze niemand wilden binden, kunnen we gevoeglijk buiten beschouwing laten.

³ Vgl. Nieuwenhuis' opmerking over de „brutale moed” van Polak, *Van Christen tot Anarchist*, p. 279.

waarschuwden tegen de noodlottige gevolgen van eventuele aanneming. Wel waren zij in meerdere of mindere mate voorstanders van parlementaire actie,¹ maar ze hechtten grote waarde aan eenheid in de met zoveel moeite opgebouwde socialistische organisatie. Bij bekrachtiging van het Groningse besluit zou verbroekeling der partij niet kunnen uitblijven, vreesden zij.

Schaper vreesde, dat bij aanneming van het besluit, het gevaar vergroot zou worden, dat de arbeiders door de „parlementairen” — waarmee hij waarschijnlijk in het bijzonder Van der Goes, Troelstra en enkele vrienden bedoelde — zouden worden „ingepalmd”. Vooral voor Vliegen had het denkbeeld van een scheuring iets afschrikwekkends, het was voor hem „een ware nachtmerrie”. „Geen scheuring,” riep hij daarom in *Recht voor Allen* uit.² Hij wees er op, hoe vooral in het Zuiden de parlementaire actie een middel van grote waarde was en spoorde aan, het voorstel te verwerpen en de afdelingen vrij te laten, al of niet aan de verkiezingen deel te nemen. „Hierbij werd uitgegaan,” schrijft hij later in zijn *Dageraad*, „van deze hoop: als eenmaal de arbeiders het kiesrecht hebben, gaan ze toch stemmen en wijl de kieswet-Tak aanhangig was, was dat geen speculatie op een zeer verre toekomst.”³

Tot degenen, die ijverden voor het behoud van de eenheid, behoorde ook Van der Zwaag. Hij nam ten opzichte van organisatorische vragen een nogal zonderlinge houding aan en hield zich in het algemeen buiten deze richtingsstrijd. Hij spoorde de partijgenoten, „die elk op eigen wijze strijden tegen

¹ Schaper schrijft in een artikel over Taktiek, naar aanleiding van het congres nog, dat hij „allerminst heil (verwacht) van den parlementairen weg.” Toch stemt hij niet in met het genomen besluit betreffende de verkiezingen. Hij is niet tegen het meedoen aan verkiezingen, „ofschoon we ons ook niet scharen aan den kant der eigenlijke parlementairen.” Hij wil, in overeenstemming met het program *alle* middelen gebruiken, dus óók het parlementaire. Hij hoopt, dat het voorstel bij referendum zal worden verworpen. (*De Wachter*, 6-1-'94).

² *Recht voor Allen*, 11-1-'94.

³ Vliegen, *a. w.*, II, p. 479.

de geldzak," tot wat meer onderlinge waardering aan, ook voor het geval, dat ze niet meer in één verband konden blijven, maar in twee rijen zouden opmarcheren naar hetzelfde doel.¹

Troelstra, hoewel van oordeel, dat het „funeste voorstel” van Hoogezand-Sappemeer de „onvermijdelijke konsekwentie was van de taktiek, die de leiding van de Bond de laatste jaren had gevolgd,” probeerde toch de verwerping er van te bevorderen. Veel hoop, dat het referendum de gewenste uitslag zou brengen, zal hij niet gehad hebben. Anders dan Van der Goes en Polak verwachtte hij echter, zelfs bij bekrachtiging van het congresbesluit, geen heil van een onmiddellijke scheuring. Hij vreesde, naar hij later schreef, dat „vele socialisten, die het met ons eens waren, wegens de gehechtheid aan de organisatie, waarmede zij waren opgegroeid, ons alleen zouden laten trekken, waardoor wij als groepje machteloze eenlingen voortaan buiten de beweging zouden staan.”² Troelstra wilde dus bijeenhouden, ondanks tegenstellingen. „Als er werkelijke vijandschap moet komen tusschen de voorstanders van meedoen aan verkiezingen en de tegenstanders daarvan,” schreef hij in *De Baanbreker*, „dan moge die vijandschap van de laatsten uitgaan, niet van ons.”³ Het spreekt overigens van zelf, dat hij de eenheid niet wilde handhaven ten koste van de verkiezingsactie. Vandaar zijn pogingen, onmiddellijk na het Groningse congres, om sociaal-democratische kiesverenigingen op te richten. Hij achtte de mogelijkheid aanwezig, om niet tegenover, maar naast de S.D.B. een sociaal-democratische organisatie te stichten, die zich speciaal met de verkiezingen zou bezighouden. Deze ideeën, in *De Baanbreker* vluchtig aangeduid,⁴ werkte Troelstra nader uit in zijn brochure *Het kiesrecht en de sociaal-democratie*. Tegenover Luitjes, die op het congres beweerde, dat de wegen der

¹ *De Klok*, 30-12-'93. Vgl. voor Van der Zwaag, behalve zijn eigen orgaan *De Klok*, ook *Vliegen*, a. w., II, p. 202 vlgg.

² Troelstra, *Groei*, p. 115.

³ Aangehaald in Troelstra, *Groei*, p. 115.

⁴ O.a. in *De Baanbreker*, 30-12-'93.

parlementairen en anti-parlementairen uiteengingen, meende Troelstra, dat ze wel niet evenwijdig liepen, „maar beiden naar één punt: de socialistische gemeenschap. Tenminste,” voegde hij eraan toe, „zoolang èn parlementairen èn anti-parlementairen. . . . socialisten blijven.”¹ Met klem betoogde hij, dat het voor de socialistische beweging noodzakelijk was, om aan de verkiezingen en het parlementaire werk deel te nemen, ook al wist hij, dat het parlementarisme gevaren heeft. De gevolgen van het congresbesluit waren volgens Troelstra, „dat de soc. dem. partij niet alleen niet aan de verkiezingen zal meedoen, maar óók niet meer kan ageren voor algemeen kiesrecht en voor de wettelijke 8-urendag.” Naar zijn mening had de S.D.B. door het bewuste besluit de leiding der arbeidersbeweging uit handen gegeven. Welnu, heet het dan „het socialisme in Nederland is grooter dan de Bond, en in de Bond zijn velen, die het gevallen besluit noodlottig achten — een politieke organisatie naast den Bond kan dus de leiding, wat de politieke actie betreft, overnemen.” Voor deze actie achtte Troelstra een flinke organisatie nodig, op zuiver socialistische grondslag. Ook al mocht het voorstel Hoogezand-Sappemeer bij referendum verworpen worden, dan meende hij van de S.D.B. in deze toch geen leiding, geen kracht te kunnen verwachten. Beter dan uit de Bond te treden en een nieuwe politieke organisatie te stichten, achtte hij het, om in de Bond te blijven terwille van wat deze wel deed en zich daarnaast te organiseren voor hetgeen hij niet wilde doen. Daartoe wilde hij dan de sociaal-democratische kiesverenigingen oprichten. Deze kiesrechtorganisatie behoeft noch mag tegenover de S.D.B. staan, betoogde Troelstra. De beide organisaties moeten zijn: de twee armen, waarmede het bewuste proletariaat in Nederland zich wil bevrijden. Troelstra's conclusie was zelfs, dat op deze wijze het genomen congresbesluit een zegen voor de partij kon worden.²

¹ Troelstra, *Het kiesrecht en de sociaal-democratie*, p. 10.

² *Idem*, p. 59. Troelstra's idee vond bij de andere parlementairen geen algemene instemming. Naast de scherpe critiek van Van der Goes (hierna p. 157 vlg.), staat o.a. een veroordeling van Schaper, die meent, dat men beter

Het spreekt vanzelf, dat er bij de anti-parlementairen velen waren, die een gunstige uitwerking van de in Groningen gevallen beslissing verwachtten en dus op bekrachtiging bij referendum hoopten. Behalve Luitjes zelf, behoorde hiertoe Cornelissen, hoewel hij op het congres meer een middenstandpunt innam.¹ In een beschouwing, die hij in het Engelse partijblad *Justice* over het congres gaf, schreef hij o.a., dat het de bedoeling was, „to force the petty bourgeois socialists out of the party, and when the referendum accepts this resolution the probability is, that a small number of sections (some two or three or perhaps more) will separate themselves from the Socialist Party, and they will be replaced by others in the same commune.”² Ten opzichte van de bladen die het voorstel-Hoogezand bestreden, zette Cornelissen in *Recht voor Allen* als zijn oordeel uiteen, dat bij aanneming van het voorstel *De Vrijheid, De Volkstribuun, De Toekomst, De Wachter*, enz. zich (zullen) schikken naar de wil der meerderheid en zich niet (zullen) afwenden. Zij zullen toonen bij wie zij thuis behooren en mocht Troelstra met zijn „socialistische verkiezingsorganisatie” willen aftrekken, dan gaan hij en de zijnen alleen, al zou,” voegt hij er spottend aan toe, „de brochure *Het Kiesrecht* en de sociaal-democratie ook nog zoo mooi geschreven zijn.” Duidelijk blijkt hieruit, dat Cornelissen hoopte op een uittreden van een klein groepje „heren”. Naar aanleiding van een tot hem gericht verwijt, antwoordde hij, dat hij het volstrekt niet gewenst achtte, dat de parlementairen er door de revolutionairen werden „uit-

alle verkiezingen de rug toe kan keren dan zich in deze maalstroom te begeven. Hij is tegen de oprichting van de nieuwe kiesrechtbond naast de S.D.B. (*De Wachter*, 3-2-'94).

¹ Domela Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 277: „Cornelissen was weer de tusschenman die een tweeslachtig standpunt innam.” Cornelissen had zich op 't congres uitgesproken voor het voorstel-Amsterdam, en wilde anders de zaak laten zoals ze was, wat naar zijn mening de strekking van het voorstel-Hoogezand was. (Vliegen, *a. w.*, II, p. 420).

² *Justice*, 8-1-'94.

geknikkerd". Wel zou hij het gewenst vinden als de parlementairen uit zich zelf heengingen.¹

Een vierde groep werd gevormd door de anti-parlementairen, die, ter wille van de eenheid, op verwerping van het Groningse besluit hoopten. Tot dit standpunt kwam ook Domela Nieuwenhuis ten slotte. Zijn houding in deze is niet steeds duidelijk en zijn leiding was weinig vast. Terwijl hij op het congres aanneming van het voorstel eigenlijk als de enig juiste konsekwentie aanbeval, werd in *Recht voor Allen* kort daarna een geheel andere toon aangeslagen. In het begin van Januari schreef Domela Nieuwenhuis,² dat hij de zaak liever helemaal niet op het congres behandeld had gezien. Na het vallen der beslissing zal echter niet meer ontkend worden, „dat onder de afdelingen een weinig parlementaire gezindheid werd gevonden,” meende hij en hij vertrouwde, dat degenen, die nu aan de verkiezingen wilden meedoen, door ervaring spoedig zouden leren, dat de verovering der politieke macht niet de hoofdzaak is of mag worden. Wat het referendum betreft, interesseerde hem „het meest het aantal stemmen waarmede de besluiten worden aangenomen of verworpen, om daaruit af te leiden, of het congres inderdaad een trouwe afspiegeling van de partij in haar geheel is. „Uitdrukkelijk werd in dit artikel betoogd, dat „hier geen persoonlijk gekibbel, maar een beginselverschil” voorzat. In een volgend nummer beweerde de redactie van *Recht voor Allen* zelfs,³ dat het al of niet aannemen van het voorstel haar „volkomen onverschillig” liet. „Ons is 't genoeg te weten, dat tal van afdelingen verklaard hebben geen parlementaire actie te verlangen.”

Scherper was de toon in een bijschrift onder Vliegens artikel *Geen Scheuring*. „Men moet weten,” oordeelde de redactie daarin, „wat, maar ook hoe wij willen, en dus men moet niet trachten de scheuring, die dreigt, te voorkomen door

¹ *Recht voor Allen*, 25/26-1-'94.

² *Idem*, 4-1-'94.

³ *Idem*, 18/19-1-'94.

tegen Hoogezand-Sappemeer te stemmen.”¹ Onder een ander (ingezonden) stuk vroeg de redactie, wat er terecht moest komen van een partijverband, als over de hoofdvraag het ene gedeelte rechts en het andere links ging. „Wat ons verenigt, dat is een beginsel, maar waar de wegen tegenover elkaar gaan, daar gaat elk zijn eigen weg.” Nog voor het einde van de maand Januari was *Recht voor Allen* tot een volkomen ander standpunt bekeerd. Vliegens vermoeden, dat de houding van tal van locale partijorganen tegen het Groningse besluit hierbij van invloed is geweest, lijkt zeer aannemelijk.² Men was er blijkbaar toch minder zeker van, dat bekrachtiging van het voorstel-Hoogezand alleen maar het verlies tengevolge zou hebben van enkele „half- en kwartslagsocialisten als Van der Goes, Troelstra, het „individu” Polak” e.d. *Recht voor Allen* schreef nu ten minste, dat verwerping van het voorstel „in de gegeven omstandigheden beter zal zijn dan aanneming.” In naam der vrijheid hoopte het blad, dat het voorstel verworpen zou worden.³

Dit was wel een geheel andere toon: de onverschilligheid was verdwenen, de noodzakelijkheid van het uiteengaan der wegen gold blijkbaar niet meer. Hoopte Domela Nieuwenhuis toch nog alle socialisten bijeen te houden? Vreesde hij wellicht, dat scheuring te ernstige gevolgen zou hebben voor de S.D.B. en voor de socialistische beweging? Intussen, de waarschuwing was vergeefs. Met grote meerderheid werd het voorstel Hoogezand-Sappemeer bij het referendum bekrachtigd, ondanks het feit, dat de afdeling Amsterdam tegenstemde. Ook nu weer gaven de Groningse afdelingen blijkbaar de doorslag.⁴

b. *Wat nu?*

Zo was dus de beslissing definitief geworden. Zou nu inder-

¹ *Idem*, 9/10-1-'94.

² Vliegens, *a. w.*, II, p. 480.

³ *Recht voor Allen*, 23-1-'94.

⁴ Vliegens, *a. w.*, II, p. 467.

daad de gevreesde of gewenste scheuring komen, of zou men, ondanks alles de eenheid weten te handhaven?

Recht voor Allen heeft blijkbaar het laatste beproefd. Het schrijft,¹ dat het voorstel-Hoogezand-Sappemeer „onduidelijk en voor verschillende uitleggingen vatbaar” is. Er is „eigenlijk door de motie niets veranderd.” De grote meerderheid wil en mag, volgens het blad, de parlementairen niet binden of dwingen de partij te verlaten. „Een volgend congres zal de zaak weer ter sprake moeten brengen en waarschijnlijk zal menigeen konsekwent genoeg zijn om in te zien, dat het beter ware geen bindende besluiten te nemen op een congres.” Is dit enerzijds een poging om uiteenvallen van de S.D.B. te voorkomen, anderzijds zit in deze beschouwing iets van een anarchistische inslag. Een socialistische, democratische organisatie zal het moeilijk zonder bindende besluiten kunnen stellen. Niet verwonderlijk is het dan ook, dat *Recht voor Allen* enige tijd later schrijft: „Al gaan wij nu nog niet mee met de strijdwijze (der anarchisten), als belagers van het privaatsbezit is het ons niet geoorloofd, de anarchisten te vervolgen.”²

Het bleek intussen steeds duidelijker, dat de parlementairen zich bij de bestaande verhoudingen in de S.D.B. niet meer konden neerleggen. Ondanks onderlinge tegenstellingen wordt de wil tot samenwerking steeds groter, dat wil dus zeggen, dat de mogelijkheid voor het stichten van een nieuwe organisatie stijgt. *Recht voor Allen* wijst er nu op, dat zij, die een nieuwe bond willen stichten, de scheurmakers zijn. „Een nieuwe bond moet scheuring zijn,” heet het, „en wie zich organiseeren en vereenigen doen dat tegen de S.D.B.” Wel zegt het blad te hopen, „dat allen die niet wachten kunnen maar dadelijk aan den gang gaan met hun verkiezingsvereenigingen,” maar het spreekt daarnaast de verwachting uit, dat „de arbeiders

¹ *Recht voor Allen* 15/16-2-'94. Het is weer niet uit te maken, of de artikelen over deze kwestie van Domela Nieuwenhuis of van Cornelissen zijn. Men kan echter bezwaarlijk aannemen, dat Nieuwenhuis in belangrijke mate afweek van de in *Recht voor Allen* uiteengezette opvattingen.

² *Recht voor Allen*, 3-3-'94.

zoo verstandig (zullen) zijn om hen alleen te laten wroeten." Om dat wroeten nog eens goed duidelijk te maken, geeft *Recht voor Allen* een overzicht van de mislukte pogingen der parlementair gezinden. Eerst wilden ze de Friese Volkspartij tegenover de S.D.B. gebruiken. „Intijds wisten wij daar een stokje voor te steken en de bom spatte verkeerd uiteen." Toen trachtte men een hervormingsgezinde sociaal-democratische partij op te richten, maar ook dat vliegertje ging niet op. „Wat men eerst buiten de partij trachtte te doen, dat wilde men daarna in de partij doen," schrijft het blad en het wijst dan op het inderdaad vreemde feit, dat de meeste van die personen in de S.D.B. zijn getreden „nà aanneming der revolutionnaire motie van Zwolle. Nu willen zij in de partij blijven, maar daarnaast verkiezingsverenigingen oprichten, ziet daar arbeiders, het drijven." Overigens wil *Recht voor Allen* iedereen zoveel mogelijk vrij laten, om geen martelaren te maken. „Juist als wij de vrijheid laten, zullen wij zien, dat al dat gescharrel en dat gewroet op niets uitlophen. Ijver is goed, maar te groote ijver, die tot vervolging overslaat, schaadt."¹ Daarnaast laat Nieuwenhuis telkens de aansporing horen om met beslissende stappen te wachten tot het volgend congres. „Wees toch niet heetgebakerd, partijgenooten!" roept *Recht voor Allen* naar aanleiding van de felle onderlinge strijd in de socialistische pers.² Het blad wijst er dan op, dat „de fatsoenlijke menschen, die sedert jaren nu eens om dan in onze partij hebben heen en weer gefladderd," nooit beter kans hebben gehad „het verband in onze gelederen te verbreken." Spijtig heet het dan: „Ze hebben waarachtig menigeen onzer helderdenkende partijgenooten het hoofd op hol gebracht." Dit doelt vooral op Vliegen en Schaper. Aan de eerste en aan „velen met hem" wordt verweten, dat zij zich niet weten te houden aan de uitslag van het congres van Groningen en van het referendum. En Schaper, die in de S.D.B. twee groepen meent te kunnen onderscheiden, nl.

¹ *Recht voor Allen*, 6/7-2-'94.

² *Idem*, 3-7-'94.

een die wel aan de verkiezingen wil deel nemen en een die daarvan afkerig is,¹ krijgt te horen, dat hij de grootste groep vergeet. Dat is de groep van „partijgenooten, welke persoonlijk wenschen vrij te blijven, of ze zullen ter stembus gaan voor elk bizonder geval, ja dan neen, maar die in geen geval wenschen, dat het geld uit de partijkas (ook niet het geld van de afdeelingen) gebruikt zal worden voor verkiezingsreclame.”

De pogingen van Domela Nieuwenhuis en *Recht voor Allen* hebben intussen niet kunnen beletten, dat de parlementairen elkaar steeds meer vonden en ondanks vele onderlinge moeilijkheden, tot nadere samenwerking kwamen. Zo wist Troelstra, zoals we later zullen zien, reeds in Mei 1894 tal van parlementaire socialisten samen te brengen in een sociaal-democratisch comité, dat in Deventer een protestmeeting organiseerde tegen de conservatieve overwinning in de kiesrechtstrijd.² En nog vóór het einde van de zomer zouden de parlementaire socialisten geheel tot overeenstemming komen op de nader te bespreken Zwolse vergadering van 26 Augustus 1894.³

2. VOORBODEN

Tal van democratische socialisten, die in de parlementaire werkzaamheid een waardevol deel zagen van de socialistische strijd, voelden zich, na Groningen, eigenlijk in de S.D.B. niet meer op hun plaats. Zij waren van oordeel, dat de S.D.B. niet meer het terrein van hun werkzaamheid kon zijn. Op verscheidene plaatsen heeft men nu uit de genomen beslissing de konsekwentie getrokken: men richtte een zelfstandige sociaal-democratische organisatie op, of organiseerde een sociaal-democratische kiesvereniging, min of meer op de wijze als Troelstra in zijn reeds genoemde brochure had aangegeven.⁴

¹ *Sociale Gids*, 1894, p. 279.

² Zie hierna p. 146 vlgg.

³ Zie hierna p. 174 vlgg.

⁴ Troelstra, *Het kiesrecht en de sociaal-democratie*, hiervóór p. 129.

In dezelfde maand, waarin Troelstra's brochure verscheen, Januari 1894, zette de Rotterdamse afdeling van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht zich om in een op zich zelf staande organisatie, de Volkskiesvereniging de Unie.¹ Weldra² kwam Troelstra in een openbare vergadering van deze Unie een socialistisch beginsel- en strijdprogram behandelen, dat daarna met enkele wijzigingen door de Rotterdamse vereniging werd aangenomen.³ Dat betekende dus in feite, al bleek het niet uit de naam, dat de eerste sociaal-democratische kiesvereniging in Troelstra's geest was opgericht.

Omstreeks dezelfde tijd besprak Troelstra zijn brochure voor de afdeling Zwolle van de Bond van Algemeen Kies- en Stemrecht.⁴ Hoewel deze afdeling voorlopig deel bleef uitmaken van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht, was ze het toch blijkbaar vrijwel geheel eens met Troelstra en we vinden haar vertegenwoordigers dan ook terug in het sociaal-democratisch comité voor de Deventerse protest-meeting van Mei 1894.

Dat Troelstra in zijn eigen woonplaats zijn denkbeelden spoedig zou doorvoeren, ligt voor de hand. In Maart 1894 werd hier een sociaal-democratische kiesvereniging opgericht.⁵ In dezelfde maand kwam het nog in twee andere plaatsen tot de vorming van soortgelijke organisaties, namelijk in Franeker en in Arnhem. In het begin van Maart trad Troelstra voor de afdeling Franeker van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht op met het onderwerp: Het kiesrecht als wapen in de klassenstrijd. Nu de S.D.B. besloten had dit wapen niet meer te gebruiken, was volgens Troelstra de oprichting van een nieuwe organisatie noodzakelijk. Dit werd uitgedrukt in een met grote meerderheid aangenomen motie,⁶ waarin de

¹ *De Baanbreker*, 20-1-'94.

² 12 Februari '94.

³ Troelstra, *Groei*, p. 126. *De Baanbreker* 24-2-'94; 17-3-'94.

⁴ 4-2-'94. Vgl. *De Baanbreker*, 17-3-'94 en 31-3-'94.

⁵ *De Baanbreker* 17 en 24-3-'94.

⁶ Zie o.a. *Recht voor Allen*, 20/21-3-'94.

wenselijkheid werd uitgesproken, dat in het district Franeker de arbeidersverenigingen een sociaal-democratisch program zouden aannemen en als een afzonderlijke partij met eigen kandidaten alle burgerlijke partijen bij de verkiezingen zouden bestrijden.¹ Het resultaat was, dat in Franeker inderdaad spoedig een sociaal-democratische kiesvereniging tot stand kwam. *Recht voor Allen* schreef nu een ironisch artikel Van Franeker begint de victorie van Mr. Troelstra.² Het vroeg, waar de veldheer Troelstra toch zijn soldaten dacht te vinden voor zijn sociaal-democratische arbeiderspartij. Overigens verweet het blad hem zijn onbetrouwbaarheid, omdat hij zijn actie voor de sociaal-democratische kiesverenigingen voerde, terwijl hij nog lid was van de S.D.B. Dit verwijt was echter in zoverre onjuist, dat het geheel in de gedachte van Troelstra paste, zoals hij die in zijn brochure had uitgewerkt: de kiesverenigingen zouden immers niet tegenover, maar naast de S.D.B. staan!

In Arnhem is de oprichting van een Onafhankelijke Sociaal-Democratische Kiesvereniging misschien meer nog dan elders vergezeld gegaan van felle persoonlijke strijd.³ In de afdeling van de S.D.B., in 1890 opnieuw opgericht, was Van Emmenes een invloedrijk persoon en succesvol propagandist. Hij was redacteur van het Arnhemse partijorgaan *Voorwaarts*. De komst van de anarchist Luitjes, in 1893, schijnt op de onderlinge verhoudingen niet zonder invloed te zijn geweest. Ook in de Arnhemse afdeling werden nu weldra „symptomen merkbaar, die wezen in de richting van een scheuring in de eerste Socialistische partij in ons land.” Van Emmenes was spoedig de leider der anarchistisch-gezinden. Het kwam tot „herrievergaderingen”, tot heftige strijd om het bezit van de locale courant en de persen. Men bestreed elkaar in onsmakelijke brochures⁴ en het gevolg van deze onverkwikkelijke

¹ *Recht voor Allen*, 8-4-'94. Zie: *Na tien jaar*, p. 123.

² *Recht voor Allen*, 29/30-3-'94.

³ Zie hiervoor: Kruidierink-Luremans, *Het eerste verzet*.

⁴ P. Mulder, *Onthullingen omtrent den Persoon A. van Emmenes*. A. van Emmenes, *Het Antwoord op de brochure Onthullingen*.

strijd was, dat het eigen gebouw Voorwaarts moest worden opgeheven. Tenslotte werd de toestand in de Arnhemse afdeling van de S.D.B. zo onhoudbaar, „dat een aantal parlementaire socialisten, nog vóór de Nederlandsche S.D.A.P. werd gesticht, de hoofden bijeenstak en besloot uit de oude partij te treden.” De leiders van de nieuwe richting waren enkele eenvoudige socialisten, de huisschilder G. Israël, de meubelmaker J. H. te Niet en de slager H. G. Snijders. Een circulaire, door hen ondertekend, ging in Maart 1894 de wereld in als oproep tot de stichting van een Onafhankelijke Sociaal-Democratische Vereeniging. Deze kwam in een vergadering van de 14e Maart inderdaad tot stand: met veertien tegen drie stemmen werd tot de oprichting besloten.¹

Veel activiteit naar buiten heeft deze Arnhemse vereniging niet kunnen ontwikkelen; daarvoor was men in velerlei opzicht te zwak. Dat men financiëel niet veel bij te zetten had, blijkt o.a. uit een uitnodiging aan Van Kol om in Musis Sacrum te komen spreken en tevens zelf de kosten van die vergadering te betalen. Men trachtte op cursusvergaderingen en in openbare bijeenkomsten het inzicht in de politieke en sociale verhoudingen te verdiepen. Dat daarbij anarchisme en parlementarisme in het centrum van de belangstelling stonden, ligt voor de hand. Op cursus-vergaderingen behandelde men o.m. de vragen: Is de anarchistische theorie bestaanbaar? en Kan een afgevaardigde voor ons in het Parlement iets doen? In een debatvergadering traden Luitjes en Troelstra tegen elkaar op, terwijl Fortuyn in een openbare vergadering „Twee soorten socialisme” besprak, d.w.z. anarchisme en socialisme.² Zo deed men, wat men kon. Voor

¹ K. Geertsma, De eerste opbouw, III. (Serie artikelen in het *Arnhemse Volksblad*; het eerste artikel verscheen in het begin van Mei 1935). Een der aanwezigen vond het, volgens de notulen der bijeenkomst, niet de moeite waard, „om over zo'n klein verschil van tactiek een aparte vereniging te stichten.” (Geertsma, *id.* IV).

² Zie o.a. *De Baanbreker*, 12-5-'94; *De Arnhemse Courant*, 8-5-'94.

een meedoen aan de verkiezingsactie van het jaar 1894 ontbraken wellicht de krachten. In elk geval gaf men een weigerend antwoord op de uitnodiging van een plaatselijk comité, om mede te werken voor de candidatuur-Rink, een medestander van Tak van Poortvliet.

De plannen van het kleine groepje Arnhemse parlementaire socialisten reikten intussen verder dan alleen het oprichten van een locale organisatie. Er werd contact gezocht met gelijkgezinden elders en het is geen wonder, dat we in het comité voor de Deventerse meeting ook de naam G. Israël aantreffen, als vertegenwoordiger der Arnhemse sociaal-democratische vereniging. Deze Israël werd zelfs secretaris van het sociaal-democratisch comité, dat na Deventer het contact tussen de parlementaire socialisten bedoelde te verzekeren en te versterken.¹ Het schijnt zelfs, dat de Arnhemse vereniging het initiatief heeft willen nemen tot het oprichten van een sociaal-democratische organisatie voor het gehele land. Volgens het verslag van het *Handelsblad* over de Zwolse vergadering van 26 Augustus 1894, deelde Israël uit Arnhem nl. mede, „dat te dier stede besloten was een landelijke organisatie op het getouw te zetten, die naast het verbeteren van economische toestanden zou streven naar parlementaire actie.”² Het optreden der „twaalf apostelen” maakte het Arnhemse initiatief overbodig, maar het lag voor de hand, dat de Arnhemse organisatie in Zwolle present was en medewerkte aan de stichting der S.D.A.P. Israël werd een der eerste bestuursleden. Het spreekt van zelf, dat de Arnhemse Sociaal-Democratische Vereniging na 26 Augustus spoedig werd ingeschakeld in de nationale organisatie. Op 5 September besloot ze zich voortaan te noemen: Afdeling Arnhem van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij in ¹Nederland.³

Dat in Amsterdam de tegenstelling tussen parlementaire

¹ Zie hierna, p. 150.

² Aangehaald bij Vliegen, *Onze Kracht*, I, p. 28.

³ Geertsma, *De eerste opbouw*, V.

en revolutionnaire socialisten na Groningen de gemoederen opnieuw in beweging bracht, zal niemand verwonderen. Vele vergaderingen werden er aan gewijd. Van deze vergaderingen vond men, ook in de niet-socialistische pers, in het algemeen vrij uitvoerige verslagen. Gewoonlijk onthield men zich echter in deze bladen van het geven van commentaar. Wel vindt men de verwachting uitgesproken, dat de twee socialistische stromingen op den duur uiteen zullen gaan.¹ Een merkwaardige serie lezingen werd in de maanden Mei en Juni van het jaar 1894 door de Kiesvereniging De Unie, onder voorzitterschap van A. H. Gerhard, georganiseerd over de vraag „Parlementair of Revolutionnair.” Naast enkele radicalen waren hier de „Coryphaeën der socialistische partij” aanwezig, zoals het *Handelsblad* hen noemde, o.a.: Cornelissen, Fortuyn, Van der Goes en Nieuwenhuis, die aan de bijeenkomsten hetzij als inleider, hetzij als debater deelnamen. Uitvoerig werden in deze vergaderingen de opvattingen van de parlementaire en de revolutionnaire richting uiteengezet en bestreden.² Daarbij lieten de Amsterdamse parlementaire socialisten het echter niet. Niemand zal zich er over verbazen, dat Van der Goes een dergenen was, die het initiatief namen tot het oprichten van een nieuwe socialistische organisatie in de hoofdstad. Samen met Loopuit, Polak en De Levita, wilde hij komen tot een héle, niet tot een halve daad. Niet dus een sociaal-democratische kiesvereniging, zoals Troelstra die verdedigde, maar een organisatie van sociaal-democraten op de grondslag der Züricher resolutie, dat was de bedoeling van de oproep, die zij in het voorjaar van 1894 in Amsterdam deden klinken.³ Een vergadering, de 2e Mei onder leiding van Loopuit gehouden, besloot in principe tot de oprichting van een Sociaal-Democratische Vereniging. Naast Loopuit werd o.a. De Levita in het voorlopige bestuur gekozen, terwijl een programcommissie werd gevormd door Van der Goes,

¹ Zie voor de pers overigens hierna, p. 188 vlgg.

² Vgl. het verslag in het *Handelsblad*, 12-5-'94; 9 en 23-6-'94.

³ Hoogland, *Vijfentwintig jaren soc.-democratie in de hoofdstad*, p. 17.

H. Polak, Loopuit, Nooter en Rijnberk. De definitieve stichting van de nieuwe vereniging vond plaats in een vergadering op 25 Mei 1894, gepresideerd door Loopuit. Van der Goes lichtte een motie toe, waarin werd verklaard, dat het wenselijk was de Nederlandse aanhangers van de besluiten van het congres te Zürich, betreffende het veroveren van de staatsmacht door de arbeiders, te organiseren.¹ In zijn toelichting wees Van der Goes er op, dat men wel eens ten onrechte meent, dat de parlementairen geen andere dan parlementaire middelen zouden willen gebruiken. Zij willen de politieke macht veroveren; van geweld gebruiken is vooralsnog geen sprake, „maar dat zegt nog niet, dat men daarom onder geen enkele omstandigheid geweld zou willen plegen.”² Van der Goes eindigde zijn rede, die, naar het schijnt, vooral moest laten uitkomen, dat ook de parlementairen toch wel echte „revolutionairen” waren, met de woorden: „Men wil aan de parlementaire actie het revolutionaire karakter verbinden; het doel is en blijft eene revolutie, geen hervorming.”³ Een der aanwezigen meende, dat de S.D.B. toch eigenlijk een bond van sociaal-democraten was en de anarchisten daaruit geweerd dienden te worden. Hij vroeg, wat de nieuwe vereniging zou doen, als de motie-Hoogezand-Sappemeer door de S.D.B. werd ingetrokken.⁴ Loopuit liet in zijn antwoord uitkomen, dat men zich inderdaad weer bij de S.D.B. zou aansluiten, als de parlementairen daarin de meerderheid mochten ver-

¹ De motie luidde: „De vergadering van sociaal-democratische voorstanders der parlementaire taktiek, bijeengekomen op Vrijdag 25 Mei in het Café Schlüsser te Amsterdam; Overwegende, dat op het Internationaal Kongres in Augustus 1893 te Zürich gehouden, een besluit is genomen betreffende de taktiek, volgens welk besluit het veroveren van de staatsmacht door de arbeiders moet worden ondernomen, dat bedoeld besluit is vastgesteld met de stemmen van alle vertegenwoordigde nationaliteiten, uitgezonderd Nederland, dat zich van stemmen onthield, dat evenwel hier te lande vele aanhangers van deze taktiek worden gevonden, dat het wenschelijk is deze voorstanders te organiseren, besluit zich te konstitueeren tot een Vereeniging en draagt aan het door haar te benoemen bestuur op, een Program van beginselen en van aktie zoo spoedig mogelijk te ontwerpen.” (Vgl. Hoogland, *a. w.*, p. 17 vlg.).

² Verslag *Handelsblad*, 26-5-'94.

³ *t.a.p.*

⁴ Verslag *Recht voor Allen*, 26/27-5-'94.

werven. De bestuursmotie werd ten slotte met vier stemmen tegen aangenomen, „waarop de voorzitter verklaarde, dat de vereeniging geconstitueerd was.”¹ Een veertigtal personen traden als lid toe.²

Zo had dus Amsterdam zijn sociaal-democratische vereeniging. In Juni werd het program vastgesteld, blijkbaar³ door Van der Goes geredigeerd en ook nu weer door hem toegelicht. In het eerste, principiële deel wordt betoogd, dat de overgang naar een productie op de grondslag van gemeenschappelijk bezit der productiemiddelen wordt belemmerd door de bourgeoisie, die de productiemiddelen bezit en „bovendien beschikt over den Staat, welks inrichtingen ten doel hebben het bestaande economische stelsel te handhaven.” De arbeiders worden daarom zowel aangespoord „den strijd tegen de klasse der bourgeoisie te voeren, ten einde haar de staatsmacht te ontnemen” als om zich te organiseren in vakverenigingen in de strijd tegen de ondernemers. „Aangezien het den proletariërs thans nog niet mogelijk is de machtsmiddelen in den staat in handen te nemen, moeten de arbeiders de politieke rechten veroveren en deze gebruiken om invloed te krijgen op de wetgeving, zoowel voor onmiddellijke hervorming, als om de revolutie van het economische stelsel te bespoedigen.” Na deze „verklaring van onmacht,” zoals *Recht voor Allen*⁴ de inleiding kwalificeerde, volgde dan een reeks politieke en sociale eisen, die volgens hetzelfde blad, „volkomen onderschreven worden door elke radicaal.”⁵

In Juni was de Amsterdamse vereeniging geheel strijdvaardig, maar ook hier waren de krachten niet voldoende voor veel actie naar buiten. Eén maal slechts werd een openbare ver-

¹ *Handelsblad*, 26-5-'94.

² Het *Handelsblad* vermeldt afzonderlijk, dat Gerhard niet aanwezig was.

³ Aantekening van Van der Goes op het program. Arch. G.

⁴ *Recht voor Allen*, 12-6-'94.

⁵ Dit oordeel is wellicht erg „radicaal”, als men bedenkt, dat naast algemeen, direct, geheim kiesrecht voor alle meerderjarige mannen en vrouwen, o.a. gevraagd werd: afschaffing van de Eerste Kamer en van het Koningschap, leerplicht tot 14 jaar, en vaststelling van de 8-urige werkdag (*Handelsblad*, 26-5-'94).

gadering belegd, waarin Schaper als spreker optrad. De vergadering was slecht bezocht en er viel niet veel bijzonders voor, naar Loopuit later uitdrukkelijk vermeldt.¹

De gehele opzet van de Amsterdamse organisatie wijst er op, dat men ook hier meer bedoelde dan alleen plaatselijk optreden. In Mei was er al dadelijk namens de voorlopige commissie iemand aangewezen om in het sociaal-democratisch comité voor de meeting te Deventer zitting te nemen.² Het ligt voor de hand, dat ook op de Zwolse vergadering van 26 Augustus 1894 de Amsterdamse vereniging haar vertegenwoordiger had.

Ook in Amersfoort, Warga en Baarderadeel blijken zich in het eerste halfjaar van 1894 sociaal-democratische organisaties te hebben gevormd.³ Daarnaast was er één afdeling van de S.D.B., die zich in haar geheel afscheidde, om direct mede te werken aan de totstandkoming van een nieuwe landelijke sociaal-democratische organisatie. Dat was de afdeling Maastricht, waarin Van Kol, Pieters en Vliegen op de voorgrond traden. Dat deze afdeling op parlementair standpunt stond, was gebleken uit het Maastrichtse voorstel op het congres te Groningen ten gunste van het deelnemen aan de verkiezingen. De aanneming van het voorstel-Hoogezand-Sappemeer viel Vliegen „eenigszins koud op het lijf;”⁴ hij hoopte nog steeds een scheuring te kunnen voorkomen. Als dan echter het besluit bij referendum bekrachtigd is, duurt het niet lang, of ook Vliegen begint de toestand onhoudbaar te achten. Weldra

¹ *Na tien jaar*, p. 78. Erg rustig was de vergadering toch niet. De *N. R. Ct.* noemde ze zelfs „zeer woelig” en schreef, dat de spreker herhaalde malen, als hij de richting Domela Nieuwenhuis als onjuist verwierp, in de rede werd gevallen en lawaai en gefluit hem dan beletten voort te gaan. (*N. R. Ct.*, 14-8-'94). De eerste openbare vergadering van de S.D.A.P. in Amsterdam zou echter nog veel minder rustig verlopen. Zie hierna, p. 184.

² *Na tien jaar*, p. 131. Overigens liet de samenwerking tussen deze vertegenwoordiger, H. Polak, en de rest van het comité te Deventer te wensen over. *De Baanbreker* vermeldt tenminste, dat de motie in Deventer werd aangenomen, nadat de afgevaardigde der internationale sociaal-democratische vereniging te Amsterdam zich uit het comité had teruggetrokken. (*De Baanbreker*, 19-5-'94).

³ *De Baanbreker*, 31-3-'94. Vliegen, *Onze Kracht*, I, p. 27.

⁴ *Na tien jaar*, p. 151.

neemt hij een actief aandeel in de voorbereidende werkzaamheden voor het oprichten van een nieuwe partij. Waarschijnlijk vooral onder zijn invloed verklaarde de afdeling Maastricht van de S.D.B. te staan en te willen blijven staan op het standpunt der internationale sociaaldemocratie. Daar zij de door de S.D.B. gevolgde taktiek verderfelijk achtte, oordeelde zij het niet langer verantwoord, met deze bond samen te werken en besloot zich af te scheiden en mede te werken tot de oprichting van een nieuwe sociaal-democratische partij. Een afgevaardigde werd daartoe gezonden naar de constituerende vergadering te Zwolle op 26 Augustus.¹ Zo had dus ook Maastricht zijn uitgesproken parlementaire, sociaal-democratische organisatie, nog voor de S.D.A.P. tot stand was gekomen.²

Van een enkele plaats weten we, dat er mislukte pogingen zijn gedaan om na het Groningse congres een onafhankelijke sociaal-democratische partij op te richten. In de huishoudelijke vergadering van de afdeling Gorredijk van de S.D.B. op 1 Juli 1894 worden de konsekwenties van de motie-Hoogezand-Sappemeer uitvoerig besproken. Men betreurt in het algemeen het gevallen besluit. Dr. Vitus Bruinsma wijst er op, dat de afdeling tegen heeft gestemd en wel aan verkiezingen mededoet. Van Zinderen Bakker concludeert daaruit, dat de afdeling Gorredijk dus niet voldoet aan de congresbesluiten en daarom beter doet, zich af te scheiden. Hij wil van de afdeling een vrije vereniging maken. Men besluit over deze kwestie een afzonderlijke huishoudelijke vergadering te beleggen, die enige weken later plaats vindt. Opnieuw betogen Vitus Bruinsma en Van Zinderen Bakker de wenselijkheid van het stichten ener onafhankelijke vereniging. De laatste meent, dat men als lid van de gemeenteraad toch eigenlijk niet langer lid van de S.D.B. kan blijven. Hoewel de meeste andere leden evenzeer tegen de motie-Hoogezand-Sappemeer zijn, menen

¹ *Idem*, p. 153 vlg. Vgl. *Recht voor Allen*, 25/26-8-'94.

² Eén afdeling van de S.D.B., n.l. St. Anna Parochie, scheidde zich af uit anarchistische overwegingen! *Recht voor allen*, 6/7-3-'94. Vgl. voor de anarchistische gezindheid van dit deel van Friesland, E. van Hinte, *Geografie van Harlingen*.

zij toch, dat men moet wachten, tot deze kwestie op het volgend congres opnieuw behandeld is. Als het voorstel, om zich af te scheiden, ten slotte in stemming wordt gebracht, wordt het met 12 tegen 4 stemmen verworpen. Voor drie van de vier voorstemmers, nl. Vitus Bruinsma, Van Zinderen Bakker en Mejuffrouw Van Uildriks, is dit aanleiding onmiddellijk voor het lidmaatschap van de S.D.B. te bedanken.¹ Tot een zelfstandige sociaal-democratische organisatie komt het hier echter niet. Ook in de afdeling Groningen schijnt er een stroming te zijn geweest om zich van de S.D.B. af te scheiden. Een inzender in *Recht voor Allen* spoort de leden aan te wachten tot het volgend congres, bij welk advies de redactie zich aansluit.² Van een afscheiding is niets gekomen. De gezindheid van de Groningse afdeling blijkt uit een besluit, dat ze „met geringe meerderheid” nam, om Troelstra, Van Kol en andere parlementaire sociaal-democraten niet meer als spreker uit te nodigen. Dit besluit was voor Schaper aanleiding om als voorzitter der afdeling te bedanken.³

Een ernstige poging om de parlementaire socialisten uit verschillende plaatsen door een gemeenschappelijke actie tot landelijke samenwerking te brengen, ging allereerst uit van Troelstra. Wel had hij overleg gepleegd met Van Kol, om in de loop van 1894 „een meeting inzake het kiesrecht te beleggen en deze dienstbaar te maken aan de vorming eener nieuwe partij.”⁴ De gehele voorbereiding en organisatie echter werd ondernomen door Troelstra en zijn intiemere medewerkers, Dirk Troelstra, Van der Wallen en Kenther. Terwijl Troelstra in *De Sociaal-Demokraat* van 18 April de mogelijkheid van een landelijke demonstratie, uitgaande van de sociaal-democratische kiesverenigingen, uiteenzette, bezocht zijn broer Dirk hiertoe tal van geestverwanten in het land. Het resultaat was allereerst de publicatie van een groot manifest

¹ Notulen afdeling Gorredijk van de S.D.B. (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam).

² *Recht voor Allen*, 19/20-4-'94.

³ *De Arnhemse Courant*, 21-8-'94.

⁴ *Na tien jaar*, p. 129.

in *De Baanbreker* en tal van andere bladen op 5 Mei 1894.¹ Het richtte zich tot hen, die het kiesrecht „als een noodig en nuttig wapen in den klassenstrijd beschouwen.” Namens de sociaal-democratische verenigingen te Utrecht, Franeker en Arnhem, de Rotterdamse Kiesvereniging De Unie, de Zwolse afdeling van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht en enkele particulieren werden sympathiserenden opgeroepen naar de „Groote Nationale Protestmeeting te Deventer.” Het protest moest gericht zijn tegen het conservatisme, dat aanneming van het kieswet-ontwerp-Tak van Poortvliet onmogelijk had gemaakt. Men wilde de meeting maken „tot een grootsche betooging der verdrukten, tot een waarschuwing voor de verdrukkers, tot eene opwekking voor de strijders in de gelederen van het proletariaat.”

De gehele gang van zaken schijnt de andere parlementairen wat geprikkeld te hebben. Dat bleek al enigszins uit een onmiddellijk voor de meeting gepubliceerd berichtje in *De Baanbreker*, dat J. A. Fortuyn niet had medegewerkt aan de samenstelling van het manifest en dat zijn naam per abuis en zonder zijn voorkennis daaronder was geplaatst.² Zelfs Van Kol, die met het plan overigens wel accoord gaat, is van oordeel, dat Troelstra, „wat de meeting Deventer betreft, de boel geforceerd en daardoor een deel bedorven” heeft. „Wij gingen goed vooruit,” schrijft hij aan Troelstra, „en hebt gij (sic!) door uw doordrijven weer enkelen afgestooten, b.v. Vliegen en wellicht Schaper.”³ Indien enigszins mogelijk, wil hij de bijeenkomst uitstellen. Het is beter, meent hij, „later een goed geslaagde en ernstig voorbereide, dan nu eene mislukte en kunstmatige meeting!” Later „zal wellicht Bond Kiesr. enz. medewerken, evenals de Volkspartij. Als Schaper óók niet komt, zou doorzetten kortweg belachelijk worden. Wil dit alles tijdig overwegen en vooraf beraden,” vermaant hij van Brussel uit. Uitstel was echter na de publicatie van het

¹ *De Baanbreker*, 5-5-'94. Het manifest is geheel afgedrukt in *Na tien jaar*, p. 129 vlgg.

² *De Baanbreker*, 12-5-'94.

³ Van Kol aan Troelstra, 7-5-'94. Arch. T.

manifest en minder dan een week voor de aangekondigde dag wel zeer bezwaarlijk. De meeting ging dan ook door, ondanks de waarschuwing van Van Kol en ondanks *Recht voor Allen*, dat het een verblijdend verschijnsel achtte, dat geen afdelingen van de S.D.B. aan deze betoging medewerkten; het blad meende „dat socialisten zich door niets moeten laten afleiden in den strijd tegen het eigendom.”¹ De meeting ging door, ook ondanks de „tegenwerking” van Vliegen, Schaper e.a. Noch Van Kol, noch Schaper traden als spreker op, hoewel ze aanvankelijk de uitnodiging wel hadden aangenomen. Van Kol „had met Vliegen gesproken en die had hem overgehaald zich afzijdig te houden,” schrijft Troelstra later.² Het niet optreden van Schaper verklaarde Troelstra in *De Baanbreker* zo, dat Schaper zich bereid had verklaard, in de verwachting, dat de meeting op Maandag zou zijn; „nu zij Zondag plaats heeft, is hij door zeer wettige redenen verhinderd te komen.”³ Als Troelstra later schrijft, dat de bezwaren tegen hem „bij Vliegen en Schaper nog niet geheel verdwenen (waren) en zij op dat oogenblik nog niet bereid (waren) tot een daad, die rechtstreeks tegen den ouden Bond was gericht,”⁴ is hij waarschijnlijk dichter bij de waarheid. Men krijgt de indruk, dat juist de „arbeiderspropagandisten” het niet aangenaam vonden, dat deze nationale meeting uitging van iemand als Troelstra. Sterk was bij hen het bewustzijn, dat zij zèlf de zaak eigenlijk wel in orde konden brengen.

Aan de vooravond van de meeting zette Troelstra in zijn blad nog eens uiteen, waarom de Bond van Algemeen Kiesen Stemrecht en de Friese Volkspartij geen zitting hadden in het Deventerse Comité. De bedoeling was de demonstratie te doen uitgaan van sociaal-democraten. Troelstra verwacht nog geen algemene deelneming; daarvoor ontbreekt de organisatie, „noodig om overal personen en lichamen te hebben, die

¹ *Recht voor Allen*, 5/6-5-'94.

² Troelstra, *Groei*, p. 119 vlg.

³ *De Baanbreker*, 12-5-'94.

⁴ Troelstra, *Groei*, p. 120.

de arbeiders uit hun omgeving van het nut dezer meeting doordringen." Velen, die er in den geest bij horen, zullen zich, volgens Troelstra, door allerlei persoonlijke redenen, o.a. vrees voor critiek van *Recht voor Allen* en van de S.D.B., van de daad laten weerhouden. Bovendien heeft de taktiek van *Recht voor Allen* en van de S.D.B. velen zo afkerig gemaakt van al wat zich sociaal-democraat noemt, dat een oproep van sociaal-democraten bij hen geen ingang vindt. Alleen een flink georganiseerd optreden van sociaal-democraten, die met deze sleur wensen te breken, kan redding brengen, schrijft Troelstra.¹

De meeting zelf, op 13 Mei, slaagde behoorlijk. Bijna veertig verenigingen uit ongeveer twintig plaatsen waren met vaandels present. Tal van andere verenigingen hadden zich laten vertegenwoordigen en meer dan dertig organisaties hadden een brief of telegram van instemming gezonden. In totaal luisterden ruim drie duizend bezoekers naar de redevoeringen van Helsdingen, Loopuit, Spiekman en Troelstra. Met genoeg constateerde *De Baanbreker*, dat de oproep van het sociaal-democratisch comité in Friesland algemene, in Groningen, Overijsel en Gelderland grote instemming had ondervonden. Amsterdam had echter zo goed als niet aan de meeting deelgenomen.² Aan het slot van de betoging werd een motie aangenomen, waarbij de arbeiders van Nederland werden opgeroepen zich krachtig te organiseren, om het kiesrecht te veroveren en het dan in hun eigen voordeel te gebruiken.

Van Kol was over de afloop niet ontevreden. „Meeting Deventer goed geslaagd,” schrijft hij aan Troelstra, „dat moet de eerste stap zijn op den nieuwen weg.”³ Vliegen is, ook vele jaren later, nog weinig enthousiast over de betoging te Deventer. Het doel was, schrijft hij dan, de mannen bijeen te brengen, die de aangewezen personen waren om het initiatief te nemen tot het oprichten van een nieuwe partij. „Dit mislukte, want

¹ *De Baanbreker*, 12-5-'94.

² *De Baanbreker*, 19-5-'94.

³ Van Kol aan Troelstra, 16-5-'94. Arch. T.

de meeste van die mannen ontbraken en wel juist de arbeiders-propagandisten, doch ook Van Kol.”¹

Ondanks de uiteenlopende waardering kan men constateren, dat er, met het oog op het stichten van een nieuwe sociaal-democratische partij, toch wel iets bereikt was. Het was de eerste maal dat de parlementairen tot een landelijke demonstratie waren gekomen; het was hun „eerste daad,” zoals *Recht voor Allen* opmerkte.² Om een vaste band tussen de comité-leden te leggen werd verder een correspondentie-adres gekozen, waartoe ieder zich kon wenden, die wilde medewerken aan de totstandkoming ener nieuwe sociaal-democratische organisatie.³ De kans op blijvend contact en nauwer samenwerking tussen de parlementairen werd hierdoor in elk geval groter.

3. NIEUWE VRIENDEN EN OUDE MOEILIKHEDEN

Ondanks de groeiende samenwerking tussen de parlementaire socialisten, waren er in de eerste helft van 1894 toch nog heel wat onderlinge tegenstellingen en gevoeligheden. Allereerst was er de spanning tussen „arbeiders” en „heren”, door *Recht voor Allen* vaak krachtig aangewakkerd. Het is volkomen begrijpelijk, dat de arbeiders en de uit hun midden voortgekomen propagandisten als Schaper en Vliegen met een zeker wantrouwen stonden tegenover de enkelingen, die uit het burgerlijke kamp overkwamen en in de arbeidersbeweging op korte termijn een leidende functie of een bestaan trachtten te verwerven. Ook zonder de invloed van *Recht voor Allen* en Domela Nieuwenhuis zou men in arbeiderskringen wel op zijn hoede geweest zijn tegenover deze „heren”. Men komt uit zo'n geheel ander milieu, met soms zulke totaal andere gedachten en eisen, dat het vaak moeilijk is

¹ Vliegen, *Dageraad*, II, p. 484.

² Vgl. Troelstra, *Groei*, p. 120.

³ Correspondent werd de reeds genoemde Israël uit Arnhem; vgl. hier-voor p. 140.

elkaar en elkaars motieven te begrijpen. De poging van Domela Nieuwenhuis, om Troelstra in de arbeiderswereld onmogelijk te maken door hem „in zijn ware gedaante aan 't publiek te doen kennen”, had weinig succes.¹ Toch is het optreden van Troelstra, dat Domela Nieuwenhuis hierbij op het oog had, nl. om zich „geheel in dienst te stellen van het socialisme” als hij „zich een bestaan + jaarlijks nog *f* 1000.— voor rente, aflossing en levensverzekeringspremie gewaarborgd ziet,”² ongetwijfeld door heel veel arbeiders niet begrepen en zeker weinig gewaardeerd. Zelfs klinkt bij Vliegen de verontwaardiging nog enigszins na, als hij in 1902 in zijn *Dageraad* de figuur van Troelstra behandelt. Hoewel hij de manier van aanpakken van Domela Nieuwenhuis onjuist acht, vindt hij, dat er in Troelstra's optreden toch ook wel wat verkeerd zat. Het kwaad zat hierin, schrijft hij dan, „dat een jong bourgeois, pas sociaaldemokraat, dadelijk de pretentie had in de partij op een dergelijke officiersplaats te worden gezet en dat hij eigenlijk als een voorwaarde tot zijn openlijke verklaring ten gunste der sociaaldemocratie, aanspraak meende te mogen maken op bestaansmiddelen. Stelt men zich daarbij voor, hoe arbeiderspropagandisten jarenlang worstelen moesten, voordat ze bekwaam genoeg werden geacht om een blaadje te redigieren of een rede te houden, en hoe absoluut niemand er zich om bekommerde of die propagandisten middelen van bestaan hadden of niet, dan springt het in 't oog hoe verschillend de pretenties waren die zo'n jong bourgeois meende te mogen hebben in vergelijking met die van een arbeider.”³ Dit nam, volgens Vliegen, velen van die arbeiderspropagandisten tegen Troelstra in. Dat dit bij hem zelf ook het geval was, valt niet te betwijfelen. Hij stond in die tijd — eind 1891, begin 1892 — ook nog geheel aan de kant van Domela Nieuwenhuis. Langzamerhand werd het hem echter duidelijk, dat hij het toch eigenlijk met Domela Nieuwenhuis en de door

¹ Vgl. hiervóór p. 70.

² Nieuwenhuis, *Van Christen tot Anarchist*, p. 259.

³ Vliegen, *a. w.*, II, p. 435 vlg.

deze verdedigde taktiek, nièt eens was en dat de parlementaire weg, door Troelstra aanbevolen, ook de zijne was. Maar zich van Nieuwenhuis afwenden en bij Troelstra aansluiten, scheen hem lange tijd onjuist en onmogelijk. Eerst op het congres te Zürich voelde hij, dat het tussen Domela Nieuwenhuis en hem mis zou kunnen lopen, ondanks het feit, dat de persoonlijke verhouding tussen hen beiden toen „juist op haar allerbeste was” en hij met Nieuwenhuis tegenover de meerderheid stond. Hij ergerde zich aan Nieuwenhuis’ houding op het anarchistische tegen-congres en voelde, dat hij zelf daar niet thuis hoorde. Terwijl Nieuwenhuis en Cornelissen dit anarchistisch congres trouw bijwoonden, bleef Vliegen na de eerste zitting weg. Daar werd het hem klaar bewust: aan verwerping der politieke actie zal hij niet meedoen! Hij gaf aan Cornelissen toe, dat hij „toch eigenlijk een parlementair was, in elk geval het meer met Van Kol eens was dan met Nieuwenhuis.” En al wilde hij nog niet naast Van Kol staan, omdat die naar zijn mening verdeeldheid in de partij bracht, hij zag nu toch de kloof, die er gaapte tussen de inzichten van Domela Nieuwenhuis en van hemzelf. Als dan, na Groningen, de scheuring zich steeds duidelijker doorzet, kost de toenadering tot het clubje „heren” hem toch nog veel moeite. We zagen al, dat hij afwijzend stond tegenover de Deventerse meeting en dat „onder het clubje voorgangers der sociaal-demokratie nog niet alles in ’t reine was.”¹

Dat de waardering voor Troelstra en zijn naaste vrienden bij de arbeiderspropagandisten nog in de zomer van 1894 niet overmatig groot is, blijkt o.m. uit een brief van Fortuyn aan Schaper, waarin hij zegt, dat Troelstra en Van Kol hem ongeschikt voorkomen. „Ik zal hun dat ook zeggen,” schrijft hij; „zij zijn beide „rare” kerels, T. is ’n onbegrijpelijk wezen; bovendien geloof ik, dat i ’n Czaar is; en v. Kol is ’n grievenverzamelaar en met zich zelf in tegenspraak; ’n goede agitator, ’n slechte organisator. Wij moeten met „onbesproken” lui

¹ Vliegen, *Dageraad II*, p. 484.

voor den dag komen, zooveel mogelijk althans.”¹ Tot die „onbesproken” lui rekent hij blijkbaar Troelstra en Van Kol niet. Toch heeft hij zijn bezwaren tegen deze „rare kerels” weldra niet al te zwaar laten wegen, terwille van een compromis. En als Schaper bezwaren maakt tegen samenwerken met Poutsma, geeft hij hem de wijze raad „bij deze overeenkomst de strijdbijltjes te begraven, dat doet men bij elk compromis.”²

Ook De Levita is, nog in Juni 1894, weinig enthousiast over Van Kol en Troelstra, speciaal naar aanleiding van hun houding in de Panama-kwestie. Terwijl hij echter van Van Kol aanneemt, dat deze het met het socialisme eerlijk meent, kwalificeert hij Troelstra als een opzettelijk leugenaar, wiens drijfveer „niet óók, maar alléén persoonlijke eerezucht” is.³

Typerend voor de onderlinge verhouding tussen arbeiders en heren is een brief van Schaper aan Van der Goes, geschreven nog geen maand vóór de oprichting der S.D.A.P.⁴ Het is echt Schaper, die openlijk en scherp zijn mening zegt. Hij wijst er op, hoe niets hem meer kwalijk genomen wordt, dan dat hij gemene zaak maakt met Van der Goes en Polak. Het kost hem offers, om in gezelschap van al de „Panamisten”⁵ samen te werken in *De Sociaal-Demokraat*, het blad, dat in April 1894 onder redactie van Van Kol verscheen en een band bedoelde te zijn tussen alle parlementairen. Veel vriendschapsbanden heeft hij moeten verbreken. Dan waarschuwt hij Van der Goes, dat hij lang niet in alle opzichten zijn geestverwant is. „Bovendien,” schrijft hij, „bezit ge mijns inziens allures die ik niet delen kan.” En dan komt de oude tegenstelling: „Ook onderscheidt zich, vind ik, ons streven in dat van een arbeider en dat van een „heer”. Het mag kleingeestig

¹ Fortuyn aan Schaper, aangehaald bij Schaper, *a. w.*, I, p. 181.

² *t. a. p.*

³ *De Nieuwe Tijd*, 10-6-'94.

⁴ Schaper aan Van der Goes, 22-7-'94. Arch. G.

⁵ Men denke aan de vroeger vermelde opmerking van Schaper op het Groningse congres, waar hij sprak over „vuilakken als Van der Goes,” waartegen een redacteur zich moest kunnen verdedigen. Zie hiervóór p. 123.

schijnen, maar ik vind het." Als van der Goes soms mocht menen, dat Schaper eerst nog meer veranderen moet, „dan moet de combinatie nog wat wachten. De tijd voor fusie is dan zeker nog niet rijp." Nog duidelijker spreekt zijn gevoel van zelfbewust-arbeider, als hij even verder schrijft: „Wij (Vliegen, Helsdingen, Fortuyn e.a.) zouden best een zelfstandige S.D. partij kunnen oprichten. Door u nog meer in den hoek te drukken, zouden wij veel opgang kunnen maken." Hij voelt er niets voor, dat Van der Goes de leiding zal krijgen van *De Sociaal-Demokraat*. „Er in toestemmen dat ge weer de hoofdredactie krijgt, dat zal ik niet," zegt hij rondweg. Als Van Kol, als oudste lid der partij, het niet wil, „dan geloof ik, dat Vliegen de aangewezen persoon zou zijn." Typisch volgt er dan: „Het blad behoeft er overigens niet knapper uit te zien, dan een knap, ontwikkeld werkman als Vliegen is. We zijn een arbeiderspartij."¹

Zo zien wij Schaper, Vliegen en enkelen met hen geleidelijk naderen tot de andere parlementairen als Van der Goes en Troelstra. De breuk met de S.D.B. is voor de arbeiderspropagandisten moeilijker dan voor de anderen. De S.D.B. was immers jarenlang hùn bond, mede door hùn arbeid groot geworden. Zou bovendien een socialistische organisatie zonder Nieuwenhuis mogelijk zijn? Wanneer dan de noodzakelijkheid van een scheuring steeds duidelijker wordt, hebben zij er werkelijk een ogenblik over gedacht zèlf, dat wil zeggen, zonder medewerking van de „heren", een nieuwe partij te stichten. Dat blijkt o.a. uit een brief van Helsdingen aan Schaper,² waarin hij o.m. zegt, dat Vliegen ook van plan is uit de S.D.B. te treden, „zodra de gelegenheid zich biedt. Hij vraagt of wij met Fortuyn en v.d. Veer ons niet aan het hoofd eener meer vrijzinnige partij moeten plaatsen. Schrijf mij je gedachten eens." Van dit plan is niets gekomen. Nood-

¹ Iets van een dergelijke stemming vindt men ook later in Schapers gedenkschriften nog terug, als hij enigszins schamper spreekt over de Universiteitslezingen der pas opgerichte S.D.A.P. (Schaper, *a. w.*, II, p. 32 vlg.).

² Helsdingen aan Schaper, 17-4-'94. Afgedrukt bij Schaper, *a. w.*, I, p. 180.

gedwongen, vol aarzeling en wantrouwen, versterkt door persoonlijke eigenschappen en gevoeligheden aan beide zijden, komen de twee groepen van parlementairen tot aaneensluiting. Heel wat innerlijke tegenzin moest nog overwonnen worden voor hier van een hartelijke samenwerking sprake kon zijn.¹

Van geheel andere aard, maar vaak niet minder scherp, waren de tegenstellingen tussen de „heren” onderling. Soms waren ze het gevolg van verschil in inzicht, heel dikwijls waren persoonlijke kwesties of karakterverschillen ook hier oorzaak der moeilijkheden. Maar al te vaak vlogen de parlementairen elkaar in de haren „op een manier, die wel wat al te duidelijk (hun) herkomst uit „de oude beweging” aantoonde,” zoals Troelstra later schreef.² Als men hun correspondentie uit de jaren 1893-1894 leest, moet men erkennen, dat ze elkaar wel zeer openhartig de waarheid hebben gezegd. Enerzijds waren er de moeilijkheden tussen Troelstra en Van der Goes, anderzijds die tussen Troelstra en Poutsma. Van Kol stond in beide gevallen voornamelijk aan de kant van Troelstra.

In Mei 1892 had Troelstra de medewerking van Van der Goes verkregen voor *De Sneeker Courant*. Troelstra achtte dit van groot belang. Van der Goes, die in 1891 een Nederlandse vertaling verzorgde van het eerste deel van Marx' *Das Kapital*, gold, ook in Troelstra's ogen, als de Marxist uit die dagen. Na de verandering der *Sneeker Courant* in *De Nieuwe Tijd*, begin 1893, vormen Troelstra en Van der Goes samen de redactie, waaraan in September van hetzelfde jaar H. Polak als derde lid wordt toegevoegd. Weldra komt het tussen de redacteuren tot onenigheid over tal van kwesties. Was Troelstra de man van de praktische politiek, de „organische”

¹ „Er was bij onze soort lui eenige tegenzin tegen de „heren,” schrijft Vliegen 10 jaar later; „liefst hadden we het oprichten eener nieuwe partij zonder hen gedaan.” (*Na tien jaar*, p. 153). En in 1919 spreekt hij opnieuw van het wantrouwen, dat bij Helsdingen, Schaper en hemzelf tegenover de „heren” bestond, die toch „ook naar ons oordeel voor een groot deel de schuld waren van de onder de arbeiders heerschende verdeeldheid.” (*Gedenkboek S.D.A.P.*, p. 72).

² *Na tien jaar*, p. 121.

taktiek, zoals hij het zelf uitdrukt, Van der Goes was veel meer de theoreticus, die, volgens Troelstra, „de leer boven de werkelijkheid stelde” en vooral een dogmatische taktiek verdedigde.¹ Daarnaast was het ook van betekenis, dat Troelstra, lid van de S.D.B., zelfs nog na het Groningse congres hoopt op handhaving van de eenheid in de S.D.B., terwijl Van der Goes, de geroyeerde, met de Bond niets meer te maken heeft. „Wat gaat . . . ons-geneigden, en in 't algemeen het grote socialistisch-gezinde publiek het Bondcongres aan, een ondersje van een bepaalde club?” vraagt hij in December 1893 aan Troelstra.²

De onderlinge samenwerking tussen de redacteuren laat wel wat te wensen over. Troelstra voelt zich nog steeds de eigenlijke leider van *De Nieuwe Tijd* en het hindert hem buitengewoon, dat in zijn krant een andere toon gaat overheersen dan hij goed acht. Hij matigt zich het recht aan, in de copie van zijn mederedacteuren wijzigingen aan te brengen. „Uit een groote nonchalance” heeft Van der Goes dat af en toe toegelaten. Maar als dan bij Troelstra's afwezigheid de administrateur Kenther zich met de artikelen van Van der Goes gaat bemoeien en over de wenselijkheid van plaatsing met Troelstra gaat telegraferen, wordt het Van der Goes te bar. Hij meent wel zoveel in en voor het socialisme te hebben gewerkt, schrijft hij, dat hij het recht heeft, zonder bemoeiing van anderen zijn mening te zeggen in getekende artikelen, waarvoor hij alleen de verantwoordelijkheid draagt. Hij dreigt zelfs met aftreden, indien het stuk in kwestie niet onmiddellijk geplaatst wordt.³

Telkens blijkt ook, dat de wederkerige waardering in het laatst van 1893 nog niet bijster groot is. Troelstra's aankondiging, dat hij niet meer met *Recht voor Allen* over de taktiek wil polemiseren, acht Van der Goes „hoogst tactloos”. En als deze er naar streeft, de gehele leiding van *De Nieuwe Tijd*

¹ Troelstra, *Groei*, p. 117.

² Van der Goes aan Troelstra, 2-12-'93. Arch. T.

³ Van der Goes aan Troelstra, 30-10-'93. Arch. T.

aan zich te trekken, oordeelt Troelstra heel vriendelijk: „Dat is iets, waarvoor je volgens het oordeel van *alle* menschen, die ik er nog over hoorde, volgens al je mij bekende vrienden, *totaal ongeschikt* bent.”¹ Och, reageert Van der Goes onmiddellijk, „wat anderen over mijn geschiktheid denken om de taktiek van de *N. T.* te leiden, doet weinig ter zake. Hier is het van belang wat wij² denken van *jouw* geschiktheid. Wij achten die niet in die mate aanwezig, dat we de *N. T.* met gerustheid aan je taktische inzichten toevertrouwen.”³ En minzaam vervolgt hij dan: „Je zult wel niet verlangen, dat ik hier een verhandeling schrijf over den mensch en den politicus Troelstra, om deze opinie te verdedigen.” Hij verwijt Troelstra dan demagogische zwakheden en een coquetteren met Domela Nieuwenhuis. „De taktische leiding vordert althans eenige vastheid en continuïteit van denkbeelden en gedragingen,” vervolgt hij met lichte spot. Hij vindt het belachelijk, dat iemand met nog zoveel wilde haren, redacteur van een ander blad, en uit een andere plaats,⁴ de hoofdredactie van *De Nieuwe Tijd* in handen wil nemen. Men kan van twee dingen één doen, meent Van der Goes: „of trachten te schrijven voor onontwikkelde, nog ongeorganiseerde arbeiders, leven brengen in een doode plaats en streek — of bewust en precies partij kiezen in de twee socialistische richtingen. Hoe komt men er bij dit allebei te willen doen?” vraagt hij dan. „Dat kan een burger-journalist, maar geen vernuftig sociaal-demokraat willen,” spot hij verder. „Niet graag zou ik publiek mijn meening over een dergelijk plan bekend maken.”

We zagen hiervóór reeds, hoe Troelstra en Van der Goes ook geheel verschillend dachten over de konsekwenties van de in Groningen gevallen beslissing. De denkbeelden door de eerste in zijn brochure uiteengezet, worden door de laatste volstrekt afgewezen. Zowel in *De Nieuwe Tijd* als in zijn brieven aan Troelstra keert Van der Goes zich scherp tegen

¹ Troelstra aan Van der Goes, 28-11-'93. Arch. G.

² Bedoeld zijn Van der Goes en Polak.

³ Van der Goes aan Troelstra, 2-12-'93. Arch. T.

⁴ Troelstra is inmiddels naar Utrecht verhuisd.

Troelstra's plannen, die hij zelfs onoprecht noemt en als „zwaar geleuter” kwalificeert.¹

Nog in Mei en Juni van het jaar 1894 is de Panama-kwestie aanleiding, dat de parlementaire woordvoerders op niet al te vriendschappelijke wijze met elkaar polemiseren. Evenals De Levita, toort Van der Goes tegen Van Kol en Troelstra over de weinig fiere houding, die zij zijns inziens zowel te Groningen als daarna in de pers ten opzichte van deze kwestie hebben ingenomen. Wel is hij overtuigd, dat ze „geen direct slechte” beweegredenen hebben gehad, maar het heeft hun in dit geval aan zedelijke moed ontbroken.² En als Troelstra dan in een volgend nummer zijn houding tracht te rechtvaardigen en daarbij vooral het „kwajongensachtig optreden” van De Levita critiqueert, „wiens verwaandheid de aanleiding tot dit gekkenwerk was,”³ concludeert Van der Goes, dat Troelstra helaas „zijn dubbelzinnige politiek” voortzet.⁴ Eensgezindheid en wederzijdse waardering lieten nog steeds te wensen over.

Een kwestie, die ongunstige invloed op de onderlinge samenwerking der parlementairen uitoefende, houdt verband met de tragische ontwikkeling van de verhouding tussen Troelstra en Poutsma. Zij waren in 1892 zeer goede vrienden geworden. De vergadering te Franeker, in Februari van dat jaar, maakte Poutsma tot vereerder van Troelstra. Door *De Sneeker Courant* kwamen ze in voortdurend contact met elkaar. Een zéér groot aantal brieven uit de jaren 1892 en 1893 van Poutsma aan Troelstra getuigt van de vriendschap, de bewondering en het vertrouwen van de Sneker uitgever tegenover de jonge advocaat.⁵ De brieven, vooral die in de gevangenis geschreven, zijn gewoonlijk uitvoerig en nog al opgeschroefd. Troelstra zelf schrijft later, dat Poutsma hem had „overstelpet met over-

¹ Troelstra, *Groei*, p. 116. Vgl. Nieuwenhuis, *Van Christen tot Anarchist*, p. 281.

² *De Nieuwe Tijd*, 19-5-'94.

³ *Idem*, 2-6-'94.

⁴ *i.a.p.*

⁵ De brieven in Arch. T. Vgl. Troelstra, *Groei*, p. 67.

dreven uitingen van vriendschap en bewondering, die gansch niet bij het Friesche karakter pasten.”¹ Van zijn kant behartigde hij Poutsma's belangen tijdens diens gevangenschap, verdedigde hem voor de rechtbank, schreef een brochure over hem,² organiseerde protestvergaderingen, ijverde voor gratie en trachtte onder de hand het aantal abonnees op *De Nieuwe Tijd* uit te breiden. Zijn illusie was daarbij, naar hij aan Van der Goes schreef, Poutsma, als hij uit de gevangenis kwam, een blad met veel abonnees in handen te kunnen geven.³ Nu bleek later, dat de zakelijke leiding van *De Nieuwe Tijd* tijdens Poutsma's gevangenschap veel te wensen had overgelaten. Troelstra erkent tegenover Van der Goes in deze zijn onkunde en gedeeltelijk zijn schuld. Daar komt bij, dat Poutsma, door een niet betaalde premie, zijn rechten op een levensverzekering verloren zag gaan en dit, waarschijnlijk geheel ten onrechte, aan Troelstra weet. Een en ander leidde er toe, dat hij, na het verkrijgen van gratie en na zijn terugkeer in de maatschappij, weldra een koele, wantrouwende houding tegenover Troelstra aannam. Het kwam al spoedig tot een uiterst gespannen verhouding tussen de beide vroegere vrienden en samenwerking bleek welhaast niet meer mogelijk. „De toestand tusschen den uitgever van *De Nieuwe Tijd* en mij is onhoudbaar,” schrijft Troelstra aan Van der Goes en hij beklagt zich over de laster, die Poutsma over hem rondstrooit.⁴ Hij kan „een dergelijke gewetenlooze manier van doen” niet langer dulden; elk contact, elke relatie met deze man is hem een gruwel. „Ik ben in dit opzicht tegenover Poutsma overgevoelig,” bekennt hij een paar dagen later aan Van der Goes.⁵ Hij kan daarom niet langer in enige betrekking staan tot *De Nieuwe Tijd*, hij zou er zelfs geen correspondent van kunnen zijn; „het blad is nu een der donkere punten in mijn leven,” klinkt het somber.

¹ Troelstra, *Groei*, t.a.p.

² *Moderne ketters*.

³ Troelstra aan Van der Goes, 24-11-'93. Arch. T.

⁴ Troelstra aan Van der Goes, 4-11-'93. Arch. T.

⁵ Troelstra aan Van der Goes, 8-11-'93. Arch. T.

En enige weken later roept hij wanhopig uit: „Stel je voor, dat ik nu met P. in één vertrek zou zitten. Dat feit alleen ware voldoende, me totaal ongeschikt te maken voor intellectueele arbeid.”¹ Poutsma van zijn kant heeft geen goed woord meer voor zijn vriend van weleer, die hij nu als „een schurk”² beschouwt, als „een eierzuchtige, die niets ontziet om zijn doel te bereiken, die het te doen is. . . . om te leven als een rijkaard van de gelden bijeengebracht door onze broeders en zusters.”³

Deze pijnlijke verhouding tussen Poutsma en Troelstra is oorzaak dat de laatste zich inderdaad geheel uit *De Nieuwe Tijd* terugtrekt. Daar komt bij, dat de beide mederedacteuren Troelstra in deze niet gesteund hebben op de wijze, die hij meende te mogen verwachten. Bedenkt men echter, dat de redacteuren juist in deze maanden toch al over tal van kwesties wrijving hadden, dan wordt het begrijpelijk, dat Van der Goes en Polak niet veel lust gevoelden zich bijzonder in te spannen om Troelstra voor *De Nieuwe Tijd* te behouden.

Eigenaardig is de plaats, die Van Kol bij al deze geschillen inneemt. Hoewel door positie en vermogen nu niet bepaald tot de arbeiders behorende, weet hij toch het vertrouwen van Schaper en Vliegen te winnen.⁴ Dit maakt het hem mogelijk als bemiddelaar op te treden bij hun moeilijkheden met de „heren”. En ook bij de conflicten, die dezen onderling hebben, is Van Kol vaak degene, die tot eenheid en samenwerking aanspoort. Zijn verhouding tot Troelstra is in het algemeen goed, al aarzelt hij niet hem zo nodig scherp zijn mening te zeggen. „Gij zijt niet *democratisch* genoeg,” verwijt hij hem in 't begin van 1894⁵ en hij waarschuwt hem toch niet te veel „haantje vóór te spelen.” Zijn critiek op Van der Goes was

¹ Troelstra aan Van der Goes, 24-11-'93. Arch. T.

² Vgl. de opmerkingen van Joh. Harttorff, geciteerd bij Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 276 vlgg. (noot).

³ Poutsma aan Van der Goes, 19-2-'94. Arch. G. Vgl. Troelstra, *Groei*, p. 68 vlg.

⁴ Van Kol behoorde „tot de soort socialistische kapitalisten, die door hun partijgenooten niet gewantrouwd worden om hun beteren pecuniären toestand,” schreef Augur enige jaren later in zijn *Parlementaire Schetsen*. (*Van het Haagsche Binnenhof*, p. 50).

⁵ Van Kol aan Troelstra, 19-1-'94. Arch. T. Vgl. ook hiervóór p. 147.

ook dikwijls niet mals. Nog in Juni 1894, als hij over de samenwerking der parlementairen aan Troelstra schrijft, heet het: „Wij winnen dus overal, maar v. d. G. bedierf veel.”¹ En in Juli nog jammert hij: „Het is een ramp, dat gij v. d. G. er bij hebt gehaald, door zijn onhandigheden loopt alles in de war.”² Van Kol was in het algemeen zeer teleurgesteld over de onderlinge strubbelingen, eerst tussen de revolutionnair en de parlementairen, daarna tussen de laatsten onderling.³ Voortdurend wordt men in zijn brieven getroffen door jammerklachten en uitingen van teleurstelling. „Al dat gezanik staat mij zoo tegen, dat ik meermalen een „laat mij verder met rust” uitte,” schrijft hij aan Troelstra. Telkens komt het verlangen naar Indië, ver van de kleingeestige kibbelarij, bij hem boven. „...de ervaring in het partijleven vervult mij met zooveel walging, dat ik nu alleen denk over terugkeer naar Java,” klaagt hij tot Van der Goes, in Mei 1894. Zeer pijnlijk zijn de financiële ondervindingen, die Van Kol opdoet, speciaal met Poutsma. Men krijgt de indruk, dat Van Kol in het algemeen niet zuinig is geweest met financiële steun, wanneer hij meende, dat het in het belang van de socialistische beweging was. Bij Poutsma heeft hij op den duur echter het gevoel, onbehoorlijk behandeld te zijn. Telkens leest men in zijn correspondentie⁴ over Poutsma's „onzakelijkheid”; ten slotte spreekt hij zelfs van „oplichterij” en van het geld, dat Poutsma van hem „gestolen” heeft. Dat alles brengt bij Van Kol een zekere moedeloosheid ten opzichte van het partijleven teweeg. Zijn vertrouwen is geschokt, zijn enthousiasme gezakt. Zelfs een paar dagen voor de eerste bijeenkomst der parlementairen te Utrecht, schrijft hij nog op pessimistische toon aan Van der Goes: „Ja, al dat gehaspel moet een einde

¹ Van Kol aan Troelstra, 29-6-'94. Arch. T.

² Van Kol aan Troelstra, 25-7-'94. Arch. T.

³ Zie hiervoor ook zijn brochure *Mijn afscheid van den Soc. Dem. Bond*, p. 13 vlgg.

⁴ O.a. in zijn brieven aan Polak, 20-2-'94; aan Polak en Poutsma, 22-2-'94, aan Troelstra, 18-6-'94; alle Arch. T. In een brief aan Van der Goes, 16-5-'94. Arch. G.

nemen, gaarne wil ik daartoe medewerken — maar — de lust is er niet." Ook nu weer denkt hij er over zich uit het partijleven terug te trekken, omdat „al dat gescharrel (hem) walgt." Indien echter anderen, b.v. Vliegen, een of andere combinatie willen uitdenken, dan zal hij dat volgaarne steunen, maar „'t initiatief neem ik niet," schrijft hij uitdrukkelijk, „daartoe is mij de lust vergaan na al die vergeefsche pogingen om de *N. T.* op zijn pooten te krijgen."¹

Zo was er dus wrijving en onderlinge strijd genoeg. Toch werd het besef onder de parlementaire socialistten steeds levendiger, dat samenwerking geboden was, wilde men voor het democratisch socialisme iets bereiken. Juist het feit, dat zij gemeenschappelijk door *Recht voor Allen* werden aangevallen en verdacht gemaakt, bracht hen tot elkaar en drong de wederzijdsche grieven en bezwaren op de achtergrond. De arbeiderspropagandisten werden steeds meer overtuigd van de noodzakelijkheid van een breuk met Domela Nieuwenhuis en een samengaan met hen, die het over de methode van werken eens waren. Niet zonder invloed is het ongetwijfeld geweest, dat Nieuwenhuis nu ook deze arbeiderspropagandisten op weinig fraaie wijze trachtte verdacht te maken. Schaper heette omgekocht door Van Kol met *f* 100.— voor *De Wachter*. Ook Vliegen was zogenaamd door Van Kol's geld bewerkt, terwijl Helsdingen eveneens als slachtoffer van financiële knoeierijen werd beschouwd.²

We stonden ten slotte nu voor de vraag, schrijft Vliegen later, wat te doen? „Blijven scharrelen en kibbelen en debatteren-zonder-end in den Bond, die ons verplichtte naar buiten geen gebruik te maken van de naar ons oordeel beste propagandamiddelen? Of er royaal uit te gaan en ons een nieuw onderdak te bereiden in een nieuwe partij? De laatste

¹ Van Kol aan Van der Goes, 3-7-'94. Arch. G.

² Ook in zijn gedenkschriften handhaaft Nieuwenhuis deze en dergelijke beschuldigingen. Alleen voor Vliegen maakt hij daar een uitzondering, *Van Christen tot Anarchist*, p. 269 vlg.

weg, de royaalste, werd tenslotte door allen aanvaard.”¹

Ook Schaper kiest openlijk partij als hij in April 1894 in *De Sociaal-Demokraat* zijn artikel Meedoen schrijft.² Kort tevoren had hij in een uitvoerige beschouwing³ in *De Sociale Gids* onder de titel Verzoening of Scheiding? de twee stromingen in de socialistische beweging tegenover elkaar gesteld en als zijn mening te kennen gegeven, dat het op den duur tot splitsing moest komen. Dan schrijft hij echter nog, dat hij voor zich, niet te spoedig zal „overgaan tot het tot stand helpen brengen eener nieuwe organisatie over heel het land.” Weldra echter is zijn toon veranderd en „met wellust” schrijft hij in *De Sociaal-Demokraat*, het orgaan van Van Kol, zijn artikeltje en dat des te liever „omdat daarvoor hoe langer hoe meer moed begint te behooren.” Hij begint er „een eer in te stellen, ook een weinig op te vangen van het slijk, dat over het hoofd van u en de uwen⁴ wordt uitgestort.”

Zij die, om welke reden dan ook, aan de verkiezingen willen meedoen, worden in de S.D.B. slechts geduld, schrijft Schaper. Ze worden beschouwd als vreemden, als achterblijvers en staan bloot aan hatelijke insinuaties. „Welnu,” roept hij tot de redacteur, „waar men ons zóó de handschoen toewerpt en waar men met zulke oneerlijke middelen andersdenkende socialistten bestrijdt, daar kan het iemand goed doen, de gelegenheid te hebben — zoals ik hier — u openlijk de hand te reiken.” Ook nu volgt de verklaring, dat hij het niet in alle opzichten met Van Kol eens is en zich wellicht meer dan eens tegenover hem zal moeten stellen. Maar uit het gehele stuk spreekt duidelijk de wil tot samenwerking. Aan het slot wordt nog eens uitdrukkelijk gezegd: „Wanneer er een volkomen scheiding komt tusschen voor- en tegenstanders van politieke actie (en die zal moeten komen. . . .) dan zal ik mij scharen aan de zijde van hen die meedoen.”

¹ Vliegen, *De Dageraad*, II, p. 484.

² *De Sociaal-Demokraat*, 18-4-'94.

³ *De Sociale Gids*, 1894, p. 274 vlgg. Geheel afgedrukt Schaper, *a. w.*, I, p. 171 vlgg.

⁴ Bedoeld zijn Van Kol en de zijnen.

Vliegen liet zich enige tijd later in dezelfde geest uit, toen hij in *De Sociaal-Demokraat* openlijk verklaarde dat hij behoorde „tot de socialisten, die niet schromen te zeggen, dat wij arbeiders, willen we in den strijd tegen de bourgeoisie geen half werk doen, moeten streven naar de verovering der staatsmacht.”¹

Krachtig komt hij voortaan voor deze denkbeelden op, waardoor hij scherp tegenover Domela Nieuwenhuis komt te staan en naast Troelstra en de zijnen. Niet zonder invloed was hierbij de onhebbelijke behandeling, die hij in Juli 1894 op een meeting te Sappemeer ondervond, waar hij met anarchistisch gezinden als Nieuwenhuis, Luitjes en Methöfer optrad. Wel vraagt men zich verwonderd af, hoe het mogelijk is, dat Vliegen zich bereid verklaard heeft in dit anarchistisch gezelschap op te treden.² Vooral als men bedenkt, dat hij in dezelfde tijd drukke correspondentie voert met de andere parlementairen, om tot een gemeenschappelijke conferentie te komen.³ Hoe dit zij, na de meeting had hij een onderhoud met Schaper en het resultaat was, dat Vliegen nu bereid bleek „tot doortasten met de oprichting van een nieuwe partij.”⁴

Ook Troelstra en Van der Goes kwamen intussen dichter tot elkaar. Het was Troelstra in de eerste maanden van 1894 spoedig duidelijk geworden, dat van een parlementaire richting naast de S.D.B., zoals hij in zijn brochure had uiteengezet, weinig terecht kwam. De Bond gunde de parlementairen zelfs niet het werken op het door hem zelf verlaten terrein. Zonder nu geheel toe te geven, dat de opvatting van Van der Goes

¹ *De Sociaal-Demokraat*, 18-6-'94.

² Begrijpelijk is het, dat zowel Schaper in *De Wachter* als Troelstra in *De Baanbreker* hun verwondering uitspreken over dit optreden, waarbij Vliegen zich „als lokvogel voor de anarchisten” laat gebruiken. (*De Baanbreker*, 19-5-'94). Later noemt Vliegen zelf de meeting „een gewoon anarchistisch stelletje.” *Na tien jaar*, p. 152). Weinig minder bevreemdend is het echter, dat een advertentie in *De Baanbreker* van 11 Augustus 1894 een grote meeting ter verbreiding van het socialisme aankondigt (te Amersfoort op 19 Augustus), met als sprekers: Cohen, Troelstra en . . . Luitjes!

³ Vgl. o.a. de brief van Schaper aan Troelstra, onmiddellijk na de Sappemeerse meeting geschreven. Schaper aan Troelstra, 7-7-'94. Arch. T.

⁴ *Na tien jaar*, p. 152.

in deze de juiste was, begreep Troelstra steeds duidelijker, dat het kleine troepje parlementaire socialisten de onderlinge twisten moest laten rusten. Hij deed dan ook, half Mei, een beroep op Van der Goes om elkaar niet meer te bestrijden. „Politiek eischt onderwerping van de geheele persoonlijkheid aan de organisatie,” schreef hij. „Laat ons eerst die organisatie tot stand brengen en daarin elk van zijn standpunt propaganda maken.”¹ Dit beroep op de organisatorische zin van Van der Goes bleef niet zonder resultaat. Dat Van Kol naar vermogen medewerkte om de parlementairen te verenigen, behoeft geen betoog.

Zo werden, zij het dan met veel moeite, de belemmeringen voor een eendrachtig optreden uit de weg geruimd. Het was nu inderdaad nog maar een kwestie van initiatief, zoals Vliegen later schreef. De stichting van een nieuwe, parlementair-socialistische organisatie zou weldra een feit worden.

¹ Aangehaald in Troelstra, *Groei*, p. 117.

VIJFDE HOOFDSTUK

DE NIEUWE PARTIJ¹

I. DE GEBOORTE VAN DE S.D.A.P.

a. *De besprekingen in Utrecht*

De parlementaire socialisten begrepen, dat ze tot een daad moesten komen. De bereidheid tot samenwerken werd voortdurend groter en algemeen oordeelde men, dat een bijeenkomst gewenst was, om tot eenheid te geraken. Door het groeiend contact verdween ook de moedeloosheid, die zich van sommigen had meester gemaakt. W. P. G. Helsdingen, een der eerste arbeiderspropagandisten die uit de S.D.B. traden, omdat het partijleven sinds Groningen „vergald” was,² voelde zijn lust tot nieuwe activiteit, tot meedoen aan de nieuwe beweging, opleven, door tal van brieven die hij van gelijkgezinden ontving. „Indien er voor mij gelegenheid komt om mede te strijden, dan ben ik weer op het appèl,” schrijft hij aan Schaper.³ Eerst was hij van plan geweest de strijd „geheel op te geven,” maar de brieven van Schaper, Vliegen e.a. deden hem van besluit veranderen.

Bij het schriftelijk overleg, dat in het midden van 1894 plaats vindt tussen de parlementairen, blijft Van Kol zijn bemiddelaarsrol vervullen en houdt hij de verschillende personen van elkaars plannen en bedoelingen op de hoogte. Eind Juni hoort hij van Vliegen, dat er spoedig een buitengewoon congres van de S.D.B. bijeen zal komen. Hij schrijft dan aan

¹ Tot de algemene literatuur voor dit hoofdstuk behoort nog: Vliegen, *Onze Kracht*, I.

² Zie *De Vrijheid*, 14-4-'94. Vgl. Vliegen, *De Dageraad*, II, p. 482.

³ 17-4-'94. Schaper, *a. w.*, I, p. 180.

Troelstra: „Wij moeten dan een vast plan hebben en dus bijeenkomen. Wie, waar, wanneer, daarover zullen Vliegen en Schaper corresponderen; mij dunkt enkele dagen voor 't congres ware 't beste.”¹ Feitelijk hebben dus Van Kol, Schaper en Vliegen de bijeenkomst doorgezet, al zal inderdaad, zoals Vliegen schrijft, de ontvangst van de uitnodiging voor deze voorbereidende vergadering te Utrecht voor Troelstra, Van der Goes en Polak „geen groote verrassing geweest zijn.”² Fortuyn gaat ten volle met het plan accoord. Hij vond het ook al lang nodig, eens samen te komen, schrijft hij aan Schaper, en hij „zou er ook wel tot uitgenoodigd hebben, ware het niet dat (hij) tegen de kosten opzag.”³ Hij zou er nog graag Van der Zwaag bij hebben en raadt Schaper aan, hem alsnog uit te nodigen. Dat was op zich zelf een van de moeilijke punten: Wie moesten er worden uitgenodigd? Schaper geeft aan Troelstra een lijstje van de personen met wie Vliegen en hij bereid zijn te confereren.⁴ Zij hebben bezwaar tegen Stellingwerf en Louwes, omdat ze dan vervallen in „een kategorie, welke het noodig maakt ook bijv. Cohen, v. d. Goes, Nanninga, v. d. Zwaag e.a. uit te nodigen.” Voor de laatste was nu wel wat te zeggen, voegt hij er aan toe, maar hij vindt het zo voldoende. Toch heeft hij naderhand blijkbaar goedgevonden dat Van der Goes en Polak alsnog werden uitgenodigd. Op de vergadering, die in de eerste helft van Juli 1894⁵ te Utrecht plaats vond, waren deze twee naast de door Schaper genoemden aanwezig; alleen Van Zinderen Bakker ontbrak. De oude tegenstellingen deden zich ook nu nog gelden. „Tusschen de

¹ Van Kol aan Troelstra, 29-6-'94. Arch. T.

² Vliegen, *Na tien jaar*, p. 152.

³ Schaper, *a. w.*, I, p. 181.

⁴ Schaper aan Troelstra, 7-7-'94. Hij noemt: Troelstra, Van Zinderen Bakker, W. P. G. Helsdingen, Van Kol, Vliegen, Fortuyn en Schaper. Arch. T.

⁵ Als datum voor deze vergadering wordt in de geraadpleegde werken steeds opgegeven 4 Juli 1894. Er is reden aan de juistheid van deze datum te twijfelen. Schaper schrijft namelijk op 7 Juli 1894 over deze bijeenkomst een brief aan Troelstra en zegt daarin uitdrukkelijk, dat hij en Vliegen zo vrij zijn geweest de conferentie, „na raadpleging van uw brief aan Vl. en uw kaart aan mij, vast te stellen op *Zaterdag 14 Juli*.” (Schaper aan Troelstra, 7-7-'94. Arch. T.). De vergadering is dus wellicht op 14 Juli 1894 gehouden.

groep Troelstra-Van der Goes-Polak aan de eene en Helsing-Schaper-Fortuyn-Vliegen aan de andere zijde heerschte nog een zeker vreemd-aan-elkaar zijn," schreef Vliegen later.¹ Van Kol genoot ook hier het vertrouwen van beide partijen.

Twee kwesties werden op deze bijeenkomst² behandeld, nl. de uitgave van één centraal blad en de stichting van een nieuwe partij. Wat het eerste betreft: Van Kol had, zoals hier vóór reeds vermeld is, sinds enige maanden een nieuw blad *De Sociaal-Demokraat* uitgegeven, dat als algemeen parlementair-socialistisch orgaan bedoeld was. De oprichting van dit blad was, volgens een circulaire van Van Kol, slechts een voorlopige stap. „De tegenwoordige redactie en administratie³ acht haar taak geëindigd," — volgens deze circulaire — „zoodra er een organisatie der voorstanders van het meedoen aan verkiezingen is tot stand gekomen, die dan verder over het lot van dit blad kan beslissen." Van dit blad, dat uitdrukkelijk beoogde een band te leggen tussen hen, die met het Groningse besluit niet meegingen, waren een zeven-tal nummers verschenen. Een succes was het niet geworden. Troelstra's *Baanbreker* vertoonde eveneens neiging tot een algemeen socialistisch blad uit te groeien. Heette het aanvankelijk *Socialistisch Volksblad voor de provincie Utrecht*, in de loop van 1894 werd het herdoopt in *Socialistisch Volksblad*, en werd ook de colportage buiten dit gewest ter hand genomen, o.a. in Arnhem, Gouda, Den Haag.⁴ Daarnaast bestond *De Nieuwe Tijd* nog steeds, zonder echter veel levensvatbaarheid te tonen. Het resultaat van de Utrechtse besprekingen was nu, dat men besloot *De Nieuwe Tijd* en *De Sociaal-Demokraat* te verenigen

¹ *Na tien jaar*, p. 152.

² Van deze bijeenkomst is geen mededeling aan de pers gedaan. Er zijn ook geen notulen van bewaard. Men moet dus voornamelijk afgaan op wat enkele bezoekers er in hun verschillende geschriften over hebben medegedeeld. In particuliere brieven wordt over deze bijeenkomst hoegenaamd niets vermeld.

³ Redacteur was Van Kol, administrateur Vliegen. Het eerste nummer verscheen 4 April '94.

⁴ Troelstra, *Groei*, p. 80 vlg. Vgl. *Recht voor Allen*, 26/27-6-'94.

tot één orgaan, waaraan de meeste bekende parlementaire socialisten zouden medewerken.¹ Troelstra deelt in *De Baanbreker* dit „heuchelijk nieuws” aan zijn lezers mede en wijst er op, dat men hierbij „voor het eerst de soc. dem. strijders gezamenlijk front (ziet) maken en tegen de bezittende klasse en tegen het anarchisme.” Hij begroet dit feit „met innige vreugde” als een teken van nieuw leven in de socialistische beweging en als de noodzakelijke voorbereiding voor een krachtige sociaal-democratische organisatie.² Voorlopig werd het beoogde doel echter nog niet bereikt. Wel hielden *De Sociaal-Demokraat* en *De Nieuwe Tijd*³ op te verschijnen, maar het nieuwe orgaan kwam nog niet.

Ten aanzien van de oprichting ener nieuwe partij waren er te Utrecht twee stromingen. De minderheid, waartoe o.a. Troelstra behoorde, wilde onmiddellijk tot de stichting van een nieuwe organisatie overgaan. In *De Baanbreker* van 7 Juli 1894 heeft Troelstra, wellicht met het oog op de komende besprekingen, zijn standpunt uiteengezet. Hij acht het gewenst, dat er vóór het congres van de S.D.B. een parlementair-socialistische organisatie tot stand komt. Dat zal naar zijn mening de verhouding en de stemmingen op dat congres zuiverder maken. De meerderheid op de Utrechtse bijeenkomst, Vliegen en Schaper vooraan, wilde juist eerst het resultaat van het S.D.B.-congres afwachten. Zij hoopte o.a., dat het congres besluiten zou de naam sociaal-democraat te laten vallen. Daardoor zou er „niet alleen in feite, maar ook formeel, geen sociaaldemocratische partij meer bestaan en de oprichting eener nieuwe sociaaldemocratische partij voor menigeen beter gemotiveerd zijn.”⁴ Men besloot dus de ontwikkeling der gebeurtenissen nog even af te wachten, maar heeft toch aan

¹ O.a. Van Zinderen Bakker, Mr. Bleckman, Vitus Bruinsma, Van der Goes, Helsdingen, Van Kol, Polak, Schaper, Spiekman, Troelstra en Vliegen. (*De Baanbreker*, 21-7-'94).

² *De Baanbreker*, 21-7-'94.

³ Laatste nummers respectievelijk van 11 en 21 Juli 1894.

⁴ Vliegen, *Onze kracht*, I, p. 10. Vgl. Schaper, *a. w.*, I, p. 176.

Vliegen alvast opdracht gegeven, een manifest op te stellen om daarmee straks naar buiten op te kunnen treden.¹

Het is enigszins bevreemdend, dat Troelstra, na de besprekingen van 14 Juli, min of meer op eigen gelegenheid, de stichting van een nieuwe partij op 12 Augustus 1894 wilde doorzetten. Want het zal ongetwijfeld zijn werk zijn geweest, dat de Sociaal-Demokratische Kiesvereniging te Utrecht 25 Juli besloot op genoemde datum het Sociaal-Demokratisch Comité samen te roepen. De bedoeling was dan, dat dit comité zich zou constitueren „onder den naam Sociaal Democratische Partij als landelijke organisatie van allen, die, om welke reden dan ook, het Kiesrecht willen veroveren en het na zijne verovering als een wapen in den klassenstrijd willen gebruiken.”² Dit plan sloot geheel aan bij de denkbeelden, die Troelstra in *De Baanbreker* van 7 Juli 1894 had ontwikkeld en waaraan hij dus, ongeacht de inmiddels gevoerde besprekingen, vasthield. Hij wilde de stichting van een nieuwe sociaal-democratische organisatie graag zien als een vervolg op en een gevolg van de Deventerse meeting. Waarschijnlijk ook wilde hij de gang van zaken bespoedigen door de anderen voor een voldongen feit te stellen. „Zij moesten gedwongen worden over de brug te komen,” schrijft hij later ter rechtvaardiging van deze manier van optreden.³ Het is echter te begrijpen, dat de andere bezoekers van de Utrechtse bijeenkomst van 14 Juli deze gang van zaken weinig bewonderden. Speciaal de arbeiderspropagandisten hebben blijkbaar niet nagelaten, dit Troelstra aan zijn verstand te brengen. Het resultaat was, dat deze in *De Baanbreker* mededeelde, dat „het Sociaaldemocratisch Comité, op verzoek van eenige bekende propagandisten, niet op 12 Aug., maar op 26 Aug. bijeengeroepen (is) en wel te Zwolle, waar op dien datum toch verscheidene pro-

¹ Vliegen schrijft tenminste aan Troelstra, dat hij, „als lasthebber van de propagandavergadering te Utrecht om een manifest op te stellen” een tweede vergadering noodzakelijk acht. Vliegen aan Troelstra, 8-8-'94. Arch. T.

² *Na tien jaar*, p. 132.

³ Troelstra, *Groei*, p. 121.

pagandisten, organisaties en comitéleden op de groote meeting tegenwoordig willen zijn.”¹

„Ik geloof,” schrijft Vliegen in deze dagen aan Troelstra, „dat wij ons kunnen feliciteeren met den afloop van mijn bemoeiingen, want als deze vergadering op 12 Augustus was doorgegaan, was de boel weer in de war geschopt.” Hij wijst er op, dat Troelstra's plan niet in overeenstemming is met de te Utrecht vastgestelde gedragslijn. Het manifest, dat zal worden uitgevaardigd, kan op 26 Augustus zijn uitwerking gehad hebben, meent Vliegen. „Ik kreeg, ronduit gezegd, den indruk,” gaat hij dan verder, „dat gij ons voor een feit wilde stellen. De vergadering is op 12 Aug. Nu heet het: òf deelnemen òf de boel in de war schoppen. En om het laatste niet te doen had men dan allicht tot het eerste besloten, hoewel contrecoeur. Niemand denkt er, geloof ik, aan iemands bedoelingen verdacht te maken, doch goed bedoelen en goed doen is twee.” Hij hoopt nu overigens, dat door flinke samenwerking voor 26 Augustus alles goed van stapel zal lopen.²

Het geheime congres van de S.D.B., op 5 Augustus 1894 te Almelo, bracht geen verrassingen. Wel liet men de naam sociaal-democraat vallen en noemde zich voortaan Socialistenbond, maar de verwachting van enkele parlementairen, dat deze bond zich „vierkant op anarchistisch standpunt zou stellen,” bleek ijdel. Voor de parlementair gezinden was er nu echter geen reden meer nog langer te wachten. Vliegen achtte, met het oog op het vaststellen van het manifest, een tweede voorbereidende vergadering noodzakelijk³ en zo kwam men, een week na het Almelse congres, opnieuw te Utrecht bijeen. In deze bijeenkomst van de 12e Augustus 1894⁴ besloot

¹ *De Baanbreker*, 4-8-'94. De „grote meeting” was de meeting voor de opheffing van het privaatsbezit, door de afd. Zwolle van de S.D.B. belegd. Vgl. *Na tien jaar*, p. 132.

² Vliegen aan Troelstra, 2-8-'94. Arch. T.

³ Brief van Vliegen aan Troelstra, 8-8-'94. Arch. T.

⁴ In het overzicht dat Schaper te Zwolle van de voorbereiding gaf, wordt gesproken van de 11e Augustus (Vliegen, *a. w.*, I, p. 28). Het is eigenaardig,

men door te tasten en een openbare vergadering bijeen te roepen tot stichting van een nieuwe sociaal-democratische partij. Het manifest, door Vliegen ontworpen, werd door de anderen goedgekeurd. De afwezige Gerhard verklaarde zich er enige dagen later telegrafisch mee accoord.¹

Ondertekend door twaalf namen werd het manifest gepubliceerd. De meeste der „twaalf apostelen”, zoals de ondertekenaars spottend werden genoemd, waren op 12 Augustus in Utrecht aanwezig² en kwamen reeds eerder ter sprake. Het waren de Zwolse kleinhandelaar L. Cohen en zijn plaatsgenoot, de onderwijzer H. J. van der Vegt; de procureursklerk J. A. Fortuyn, die later een boekhandel dreef en vele jaren een invloedrijk volksleider in Amsterdam was. Naast twee andere Amsterdammers, het „rode schoolhoofd” A. H. Gerhard en de ons bekende F. van der Goes, stond de Rotterdamse arbeider W. P. G. Helsdingen, die lange tijd als tapijtwever zijn brood verdiende. De Indische ingenieur Van Kol en de Friese advocaat Troelstra behoorden met de diamantbewerker H. Polak en de schildersknecht J. H. Schaper tot het twaalfstal. De beide typografen H. Spiekman uit Sappemeer en W. H. Vliegen³ uit Maastricht maakten het dozijn vol.

In het tot een historisch document geworden „manifest der twaalf apostelen”⁴ wordt gewezen op de ellendige toestand, waarin de arbeidende klasse verkeert. De regering doet niets ter verbetering van die toestanden, doordat er in Nederland geen orgaan is, machtig genoeg, om de eisen van het volk tot hun recht te doen komen. Het manifest wijst verder op de

dat ook tal van couranten mededelen, dat de vergadering der parlementairen plaats had op Zaterdag 11 Augustus 1894. (*De Maasbode, De N. R. Ct., De Telegraaf*).

¹ Een afschrift van het telegram (van 16-8-'94) is aanwezig in het Partijarchief van de S.D.A.P.

² Schaper vermeldt uitdrukkelijk, dat Troelstra op de Utrechtse bijeenkomst ontbrak (Vliegen, *a. w.*, I, p. 28), terwijl Troelstra zelf in *Groei* meedeelt, dat alle twaalf apostelen present waren, behalve Gerhard. Hij noemt dan nog eens alle aanwezigen, ook zich zelf, met name op (*Groei*, p. 120).

³ Men zie W. H. Vliegen, *Mijn herinneringen als typograaf*.

⁴ Het manifest is o.a. geheel afgedrukt in Vliegen, *Onze Kracht*, I, p. 11 vlgg.

verwarring, die er in socialistische kringen heerst, vooral door de ontwikkeling van de S.D.B. in anarchistische richting. Het roept nu de geestverwanten op, om mede te werken tot de oprichting van een nieuwe sociaal-democratische bond, die zich stellen zal op het standpunt van de internationale sociaal-democratie.

Waar het de bedoeling was, om tot de stichting van een nieuwe partij te komen, spreekt het vanzelf, dat men op de vergadering alleen vrijwel gelijkgezindën bijeen wilde brengen. Vandaar dat volgens de toelatingsformule in de oproepingsbrief, die op het manifest volgde, alleen diegenen aan de vergadering konden deelnemen, „die zoowel op politiek als op economisch gebied het gemeenschappelijk bezit der productiemiddelen nastreven en die dus ook het kiesrecht willen veroveren en gebruiken als wapen in den klassenstrijd.”

Eigenaardig is het, dat van de zijde van het Deventers Sociaal-Democratisch Comité ook nu weer enigszins de indruk wordt gewekt, alsof de bijeenkomst in Zwolle eigenlijk van dit comité uitgaat. Zo vindt men in *De Klok*¹ een advertentie van de secretaris van het comité, waarin de sociaal-democraten „namens het Soc. Dem. Comité” worden opgeroepen tot een bijeenkomst te Zwolle, om te geraken tot een landelijke organisatie.

Iets daarvan klinkt ook door in het hoofdartikel, dat Troelstra in *De Baanbreker*² op de vooravond van de Zwolse bijeenkomst wijdt aan de nieuwe partij. Hij schrijft daarin dat de oproeping uitgaat „van het soc. dem. Comité,” dat in Deventer tot stand kwam en van verschillende propagandisten, die met de taktiek van de S.D.B. gebroken hebben, „nu deze den bodem van het revolutionnaire handelen heeft verlaten, om heil te zoeken in het schijn-revolutionnaire der dikke woorden en der onvruchtbare bespiegelingen.” Troelstra wijst er verder op, hoe naast zakelijke verschillen, allerlei persoonlijke kwesties „de strijd voor meer dan een der onzen

¹ *De Klok*, 15-8-'94.

² *De Baanbreker*, 25-8-'94.

bijna ondragelijk maakten." Hij erkent zelf ook wel eens bitter en onrechtvaardig te zijn geweest. „Maar," zegt hij dan, „velen die nu naast ons staan, kunnen dit nu begrijpen, nu ook zij bemorst worden met enkele spatten van het slijk, dat vroeger slechts voor een paar uitverkorenen bestemd was." Het is begrijpelijk, dat Troelstra verheugd is, dat „medestrijders, ervarener en meer beproefd" dan hij, „één gelid geformeerd hebben"; dat ze de handen ineen hebben gelegd, ook al is misschien alles tussen hen nog niet geheel opgehelderd. Verheugd en strijdlustig brengt hij de oprichters van de nieuwe sociaal-democratische partij zijn groet en wenst hen geluk „met deze eerste overwinning na jaren van vaak vergeefsche strijd. Wij weten," schrijft hij, „dat deze dag in de geschiedenis van het strijdend proletariaat in Nederland met gulden letteren zal geboekt staan."

b. 26 Augustus 1894

Na de bijeenkomst van 12 Augustus vroegen de parlementaire socialisten aandacht voor hun plannen. De pers gaf een kort berichtje over de gehouden besprekingen¹ en weldra werd het manifest, geheel of gedeeltelijk, in tal van kranten gepubliceerd en gewoonlijk van een commentaar voorzien.² Ook op de Zwolse vergadering zelf was de pers aanwezig, terwijl er bovendien een vrij groot aantal belangstellenden waren, die de toelatingsformule niet getekend hadden.³ Hoewel de notulen van deze bijeenkomst ontbreken, is het verloop ervan toch voldoende bekend door de verslagen in de kranten en door de geschriften van enkele aanwezigen. Het aantal personen, dat de formule van toelating ondertekende en daarmee te kennen gaf tot de op te richten partij te willen toetreden,

¹ Zie b.v. *Het Utrechtsch Prov. en Sted. Dagblad*, 13-8-'94.

² Voor de reacties in de pers zie men hierna, p. 188 vlgg.

³ *Het Nieuws van den Dag* schat dit aantal op ongeveer 75 (28-8-'94). *De Nieuwe Rotterdamsche Courant* spreekt over „ruim 100 aanwezigen," waarvan er 64 de presentielijst met de formule hebben getekend (*N. R. Ct.*, 28-8-'94).

bedroeg ongeveer 60.¹ Naast particuliere personen, waren er ook vertegenwoordigers van de sociaal-democratische verenigingen, die in verschillende plaatsen waren opgericht.² De leiding van de vergadering werd opgedragen aan Vliegen, die er op wees, hoe alleen droeve noodzaak hem en anderen had doen breken met de partij, waarin ze jarenlang hadden gewerkt. Duidelijk bleek uit zijn openingswoord, hoe moeilijk hem die breuk gevallen was.

Principiële debatten waren in deze vergadering overbodig: het ondertekenen der toelatingsformule was immers een waarborg voor de gelijke gezindheid. Zelfs hier werkten de oude tegenstellingen nog na, al was de stemming uitstekend. Het was zeker niet toevallig, dat de arbeiderspropagandisten bij de bestuursverkiezing meer stemmen haalden dan de „heren”.³ Terwille van de propaganda werd het bestuur zo samengesteld, dat de leden uit verschillende delen van het land kwamen. Zo vertegenwoordigde Schaper het Noorden, Vliegen het Zuiden, Cohen Overijssel, Israël Gelderland, Troelstra Utrecht, Helsdingen Rotterdam en Fortuyn Amsterdam.

De nieuwe organisatie legde onmiddellijk het accent op haar verband met de internationale beweging. Dat was al gebleken uit het manifest; het zou op de eerste bestuursvergadering, op dezelfde 26e Augustus gehouden, blijken door de benoeming van Vliegen tot buitenlands correspondent. Het bleek eveneens bij het vaststellen van de naam der jonge partij. Het was vooral Troelstra, die er op wees, hoe de nieuwe partij gezien moest worden als de Nederlandse organisatie van de internationale sociaal-democratie.⁴ Ook in de naam moest dit uitkomen. Op Troelstra's voorstel werd aan de naam Sociaal-Democratische Arbeiderspartij, zoals Fortuyn

¹ Vliegen (*Onze Kracht*, I, p. 27) geeft het getal 64, evenals enkele kranten.

² Er waren afgevaardigden van de sociaal-democratische verenigingen uit Amersfoort, Amsterdam, Arnhem, Franeker, Utrecht, Warga en van de afd. Maastricht van de S.D.B., die zich juist had afgescheiden.

³ Helsdingen kreeg er 58, Vliegen 57 en Schaper 53, terwijl Troelstra het maar tot 48 bracht.

⁴ Vgl. Troelstra, *Na tien jaar*, p. 134.

de nieuwe vereniging wilde dopen, toegevoegd *in Nederland*. Terwijl Van der Goes voor het kleine groepje de naam partij wat te weids vond en daarom wilde spreken van Sociaal-democratische vereniging — waarmede het woord arbeider uit de naam zou zijn vervallen! — wilde Troelstra niet alleen de aanduiding partij handhaven, maar stelde hij haar bovendien onmiddellijk in ruimer, internationaal verband.

Het was zaak voor de nieuwe partij, haar beginselen zo scherp mogelijk te formuleren en duidelijk haar positie te bepalen tegenover geestverwanten en tegenstanders, in het bijzonder tegenover de S.D.B. en *Recht voor Allen*. Dat gebeurde allereerst door de aanneming, met algemene stemmen, van een motie-Schaper.¹ Ook daarin wordt weer gezegd, dat de pas opgerichte partij op de grondslag der internationale socialistische beweging staat. De motie wijst er dan op, dat de werkelijke sociaal-democraten eigenlijk gedwongen zijn de oude Bond te verlaten door het „officieel verketteren van al wat als sociaal-democratisch op den voorgrond treedt.” Uitdrukkelijk wordt dan zowel de trouw van de S.D.A.P. aan het socialistisch vaandel als haar revolutionnair karakter vastgesteld, terwijl er ten slotte op gewezen wordt, dat zij alle middelen, politieke en economische, in de strijd tegen het kapitalisme wil gebruiken.

Feitelijk was dit een eerste nadere uitwerking van de toelatingsformule. Een uitvoerige uiteenzetting van de grondslagen der nieuwe partij werd opgedragen aan een program-commissie,² die tot taak kreeg een program op te stellen, „dat de toets der critiek van de zijde der pers, ook in het buitenland, zou kunnen doorstaan.”

In de derde plaats wilde men een grote meeting organiseren, waarmee de partij voor het eerst naar buiten zou optreden. Dit idee door Troelstra geopperd, vond algemene bijval, maar over de plaats waar de meeting gehouden zou worden, heerste minder eenstemmigheid. Tegenover Van der Wallen en Troel-

¹ Geheel afgedrukt bij Vliegen, *Onze Kracht*, I, p. 31 vlg.

² Leden waren: Van der Goes, Helsdingen, Van Kol, Troelstra en Vliegen.

stra, die vreesden, dat er in Amsterdam door ordeverstoring en herrie van een uiteenzetting der bedoelingen weinig terecht zou komen, verdedigden Fortuyn, Helsdingen en Loopuit juist de hoofdstad als de aangewezen plaats voor de eerste openbare bijeenkomst. „Men moet niet vreezen,” meende Fortuyn, „zich te vertoonen in het hol van den leeuw.” Mochten de Socialistenbonders de bijeenkomst in de war sturen, dan zou dat, volgens hem, de grootste propaganda voor de nieuwe partij zijn. Het resultaat was, dat inderdaad Amsterdam gekozen werd.

Zo was dan de oprichting van de S.D.A.P. een feit geworden. 26 Augustus was zowel een eind- als een beginpunt. Volgens Troelstra was in Zwolle het werk voleindigd, dat hij in Deventer begonnen was. Zeker mondde de actie van het Deventerse comité in Zwolle uit. Maar zonder de medewerking, zonder de arbeid van vele anderen, als Van der Goes en Van Kol, Schaper en Vliegen, is het zeer de vraag, of het Zwolse resultaat al in 1894 bereikt zou zijn! Het waren verschillende parlementair-socialistische stroompjes, die in Zwolle samenvloeiden tot de S.D.A.P. Eén van deze nam in Deventer zijn oorsprong. De oprichting van de S.D.A.P. was het eindpunt van de eerste fase in de strijd van het Nederlandse proletariaat, de afsluiting van de periode van een utopisch getint, anarchistisch georiënteerd socialisme. Ze was het begin van een meer realistisch, parlementair, democratisch socialisme.

c. *Aan den arbeid*

Het bestuur van de jonge partij toog onmiddellijk aan het werk. Nog op de stichtingsdag zelf werd de eerste bestuursvergadering gehouden, „op het drassige meetingsterrein te Zwolle,” zoals het jaarverslag van de secretaris in 1895 vermeldt. Hier werden allereerst de bestuursfuncties verdeeld. Troelstra werkte er bewust aan mede, dat de hoofdleiding in de organisatie kwam aan „arbeidersfiguren, die zich in de

beweging hadden ontwikkeld.”¹ Helsdingen werd voorzitter, Israël secretaris en Fortuyn penningmeester.² In de eerste plaats werd de financiële situatie onder het oog gezien, die weinig rooskleurig was. Want het was wel een enthousiast maar financieel een zwak groepje, dat daar in Zwolle bijeen was. „Eigenlijk was er geen één bij, die te eten had,” zegt Vliegen van de eerste partijbestuurders.³

Het bestuur besloot zich in een circulaire tot de geestverwanten in binnen- en buitenland te wenden. Deze circulaire, opgesteld door Vliegen en gedateerd op 26 Augustus 1894, bevatte o.a. de mededeling dat het eindelijk gelukt was „een nieuwe beslist Sociaal-Democratische partij” op te richten en was verder een oproep om financiële steun voor de strijd „tegen de bourgeoisie en het anarchisme.”⁴

De jonge partij probeerde onmiddellijk aanhang in het land te verwerven en wilde propaganda voeren onder de grote massa des volks, die voornamelijk door de „taktiek van den ouden Soc. Dem. Bond aan het Socialisme onverschillig of zelfs vijandig is gebleven.”⁵ Ze had hiertoe de beschikking over een vijftal locale bladen, die op parlementair standpunt stonden.⁶ ’t Behoeft nauwelijks betoog, dat in deze bladen de oprichting der S.D.A.P. zeer werd toegejuicht. Met vernieuwde energie zetten zij hun strijd voor het democratisch socialisme voort. Vermeldenswaard is een zeer persoonlijk getint artikel Afscheid, waarmee Vliegen in September

¹ Troelstra, *Groei*, p. 123.

² Tengevolge van plaatselijke moeilijkheden te Amsterdam trad Fortuyn weldra terug; Schaper werd nu secretaris en Israël penningmeester. (Vliegen, *a. w.*, I, p. 78).

³ *Na tien jaar*, p. 161.

⁴ Circulaire d.d. 26-8-'94 in Arch. T. Vgl. Vliegen, *Onze Kracht*, I, p. 56. In de tweede bestuursvergadering werd de circulaire pas definitief vastgesteld.

⁵ Circulaire d.d. 26-8-'94, Arch. T.

⁶ *De Volkstribuun* (Vliegen) voor Brabant en Limburg; *De Baanbreker* (Troelstra) voor het centrum van het land; *De Wachter* (Schaper) voor het Noorden; *De Volksvriend* (Cohen) voor Zwolle e.o. en *De Vrijheid* (Helsdingen) voor Rotterdam e.o.

1894 de jaargang van *De Volkstribuun*¹ afsluit. Niemand had, volgens hem, kunnen voorzien, dat zó spoedig een scheiding zou komen tussen de leden van de S.D.B. Hoe pijnlijk Vliegen de scheuring ook vindt, hij acht het beter vriendschapsbanden te breken dan zijn beginsel ontrouw te worden. Het verwijt, dat de afgescheidenen het vaandel van de sociaal-democratie in de steek hebben gelaten, wijst hij af. „De vrijheidsvaan was aan de bond ontvallen. Haar op te heffen was ons doel,” schrijft hij. En met het oog op de verschillende interpretaties van de congresbesluiten van de S.D.B. formuleert hij nog eens duidelijk zijn standpunt. Zelfs al verklaarde de Bond zich niet tegen kiesrechtuitbreiding, sociale wetgeving e.d., dan zou hij dat nog onvoldoende achten. „Wij willen niet een bond, die niet bepaald tegen politieke actie is,” bevoogt hij, „wij willen er een die er met hart en ziel voor is.”

Naast de genoemde parlementair-socialistische organen waren er enkele socialistisch gezinde bladen, die de oprichting van de S.D.A.P. niet van groot belang achtten en er vrij onverschillig tegenover stonden. Zo geeft Van der Zwaag in *De Klok*² over de Zwolse vergadering slechts een berichtje van vijf regels. Geen verslag, geen commentaar, geen woord van goed- of afkeuring! Dit hangt samen met de eigenaardige houding, die Van der Zwaag steeds tegenover de onderlinge twisten in de socialistische rijen heeft ingenomen. Hij heeft zich nooit met de strijd tussen parlementair en anti-parlementair bemoeid, schrijft hij wat later,³ en hij wil dat ook niet doen. Hij wil ieder zijn gang laten gaan, als elk dan maar strijd voert tegen „de geldbuidel” en voor „broodpolitiek.” Hij hoopt, dat uit al de herrie nog eens de ware „broodtaktiek” zal voortkomen. *Het Friesche Volksblad*⁴ van O. Stellingwerf schenkt wel meer aandacht aan de nieuwe partij, maar is, als voorstander van de Volkspartij, niet enthousiast. Ook dit

¹ *De Volkstribuun*, 29-9-'94.

² *De Klok*, 1-9-'94.

³ *Idem*, 20-10-'94.

⁴ *Het Friesche Volksblad*, 2-9-'94.

blad gaat niet op de eigenlijke strijdvraag in. Het schrijft¹ niet te begrijpen, dat de kwestie parlementair of anti-parlementair „aanleiding moet geven tot zooveel bitterheid als er blijkbaar in sommiger gemoed gevonden wordt.”

Veel scherper is de toon in het orgaan van Domela Nieuwenhuis en in de anarchistische pers. Had *Recht voor Allen* lange tijd getracht, de actie der parlementairen als het werk van een klein groepje „heren” voor te stellen, na de publicatie van het „manifest der twaalf” achtte het blad het toch tijd, om „elkaar in de oogen te zien.”² Uitvoerig wordt de houding der ondertekenaars besproken en het manifest op tal van punten bestreden. *Recht voor Allen* verwijt de parlementairgezinden, dat zij niet gewacht hebben tot een nadere uitspraak van een volgend congres, maar zich hebben laten opstoken door mannen als Van der Goes en Troelstra. Wel betreurt het blad het verlies van vroegere partijgenoten, maar het troost zich met de gedachte, dat het beter is ze nu te verliezen, dan op het kritieke moment van een gewelddadige revolutie. Overigens is Nieuwenhuis' blad vol goede moed over de gevolgen. „De partij zal haar gewone gang gaan, alsof er niets geschied ware,” meent het en het verwacht, dat de Socialistenbond „na dezen treurigen tijd weer (zal) kunnen toenemen in kracht en sterkte.”

Na de Zwolse vergadering doet *Recht voor Allen* mededeling over de oprichting der S.D.A.P., afgaande op de berichten in burgerlijke bladen.³ Een eigen verslaggever is blijkbaar niet aanwezig geweest. Het blad meent, dat, tegenover het congres van de S.D.B. van 1892, dit congres „niet anders dan (als) een grap beschouwd kan worden.” Als hoofdschuldigen van de scheuring worden ook nu genoemd „de ruziemakers Troelstra en Van Kol, benevens Van der Goes en Polak,” aan wie het gelukt is „verdeeldheid te brengen onder oude kameraden, die jarenlang met en naast elkaar streden.”

¹ *Idem*, 29-12-'94.

² Het gehele artikel is afgedrukt bij Vliegen, *a. w.*, I, p. 17 vlgg.

³ *Recht voor Allen*, 28/29-8-'94.

Overigens bevat dit nummer speciale hatelijke beschouwingen over Troelstra en Vliegen, welke aan het congresverslag voorafgaan.

Ook *De Arbeider*¹ van Luitjes geeft, bij het bespreken van het manifest, allerhande onaangenaamheden aan het adres der ondertekenaars en beweert nog eens, dat enkelen van hen met geld bewerkt zijn. Luitjes verwacht overigens niet veel succes voor de twaalf heren en kondigt aan dat zijn blad, dat „niet bezweken is voor de lage kuiperijen,” hun werk zal afbreken, door een beroep te doen op het gezond verstand der arbeiders. Ook na de oprichtingsvergadering blijft Luitjes vol goed vertrouwen in de toekomst van de socialisten en verwacht, dat de S.D.A.P. als leden enkel de radicale burgerlijke elementen zal krijgen. „Vooralsnog toonen de arbeiders weinig neiging om met hen mee te gaan,” schrijft hij² en hij komt tot de conclusie, dat men zich over de gang van zaken eigenlijk verheugen moet. „Nu de gevolgen van het gemeene intrigeeren door ons geleden zijn, gevoelen wij ons sterker dan ooit.”

Typierend voor de gezindheid onder een deel van de socialistenbonders is een spotvers, dat naar aanleiding van de oprichting der S.D.A.P. verscheen onder de sprekende titel: Heeren en Arbeiders of de geschiedenis van Pieter Jelles en Co.³ Troelstra en zijn aanhangers zijn hierin de scheurmakers, belust op eigen voordeel: een zetel in het parlement. De moraal is dan ook, dat men zich nimmer aan heren moet wagen, want

„Zij praten heel mooi, maar zij sparen hun bast,
Willen wel in de kamer, maar jij in de kast.”

Zelfs in enkele buitenlandse socialistische bladen zetten de Nederlandse socialisten hun onderlinge strijd voort. Zo vindt men in de door Liebknecht geredigeerde *Vorwärts* een uit Nederland afkomstig hoofdartikel⁴, waaruit grote waardering

¹ *De Arbeider*, 18-8-'94.

² *Idem*, 29-8-'94.

³ Het gedicht is aanwezig in het Arch. P.

⁴ Aangehaald in het *Utrechtsch Sted. en Prov. Dagblad*, 26-8-'94.

spreekt voor het „manifest der twaalf.” Met instemming wordt hierin vermeld, dat de Nederlandse sociaal-democraten „het moede zijn geworden nog langer deel uit te maken eener organisatie, welke ofschoon haar meerderheid anarchistisch gezind is, toch onder de valsche vlag der sociaal-democratie vaart.” De schrijver is van oordeel, dat de parlementairen geduld genoeg gehad hebben, maar dat de scheiding onvermijdelijk was. Naar aanleiding van een beschouwing van een Hollandse briefschrijver in *Der Sozial-Demokrat* over de nieuwe partij, schrijft Cornelissen een uitvoerig en scherp artikel over de partijverhoudingen hier. De Socialistenbond met zijn 130 afdelingen heeft, naar zijn mening, niets te vrezen van de nieuwe partij, gevormd door enige „doode lichamen”, nl. een vier of vijf sociaal-democratische verenigingen. Hij wijst er verder op, dat de parlementairen bij de socialisten geen vertrouwen genieten; de parlementaire leiders zijn of geen socialisten, of lieden, „die zich onmogelijk gemaakt hebben,” wegens verraad of oneerlijke handelingen. In het Engelse weekblad *Justice*¹ reageert Cornelissen op een stuk van Polak over de twaalf apostelen, met de mededeling, dat de beweging hier geen behoefte heeft aan apostelen en dat er met hun optreden zeker geen nieuw tijdperk wordt ingeluid. Nieuwenhuis mengt zich later in de discussie en waarschuwt er voor niet te veel waarde te hechten aan de Zwolse vergadering.² Hij wijst er o.a. op, dat er in Zwolle slechts een zevental personen namens verschillende clubs tegenwoordig waren. Dit waren geen socialisten, voegt hij er dan bij, maar „radicalen”. De overige 57 personen kwamen niet als afgevaardigden, zij kwamen voor niemand dan voor hun eigen persoon. Ook hier spreekt Nieuwenhuis het vertrouwen uit, dat de eenheid in de Socialistenbond gehandhaafd zal blijven. Hij voegt er nog aan toe, dat de grote meerderheid van zijn partijgenoten „geen anarchisten, maar anti-parlementairen, d.w.z. revolutionnaire socialisten” zijn.

¹ Overgenomen in *Recht voor Allen*, 25-8-'94.

² Nieuwenhuis' opmerkingen werden overgenomen door *Recht voor Allen*, 20/21-9-'94.

Zo werd de strijd tussen de parlementairen en de aanhangers van Domela Nieuwenhuis in binnen- en buitenlandse pers op scherpe wijze gevoerd. Zo fel was deze, dat het bestuur van de S.D.A.P. het zelfs nodig vond de leden aan te sporen niet te veel aandacht aan de bestrijding van de Socialistenbond te besteden.¹ De positie van de parlementaire bladen werd door deze strijd weldra ongunstig en baarde de jonge partij veel zorg. Tal van abonnees gingen verloren. Schaper vertelt, hoe hij opzeggingen op *De Wachter* ontving „op briefkaarten, die hij gefrankeerd aan de correspondenten had verstrekt voor berichtgeving.”² Om intensieve propaganda en colportage mogelijk te maken, besloot het bestuur der S.D.A.P. voor vier colporteurs (waarvan er drie tevens redacteur waren!) een spoorwegabonnement te betalen. Weldra moest men tot enige centralisatie komen. *De Volksvriend* kon zich moeilijk staande houden en werd in het begin van 1895 met *De Wachter* verenigd. In Juli van hetzelfde jaar smolt *De Vrijheid* grotendeels samen met *De Baanbreker*.³ Dit alles ging met grote moeilijkheden en ook gevoeligheden gepaard. Het zou nog tot 1 Januari 1896 duren voor *De Sociaal-Democraat* als het algemene officiële orgaan van de S.D.A.P. verscheen.

Het bestuur van de S.D.A.P. probeerde in September 1894 zo spoedig mogelijk de plaatselijke sociaal-democratische verenigingen tot aansluiting te bewegen.⁴ Dat was het doel van de tweede circulaire, die op de 13e September van dat jaar werd uitgegeven. Als enige voorwaarde voor toelating werd slechts de eis gesteld, dat men door het ondertekenen van een formule erkende, zowel op politiek als op economisch gebied het gemeenschappelijk bezit der productiemiddelen na te streven en

¹ Circulaire van het P. B. der S.D.A.P., ongedateerd, later bijgeschreven: 1895. Arch. P.

² Schaper, *a. w.*, II, p. 34.

³ Tekenend voor de bijzondere positie van Vliegens *Volksvriend* is het, dat dit orgaan ook na deze datum bleef bestaan voor de speciale propaganda in het Katholieke Zuiden.

⁴ De Arnhemse en de Amsterdamse vereniging hadden zich, respectievelijk op 5 en 7 September, reeds als afdeling bij de S.D.A.P. aangesloten. (Hoogland, *Vijf en twintig jaren*, p. 20.)

dus het kiesrecht te willen veroveren en gebruiken als wapen in de klassenstrijd.¹

Naast de schriftelijke actie begon de nieuwe partij ook zo spoedig mogelijk met de mondelinge propaganda. Een drietal openbare vergaderingen werd al spoedig belegd: de eerste in Leeuwarden, de tweede en meest beruchte in Amsterdam, de derde in Groningen. Alle drie kenmerkten zij zich door veel lawaai, „dierlijk gebrul” en handtastelikheden. Nergens echter was het zó erg als in Amsterdam, in het hol van de leeuw. De beschrijvingen van verslaggevers en van ooggetuigen laten geen twijfel over: de eerste entree der S.D.A.P. in de hoofdstad was een fiasco. De nieuwe partij was niet met argumenten bestreden, maar haar optreden was door tumult en geweld onmogelijk gemaakt!

De persoonlijke verdachtmakingen door *Recht voor Allen* geuit, de beschuldigingen van eerzucht en eigenbelang tegenover de parlementairen hadden hun uitwerking op de volgelingen van Domela Nieuwenhuis niet gemist. Het verloop der Amsterdamse vergadering was er voor een belangrijk deel het resultaat van. Het is te begrijpen, dat de parlementaire socialisten „diep terneergeslagen” waren en voorlopig voor het democratisch socialisme in de hoofdstad weinig succes verwachtten.

Waren het in Amsterdam vooral de aanhangers van Domela Nieuwenhuis, die hun haat tegenover de parlementairen luchtten, in het Noorden kwam het verzet bovendien van de kant der Friese Volkspartij. Ook naar die zijde moest de S.D.A.P. onmiddellijk haar houding bepalen. Na de mislukte reorganisatiepoging van Troelstra in het begin van 1892, was de Volkspartij, hoewel verzwakt, blijven bestaan. Op het eind van 1894 was het aantal afdelingen teruggelopen tot 44 met een ledental van ruim 2000.² Was Troelstra vroeger voor-

¹ De formule luidde: „Vereeniging van alle democratische socialistten, d.w.z. van diegenen, die zoowel op politiek als op economisch gebied het gemeenschappelijk bezit der productiemiddelen nastreven en die dus ook het kiesrecht willen veroveren en gebruiken als wapen in dien klassenstrijd.” Circulaire d.d. 13-9-'94 in Arch. T.

² *De Friese Volkspartij. Statuten*, p. 10.

stander geweest van de uitbouw der Friese Volkspartij tot een algemene organisatie op sociaal-democratische grondslag, nu de S.D.A.P. tot stand gekomen was, beschouwde hij dergelijke pogingen met een geheel ander oog. Nu zag hij in de beweging voor een Nederlandsche Volkspartij een bedreiging voor de jonge S.D.A.P. Dat was al gebleken op een buitengewoon congres van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht, enige dagen voor de oprichting van de S.D.A.P. gehouden. Bij het bespreken van de reorganisatieplannen van deze bond, kwam Troelstra, volgens het verslag van *De Friesche Courant*, „heftig op tegen Dr. Vitus Bruinsma, die van den Bond een Ned. Volkspartij wilde maken in den trant der Friesche Volkspartij.”¹ Troelstra wilde wel samenwerking van alle democraten, om te ijveren voor kiesrechtuitbreiding. Door verschil van inzicht en doel zou nauwere samenwerking naar zijn mening echter onmogelijk blijken. Deze gedachten zette hij ook uiteen op de vergadering, die in het begin van 1895 te Amsterdam bijeenkwam op initiatief van de Bond van Algemeen Kies- en Stemrecht, om de vorming van een Nederlandse Volkspartij nader te bespreken.² Naast afgevaardigden van tal van democratische organisaties,³ waren Troelstra en Helsdingen aanwezig namens de S.D.A.P. Troelstra's poging om te komen tot de oprichting van een „Algemeen Nederlandsch Arbeiders Comité ter bevordering eener snelle en ruime Kiesrechtuitbreiding,” mislukte. Men besloot — met drie tegen twee stemmen en zeven onthoudingen — de actie voor een Algemene Nederlandse Volkspartij voort te zetten. De voorstemmers waren de radicaal Mr. Z. v. d. Bergh en de socialisten Vitus Bruinsma en A. H. Gerhard.

De S.D.A.P. liet intussen het denkbeeld van een kiesrechtcomité niet varen. Ongeveer veertien dagen na de Amster-

¹ *De Friesche Courant*, 23-8-'94.

² Verslag in *De Baanbreker*, 2-2-'95.

³ Er waren afgevaardigden van de Bond van A. K. en S., de Radicale Bond, de Bond van Landnationalisatie, het A.N.W.V., enkele vakbonden en de S.D.A.P. (*Vliegende Kracht*, I, p. 66).

damse vergadering gaf zij een manifest uit,¹ waarin „geheel democratisch Nederland” werd opgeroepen om mede te werken tot de oprichting van een Algemeen Democratisch en Arbeidscomité voor de uitbreiding van het Kiesrecht. Het comité kwam inderdaad tot stand; naast een lid van de S.D.A.P. zat er o.a. een vertegenwoordiger in van de Radica-len, van het A.N.W.V. en van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht. Eigenaardig is het weer, dat de Amster-damse Kiesvereniging De Unie, die onder leiding stond van A. H. Gerhard, haar medewerking weigerde.

De beslissing omtrent de houding van de S.D.A.P. tegen-over de Volkspartij, viel op het eerste congres der S.D.A.P. In het begin van April was de Nederlandsche Volkspartij definitief opgericht.² Hoewel de leiders voor een deel socia-listen waren (o.a. Vitus Bruinsma en Van Zinderen Bakker), is deze partij er niet in geslaagd, de socialistische arbeiders voor zich te winnen. Van grote invloed was ongetwijfeld de tegenwerking van de S.D.A.P., die op haar eerste congres „elke duurzame verbintenis met eenige andere politieke partij” verwierp en aan de afdelingen verbood samen te werken met andere politieke organisaties als het daardoor onmoge-lijk werd „bij de verkiezingen onder de naam en met het program der S.D.A.P. deel te nemen.”³ Ook latere pogingen, in 1896, om te komen tot een algemene arbeiderspartij, in de geest van de Engelse Labour Party, hadden geen succes. Tegenover een zekere vaagheid bij dergelijke politieke partijen ten opzichte van tal van politieke vraagstukken, stelde de S.D.A.P. zich van het begin af positief op het standpunt van den klassenstrijd. Die strijd was er allereerst een tégen het heersende productiestelsel en vóór de slachtoffers van de kapitalistische maatschappij. Die slachtoffers behoorden toen nog voornamelijk tot de arbeidersklasse. De S.D.A.P. ver-wachtte in haar strijd weinig van de hulp van andere groepen;

¹ Geheel afgedrukt bij Vliegen, *a. w.*, I, p. 67 vlgg.

² Op 2 April 1895. Vgl. o.a. *De Friesche Courant*, 25-4-'95.

³ Vliegen, *a. w.*, I, p. 89.

de klasse der verdrukten moest het zèlf doen! Bovendien moest de jonge partij eerst ten aanzien van tal van vragen tot grotere klaarheid en meer innerlijke sterkte komen, zij moest eerst meer zich zelf worden, voor zij samenwerking met anderen kon verdragen.

Van een snelle groei der nieuwe partij was voorlopig geen sprake. Het aantal aangesloten verenigingen, dat in het begin van September 1894 elf bedroeg, steeg in de eerstvolgende maanden tot ruim twintig. Op het eerste congres, te Deventer in 1895, was dit aantal 26. De spottende opmerking dat de S.D.A.P. een „staf zonder leger” was, bevatte wel enige waarheid. Daarbij is het vooral opmerkelijk, dat zo weinig leden van de S.D.B. de overgang naar de nieuwe partij mee maakten. Dit treft des te meer, omdat de S.D.A.P. in tal van opzichten in een gunstige positie stond tegenover de Oude Beweging. Geen gewefel als in de S.D.B. tussen anarchisme en socialisme; een bewust, positief aanvaarden van alle wapens in de klassenstrijd; naast de economische actie een krachtige strijd voor het algemeen kiesrecht. Ondanks dit alles echter en ondanks het feit, dat de S.D.A.P. in menig opzicht de voortzetting van de vroegere S.D.B. was, bleven de meeste leden in de Socialistenbond. De liefde voor de oude organisatie, maar vooral de verering voor Domela Nieuwenhuis was bij velen blijikbaar te groot. Het zou weldra blijken, dat zelfs een groot aantal parlementairgezinden de oude Bond trouw was gebleven. Daarmede behield men daarbinnen echter ook de oude strijd over de taktiek. Eerst na enige jaren van inwendige strijd en nadat Domela Nieuwenhuis zijn oude organisatie verlaten had, kwam de Socialistenbond, zoals we nog nader zullen zien, tot aansluiting bij de S.D.A.P.¹ Velen echter, die in de Oude Beweging een actief aandeel in de strijd hadden genomen, hebben zich na de onverkwikkelijke broedertwisten en de scheuring teleurgesteld teruggetrokken en waren voor de socialistische beweging verloren. Slechts weinigen vonden de

¹ Zie hierna, p. 218. Vgl. verder Vliegen, *De Dageraad*, II, p. 507 vlgg. en *Onze Kracht*, I, p. 221 vlgg.

weg naar de S.D.A.P., die inderdaad, naar het woord van Vliegen, „een nieuwe beweging met nieuwe menschen” werd.

2. DE S.D.A.P. IN DE NIET-SOCIALISTISCHE PERS

Hoe reageerde men in ons land op de stichting van de aanvankelijk wel zeer kleine S.D.A.P. ? Voorlopig waren de Socialistenbond en de Friese Volkspartij nog heel wat groter dan de nieuw opgerichte partij. Werd desondanks aandacht geschonken aan de organisatie der parlementaire socialisten, achtte men hun optreden van belang ? Het spreekt van zelf, dat aandacht en waardering bij de verschillende bevolkingsgroepen nogal uiteen lopen; duidelijk komt dit in de pers tot uiting. Onverwacht komt de scheuring vrijwel voor niemand.

a. *De liberale en radicale pers*

In de liberale en radicale bladen werd de nieuwe partij in het algemeen met gemengde gevoelens ontvangen. Men kan hier een drietal groepen onderscheiden. De eerste groep, waartoe een groot aantal couranten behoorde,¹ publiceerde het Manifest en gaf een min of meer uitvoerig verslag van de oprichtingsvergadering, zonder commentaar van betekenis en zonder een eigen oordeel uit te spreken. Belangrijker is de tweede groep, die manifest en oprichting bespreekt en eigen ongunstig oordeel geeft. Zo wijdt de *Bolswarder Courant*² een hoofdartikel aan de scheuring onder de socialisten. Het artikel dringt niet tot de diepere motieven door; het vergelijkt de parlementairen met toneelspelers, die niet tevreden zijn met hun rol. Het blad vindt de scheuring van niet meer poli-

¹ Men zie b.v. *De Leeuwarder Courant*, 25 en 28-8-'94; *Het Nieuws van den Dag*, 18 en 28-8-'94; *Het Utrechtsch Prov. en Sted. Dagblad*, *De Nieuwe Rotterdamsche Courant* en *De Telegraaf*, alle van 27-8-'94; *De Utrechtsche Courant*, *Het Nieuwe Dagblad van Utrecht en de Provincie*, *De Arnheemsche Courant* en de *Amsterdamsche Courant*, alle van 28-8-'94.

² *Bolswarder Courant*, 20-9-'94.

tiek belang dan het uiteenspatten van een toneelgezelschap en ziet als hoofdreden: de begeerte om meer succes te hebben.

De derde groep acht het optreden van de parlementaire socialisten een gebeurtenis, die alleszins de aandacht verdient en voor ons land van groot belang moet worden geacht. Het *Handelsblad*¹, onder hoofdredactie van Ch. Boissevain en Mr. A. Polak, vindt het van grote betekenis, dat socialisten als Gerhard, Van der Goes, Helsdingen, Van Kol, Troelstra en Vliegen als parlementaire partij de bestaande maatschappij met haar eigen wapenen willen bestoken. Het verwacht van hun optreden in de Kamer „een drijfkracht ten goede.” Vliegen reageerde op dit artikel door in zijn sluitingswoord te Zwolle te zeggen, dat men het *Handelsblad* wel zal genezen van de waan „dat het in de leden van deze partij vrienden heeft gevonden.”² Het Amsterdamse blad zette na de Zwolse vergadering zijn standpunt weldra scherper uiteen.³ Het verheugde zich in de nieuwe ontwikkelingsfase van het Nederlandse socialisme, omdat het nu andere strijdmiddelen verwachtte dan straatrumoer e.d. Het blad is er zich overigens van bewust, dat „de strijd nu eerst recht begint” en dat deze strijd tegen de nieuwe partij zeker niet gemakkelijker is geworden. Ook *Het Utrechtsch Nieuwsblad*⁴ verwacht, dat „het socialisme een nieuwe tijd tegemoet gaat.” Als de S.D.A.P. zich werkelijk ontdaan heeft van haar verderfelijke revolutionaire en anarchistische elementen, „dan kan deze scheuring allicht een goede zijde hebben.” *De Friesche Courant*⁵ hoopt ook wel, dat men na het verlaten der oude leiders, werkelijk andere strijdmiddelen zal gaan gebruiken, maar is er niet geheel gerust op. Het conservatief-liberale *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage*⁶ acht de nieuwe partij gevaarlijker dan de oude; het verwacht, dat het proletariaat door parlementaire hervormin-

¹ *Handelsblad*, 24-8-'94.

² Vliegen, *a. w.*, I, p. 34.

³ *Handelsblad*, 28-8-'94.

⁴ *Het Utrechtsch Nieuwsblad*, 27 en 28-8-'94.

⁵ *De Friesche Courant*, 30-8-'94.

⁶ *Dagblad van Z.-Holland en 's-Gravenhage*, 30-8-'94.

gen sterker zal worden in de klassenstrijd. Zeer welwillend is de toon van de *Amsterdammer*, het radicale dagblad van J. de Koo.¹ Dit wijdt een belangwekkend hoofdartikel aan de pas opgerichte partij, en zegt bij herhaling, dat de radicalen de stichting er van niet alleen gehoopt, maar ook verwacht hebben. Het blad vertrouwt, dat de parlementaire socialisten hun revolutionnaire afkomst op den duur zullen vergeten en tot nauwe samenwerking met de radicalen komen. Het brengt de heren Van der Goes c.s. hulde voor hun pogen, om de arbeiders „te organiseren tot een bruikbaar leger in den maatschappijlijken strijd.” Tekenend voor de houding van *De Amsterdammer* is het, dat Van der Goes gelegenheid krijgt in een tweetal artikelen de positie van de S.D.A.P., ook tegenover de radicalen, nader uiteen te zetten.²

In een tweetal liberaal georiënteerde weekbladen wordt de S.D.A.P. besproken. *De Amsterdammer*³, onder redactie van J. de Koo en Justus van Maurik Jr., is van oordeel, dat Domela Nieuwenhuis steeds meer aan het koketteren raakte met de anarchisten en ziet hem niet meer als leider van een staatkundige partij, maar als „hoofd van een troep verbitterde ontevredenen, die geen andere overtuiging hebben dan dat de maatschappij moet worden omvergeworpen en het gezag moet worden vernietigd.” Het blad noemt daartegenover het optreden van de nieuwe partij „een gelukkig verschijnsel.” Het acht het een zegen, een groep te zien opstaan, die ondanks groot verschil in einddoel, „toch bereid is met anderen samen te werken om voor de arbeiders al vast te verkrijgen wat bereikbaar is.” In ditzelfde nummer wijdt Braakensiek een grote plaat aan „Een leider die in zijn hemd bleef staan.” De sympathie van *De Amsterdammer* ging blijkbaar niet in de richting van Nieuwenhuis!

In het *Sociaal Weekblad*⁴ acht Mr. B. H. Pekelharing par-

¹ *De Amsterdammer*, 30-8-'94. Voor een groot deel aangehaald bij Vliegen, a. w., p. 37 vlg. Zie ook het nummer van 28-8-'94.

² *De Amsterdammer*, 1 en 2-10-'94.

³ *De Amsterdammer* (Weekblad) 2-9-'94.

⁴ *Sociaal Weekblad*, 1-9-'94.

lementaire onthouding voor de sociaal-democratie zelfmoord. Hij wijst er op, dat ook in andere landen de sociaal-democraten uit zijn op de verovering en het gebruik van het kiesrecht. Hij acht de daad der parlementaire socialisten van groot belang en vermoedt, dat de 26e Augustus 1894 „een ernstige dagteekening (zal) blijken te zijn in onze vaderlandsche sociaal-politieke geschiedenis.”

In tijdschriften als *De Gids*, *Elseviers Maandschrift* en *Tweemaandelijksch Tijdschrift* is over de oprichting van de S.D.A.P., althans in de eerste jaren na de stichting, vrijwel niets te vinden. Zelfs *De Nieuwe Gids*, waarin Van der Goes, Tak e.a. enige jaren te voren toch dikwijls uitvoerige beschouwingen over de socialistische beweging hadden gegeven, schenkt geen aandacht aan de nieuwe partij. De liberale intellectuelen dier dagen achtten blijkbaar de geboorte van de S.D.A.P. niet belangrijk genoeg om er in de grote periodieken ruimte voor te vragen. Ook in de romanliteratuur uit het laatst der negentiende eeuw zal men in het algemeen tevergeefs zoeken naar werken, die de bevrijdingsstrijd der arbeidersklasse en de socialistische problemen tot thema hebben. Slechts één roman uit deze periode behandelt wel zeer opzettelijk de onderlinge tegenstellingen en moeilijkheden in de Nederlandse socialistische beweging omstreeks 1890. In *Barthold Meryan* schildert Cornélie Huygens, een parlementair socialiste van adellijken huize, de indruk, die het opkomend socialisme in de kringen van de liberale burgerij maakte. Van inzicht in en waardering voor de socialistische idealen was daar al heel weinig sprake; nog minder begreep men gewoonlijk de onderlinge conflicten tussen de socialisten. Vol minachting en afkeer veroordeelde men alle socialistische onruststokers en oproerkraaiers!

De tekening van verschillende figuren in *Barthold Meryan* was wel heel duidelijk. Zonder veel moeite herkent men in de hoofdpersonen de leiders uit de socialistische beweging hier te lande, als Domela Nieuwenhuis, Van der Goes en Troelstra. Gedurende enige jaren trok dit boek van Cornélie

Huygens als de socialistische roman grote belangstelling en beleefde snel achtereen enkele herdrukken. Toch zal men deze strekkingsroman moeilijk tot de grote letterkundige werken kunnen rekenen; daarvoor zijn de literaire kwaliteiten te gering.¹ Cornélie Huygens' boek blijft een uitzondering in onze literatuur: het socialisme valt voorlopig buiten de belangstelling van de Nederlandse romanschrijvers. Dat geldt niet voor de schrijver van het grote werk *De Socialisten*, Mr. H. P. G. Quack. Zeer wonderlijk is het echter wel, dat Quack noch in *De Socialisten*, noch in zijn *Herinneringen* of in enig ander boek de geschiedenis van de moderne socialistische beweging in ons eigen land behandelt. Een bespreking van figuren als Domela Nieuwenhuis, Van der Goes, Troelstra, Vliegen of welke Nederlandse socialist ook, zal men in Quacks werken niet vinden. En dat, terwijl deze schrijver toch met veel succes naar volledigheid heeft gestreefd en, naar de scherpe opmerking van Saks, „liever een dozijn fantastische, half burgerlijke malkontenten of occasioneel-rose poëten te veel dan een socialist te weinig” gaf.² Zoals Quack zich in zijn particuliere leven afzijdig hield van het socialisme in ons land, zo heeft hij het ook in de historie genegeerd.³

b. De Clericale-pers

I. De Protestants-Christelijke pers. De Protestants-Christelijke pers stond in het algemeen afwijzend tegenover alle socialisme. Dit werd in een hoofdartikel van *De Stand-aard*⁴ in het begin van Augustus 1894 nog eens uiteengezet, naar aanleiding van „verdachte klanken” in eigen kring. Zowel

¹ Zie over *Barthold Meryan* o.a. de gunstige beoordeling van Ch. M. van Deventer in de *Java Bode*, 14-11-'98 en de bespreking in *Evolutie* (17-11-'97), een veertiendaags vrouwenblad onder redactie van W. Drucker en Th. P. B. Schook-Haver. Vgl. voor de betekenis van Cornélie Huygens en haar werk A. H. M. Romein-Verschoor, *Vrouwenpiegel*, p. 86 vlgg.

² J. Saks, *Socialistische Opstellen*, p. 137.

³ *Idem*, p. 147. In het D. N. archief zijn wel enkele brieven van Quack aanwezig, deze zijn echter uit de tijd na 1900.

⁴ Socialisme en Waarheid, *De Stand-aard*, 13-8-'94.

op grond van ervaring als van ernstig onderzoek, concludeert de schrijver, dat Christenen evenmin socialisten kunnen zijn als socialisten Christenen. *De Standaard* geeft wel een uitvoerig verslag van de Zwolse stichtingsvergadering,¹ maar heeft blijkbaar geen behoefte op de eigenlijke tegenstelling tussen de socialisten onderling in te gaan. Wel vraagt het later, naar aanleiding van de Constantia-vergadering, of de parlementairen nu wellicht eens tot nadenken zullen komen, „nu zij de vruchten zien, die mee hun „volksopvoeding” heeft gekweekt.” Eenzelfde geest spreekt uit de beschouwingen van *De Vaderlander*,² een weekblad „voor het welzijn en de vrijheid onzes volks,” onder leiding van A. W. Bronsveld. Dit blad wil overigens eerst de daden der parlementairen afwachten, voor het over de betekenis van de nieuwe partij oordeelt. Het verwacht echter, dat de parlementaire socialisten, of hun sociaal-democratische beginselen zullen wijzigen, of afzakken naar het zuivere anarchisme. Na het eerste partijcongres in 1895 toont *De Vaderlander* waardering voor het élan en voor de systematische arbeid van de jonge partij, om dan te concluderen, dat het socialistisch gevaar van de kant der S.D.A.P. groter is dan van de zijde van de bond van Domela Nieuwenhuis met zijn rumoer.³ *De Nederlander* geeft wel korte berichten over de vergaderingen der parlementairen,⁴ maar acht blijkbaar de kwestie niet belangrijk genoeg om er uitvoerige principiële beschouwingen aan vast te knopen.

II. De Katholieke pers. Verschillende Katholieke kranten zijn van oordeel, dat de beschuldiging van anarchisme aan het adres van de Oude Bond juist is. In een merkwaardig artikeltje over De anarchist Domela Nieuwenhuis schrijft *De Tijd*, dat Nieuwenhuis „door de prediking van het anarchisme den Bond meer schade (heeft) doen lijden, meer verlies van invloed en verlies van leden, dan eenige tegen-

¹ *Idem*, 28-8-'94.

² *De Vaderlander*, 1-9-'94. Ook 6-10-'94.

³ *Idem*, 27-4-'95.

⁴ *De Nederlander*, 6-9-'94; 3-10-'94.

stander.”¹ Toch hecht men in deze kringen niet veel waarde aan de nieuwe partij. *De Maasbode*² geeft wel een berichtje over de Utrechtse bijeenkomst van 11 Augustus en een verslag van de Zwolse vergaderingen van de 26e, maar een eigen oordeel blijft achterwege. *Het Centrum*³ acht het onmogelijk opbouwend te werken, wanneer men de sociaal-democratische leer belijdt, „een leer van vernietiging aan de eene, van illusie en onbereikbare droombeelden aan de andere zijde.” Het vermoedt dan ook, dat de S.D.A.P. evenals Nieuwenhuis in anarchistisch vaarwater zal terechtkomen, tenzij zij spoedig haar sociaal-democratische beginselen wijzigt. Het blad acht het niet onmogelijk, dat „de afscheiding der twaalf” mettertijd het voorspel van zo’n beginselwijziging zal blijken. *De Tijd*⁴ wijst er op, dat onder de twaalf initiatiefnemers der S.D.A.P. slechts twee werklieden zijn; verder zijn het socialistische „heren”, schrijft het blad; een advocaat, een beursman, een Indisch ambtenaar, een boekhandelaar, een onderwijzer e.d. In wezen ziet het overigens weinig verschil tussen de oude en de nieuwe richting onder de socialisten; ’t is een kwestie van namen, van personen. „Wat vroeger in één bond getwist werd, zal nu in twee vereenigingen bekibbeld worden. Ziedaar het verschil,” aldus het Katholieke orgaan. Toch concludeert het ten slotte, dat de nieuwe organisatie gevaarlijker is dan de oude, omdat „deze Mefisto verschijnt in het pak van een ridder.”

In tegenstelling met de beknoptheid en geringschatting van de dagbladen opent echter het Katholieke tijdschrift *Studie op godsdienstig, wetenschappelijk en letterkundig gebied* zijn jaargang in 1895 met een belangwekkend, uitvoerig artikel over het socialisme in 1894 en over de scheiding in het bijzonder. De schrijver, P. B. Bruin,⁵ acht de uittreding der

¹ *De Tijd*, 11-8-'94.

² *De Maasbode*, 14-8-'94 en 28-8-'94.

³ *Het Centrum*, 18-8-'94.

⁴ *De Tijd*, 3-9-'94.

⁵ P. B. Bruin, Een stuk socialistische historie van het jaar 1894. In: *Studie op godsd., enz. gebied*, 1895, p. 1-50.

parlementaire socialisten uit de S.D.B. voor de socialistische beweging in ons land „niet van belang ontbloomt.” In menig opzicht scheert hij parlementaire en anarchistisch georiënteerde socialisten over één kam. Beiden zijn revolutionnair, hun doel is de omverwerping der maatschappij. Ze zijn alle twee socialist, omdat ze het privaat bezit der productiemiddelen willen afschaffen. Beide richtingen acht hij democratisch, omdat ze een zuivere volksregering voorstaan. Bruin ziet het verschil tussen beide richtingen voornamelijk als een kwestie van taktiek. Dat is geen kwestie van ondergeschikt belang, schrijft hij, „maar een levensvraag voor het socialisme.” De nieuwe partij sluit in deze, naar Bruins mening, geheel aan bij het internationaal socialisme, dat „beslist parlementair” is, terwijl Domela Nieuwenhuis en zijn aanhangers volgens hem anarchisten zijn en die naam openlijk behoorden aan te nemen. De vaak verkondigde mening, dat de parlementaire socialisten zullen terugzinken tot het radicalisme, deelt de schrijver niet. Eerder meent hij bij de radicalen een „gestadige toenadering tot het socialisme” op te merken. Hoewel hij van oordeel is, dat de ontevreden, opgehitste arbeiders zich vooral door de revolutiegedachte aange trokken voelen en de kalmer denkenden meer door het voorbeeld der socialistische volksvertegenwoordigers in het buitenland, ziet hij de strijd van 1894 toch vooral als een geschil „tusschen de leiders, in het bijzonder tusschen hen, die niet uit den arbeidersstand waren voortgekomen.” In zijn conclusie zegt hij ten slotte, dat beide groepen zware rampen aan de maatschappij kunnen berokkenen: „de revolutionnairen geweldige en bloedige, de parlementairen minder schrikwekkende voor het oogenblik, maar moeilijker te herstellen op den langen duur.”

Samenvattend kan men concluderen, dat tal van niet-socialistische organen de oprichting van de S.D.A.P. als een gebeurtenis van betekenis beschouwden en van de nieuwe partij groter gevaren voor de bestaande maatschappij duchtten dan van de oude S.D.B.

3. HECHTERE FUNDERING EN EERSTE GROEI

a. *Het Partijprogram*

De organisatie van de S.D.A.P. droeg, na Zwolle, een sterk provisorisch karakter. Er was geen program en er waren geen statuten. Eigenlijk waren er alleen maar een bestuur en leden, die het eens waren over de principiële grondslag der partij, uitgedrukt in de toelatingsformule voor de Zwolse vergadering en in de circulaire van het bestuur van 13 September 1894. Het was de taak van het eerste congres van de S.D.A.P.¹ om de grondslagen en beginselen der partij aan te geven en een officiël program vast te stellen. De reeds in Zwolle benoemde commissie gebruikte het program der Amsterdamse Sociaal-Democratische Vereniging tot leidraad bij de besprekingen. Er bleek aanvankelijk nog al wat verschil van mening te bestaan tussen Van Kol en Vliegen enerzijds en Van der Goes en Troelstra anderzijds. Toch werd ten slotte een ontwerp, door Van der Goes en Van Kol opgesteld, met slechts kleine veranderingen door de commissie eenstemmig aangevaard. Op het Deventers congres bleek er tussen bestuurders en afgevaardigden eveneens grote eenstemmigheid. Na een korte discussie werd het ontwerp ook hier, na enkele onbelangrijke wijzigingen, met algemene stemmen aangenomen.

Dit program is bij herhaling en terecht orthodox-marxistisch genoemd.² Het sluit nauw aan bij het *Erfurter Program* en evenals dit bij het *Communistisch Manifest* en het eerste deel van Marx' *Kapital*.

Het program geeft allereerst aan, hoe de ontwikkeling der maatschappij heeft geleid tot de kapitalistische productiewijze, waarbij de tegenstelling tussen de bezittende klasse en het groeiend aantal der niet-bezitters voortdurend scherper wordt. De theorie van de „Verelendung” wordt geheel aangevaard, ondanks het feit, dat in Duitsland juist in die tijd ern-

¹ Zie voor dit congres van 14 en 15 April 1895 het *Officiël Verslag*.

² Vliegen, *a. w.*, I, p. 103. Troelstra, *Groei*, p. 235. Rüter, *a. w.*, p. 55 vlg. R. Kuyper, *Marxistische Beschouwingen*, I, p. 219 vlgg.

stige critiek op dit punt werd gehoord.¹ Ook Troelstra maakte bij zijn verdediging van het program op het congres in dit opzicht geen enkele reserve, al erkende hij in later jaren, dat deze leer ten onzent door de feiten niet bevestigd werd.

Terwijl het program verder uiteenzet, hoe de bestaande maatschappelijke orde in toenemende ellende haar ondergang tegemoet gaat, wijst het er op hoe de concentratie van alle productiemiddelen in handen van een steeds kleiner aantal personen en de voortgaande trustvorming noodzakelijk zullen voeren tot de socialistische maatschappij. Voor het proletariaat ligt hier de taak de totstandkoming der socialistische productiewijze te bevorderen. Dit voert tot de klassenstrijd, die internationaal gestreden wordt. De partij wil daarbij zowel politieke als economische actie, die beide bedoelen betere levensvoorwaarden voor de arbeiders te verwerven, zodat hun klassebewustzijn wordt opgewekt en hun macht tegenover de bezittende klasse wordt versterkt. De verovering en het gebruik van alle politieke rechten wordt bepleit, zowel om onmiddellijke verbeteringen in de toestand der arbeidersklasse te kunnen verwerven als om de economische revolutie te bespoedigen.

Troelstra, die op het congres het program onverwacht moest toelichten, doordat de inleider Van der Goes afwezig was, hield „een breed-opgezette rede met een vuur en een kleur alsof hij voor honderden sprak.”² Deze „duidelijke en zakelijke improvisatie”³ vond algemene instemming.⁴ Ze werd later uitvoeriger weergegeven in Troelstra's brochure: *De S.D.A.P., haar ontstaan, doel en streven*.

Zo had de S.D.A.P. haar eerste officiële beginselprogram.

¹ Vliegen, *a. w.*, I, p. 105. Troelstra, *Groei*, p. 235. *Branding*, p. 97.

² Vliegen, *a. w.*, I, p. 84.

³ *Officiëel Verslag*.

⁴ Slechts op één punt wilden enkelen, w.o. Schaper, Troelstra's woorden losmaken van het program en als diens persoonlijke mening beschouwd zien, nl. voor zover hij gesproken had over geweld. Troelstra had uiteengezet, dat de socialisten geen geweld zullen gebruiken. Wanneer zij een meerderheid in het parlement zouden hebben veroverd, zal waarschijnlijk een geweldadige strijd gevoerd moeten worden, omdat de bourgeoisie dan nog een

Het was zeker verre van feilloos.¹ Op den duur zou bovendien blijken, dat dit marxistisch program op zeer verschillende manieren kon worden geïnterpreteerd en de grondslag kon zijn voor uiteenlopende opvattingen omtrent theorie en taktiek.² Na de moeilijke beginjaren van de nieuwe partij zou dit leiden tot onderlinge strijd en scherpe tegenstellingen. Voorlopig bood het program echter een zeer geschikte mogelijkheid om de verschillende stromingen onder de parlementaire socialisten te verenigen.

Het is wel opmerkelijk, dat het verschil tussen dit eerste program van de S.D.A.P. en het laatste van de S.D.B. (van 1892) toch eigenlijk niet heel groot was. Dit is begrijpelijk; ook het Zwolse program van 1892 stond sterk onder invloed van het *Erfurter program*.³ Terecht wijst Vliegen er op, dat de strijd tussen de beide partijen liep over de strijdmiddelen; hun „kijk op de maatschappelijke ontwikkeling en de positie der arbeidersklasse daarin was dezelfde.”⁴ In het S.D.B.-program werd eveneens de nadruk gelegd op de zich toespitsende klassentegenstellingen en op de noodzakelijkheid van de klassenstrijd. Het onderscheid ligt voornamelijk in een verschillende waardering van de economische en van de politieke strijd. Terwijl de S.D.B. uitdrukkelijk verklaart, dat de klassenstrijd allereerst een economische strijd is, waaraan die om politieke rechten ondergeschikt behoort te zijn, legt de S.D.A.P. in de klassenstrijd het accent vooral op de politieke actie.⁵ Het verschil in waardering van de politieke strijd blijkt ook duidelijk uit de houding van beide

laatste poging zal wagen om de overwinning der democratie te niet te doen.

Dan zullen het de bourgeois zijn, die de wettige weg verlaten, niet de socialisten, volgens Troelstra. (*Officieel Verslag*).

¹ Vgl. R. Kuyper, Marx. Beschouwingen, I, p. 219 vlgg.

² Vgl. Rüter, *a. w.*, p. 56 vlg.

³ Schreef Vliegen niet, dat het oude program herzien moest worden, *doordien* de Duitse partij het vorig jaar het hare had herzien! (Vliegen, *De Dageraad*, II, p. 368).

⁴ Vliegen, *Onze Kracht*, I, p. 104.

⁵ Vgl. het program bij Vliegen, *Onze Kracht*, I, p. 100 vlg.

partijen tegenover een strijdprogram. De S.D.B. besloot in Zwolle de behandeling van het strijdprogram uit te stellen, in de hoop dat dit tot afstel zou leiden, zoals ook inderdaad het geval was. De S.D.A.P. daarentegen nam op haar eerste congres, na een toelichting van Vliegen, een vrij uitvoerig strijdprogram aan.¹ Duidelijk spreekt daaruit de wens, om door politieke arbeid mede te werken aan de democratisering van onze staat en door sociale hervormingen directe lotsverbetering van de arbeiders te verwerven.

b. *De Verhouding tot de Vakbeweging*

De S.D.A.P., ontstaan als reactie tegen de verwaarlozing van het politieke element in de socialistische strijd, schonk voorlopig bijzondere aandacht aan de politieke actie. Daardoor raakte in de praktijk de vakbeweging enigszins op de achtergrond, ook al erkende de partij, dat een gezonde vakbeweging van grote betekenis was. Er kwam bij, dat de parlementairen huiverig stonden tegenover de bestaande vakorganisatie. Het in 1893 opgerichte N.A.S., dat de leiding van de vakbeweging had, was in 1895 uitgegroeid tot een vrij grote organisatie van 22 bonden met ruim 15000 leden. Er heerste veel actie en bedrijvigheid en er waren talrijke stakingen. Dit droeg ertoe bij, om de belangstelling der arbeiders meer naar de vakbeweging dan naar die van de parlementaire socialisten te richten. In het N.A.S. berustte de leiding voor een belangrijk deel bij leden van de Socialistenbond. Dat maakte, dat de S.D.A.P. in de kringen van het N.A.S. geen erg welwillende stemming ontmoette.

De mogelijkheid, in de statuten van de S.D.A.P. geschapen, dat ook vakverenigingen zich bij de partij konden aansluiten, heeft geen effect gehad.² Uit het verslag van het

¹ Geheel afgedrukt bij Vliegen, *a. w.*, I, p. 101 vlgg.

² De statuten spreken van „afdelingen en aangesloten verenigingen.” Vliegen verdedigde op het Deventers congres deze mogelijkheid, waarbij hij aan een organisatievorm dacht als die van de Belgische Werkliedenpartij. De S.D.A.P. heeft zich echter, ondanks de opgenomen bepaling, in een geheel andere richting ontwikkeld. (Vgl. *Officiëel congresverslag*. Cf. Vliegen, *a. w.*, I, p. 86 vlg.).

tweede congres der S.D.A.P. in 1896 blijkt, dat zich 3 afzonderlijke verenigingen hebben aangesloten, waarbij echter geen enkele vakvereniging was.¹ Toch wilde de S.D.A.P. zoveel mogelijk contact zoeken met de arbeiders. Op voorstel van de afdelingen Groningen en Maastricht werd daarom in Deventer besloten, dat de partij tot het N.A.S. zou toetreden. De bedoeling was, zoals Loopuit het uitdrukte, de vakbeweging „weg te halen onder de knuisten der partij, waaronder ze bedorven wordt.”² Men wilde een kracht zijn tegen de invloed, die de Socialistenbond in het N.A.S. uitoefende. Bovendien was de omstandigheid, dat het N.A.S. opgericht was als gevolg van een besluit van het internationaal congres te Brussel, voor de S.D.A.P. ook een motief, om zich daarbij aan te sluiten. Het gevolg van deze aansluiting was, dat de strijd tussen de parlementaire en de meer anarchistisch gezinde socialisten nu in het N.A.S. werd voortgezet. De schaduwen van Domela Nieuwenhuis en van Troelstra waarden in de vergaderingen en congressen van het N.A.S. rond, schrijft Oudegeest. En de heilloze vraag over het al of niet meedoen aan de wetgeving, bedierf zelfs de beste ogenblikken.³ De ervaringen, die de S.D.A.P. in het eerste jaar van haar lidmaatschap opdeed, waren niet bijzonder aangenaam. Zij voelde zich door de besluiten en het optreden van het N.A.S. soms in haar vrijheid belemmerd.⁴ Reeds in Februari 1896 stelde Troelstra daarom in het partijbestuur voor zich uit het N.A.S. terug te trekken. Aanvankelijk kreeg hij onvoldoende steun, maar enige maanden later besloot het bestuur toch een voorstel in Troelstra's geest aan het tweede congres voor te leggen.⁵ Het werd daar verdedigd door Loopuit, die verklaar-

¹ *Officiëel Verslag* van het Utrechts congres, p. 4.

² *Officiëel Verslag* van het Deventers congres.

³ Oudegeest, *Vakbeweging*, I, p. 237.

⁴ Zo o.a. bij het 1-Meifeest. Vgl. Oudegeest, *a. w.*, I, p. 239.

⁵ Deze gewijzigde houding is voornamelijk een gevolg van het besluit van het N.A.S., dat de gehele Nederlandse delegatie zich uit het internationaal congres te Londen zal terugtrekken, als de Socialistenbond geweerd mocht worden. De S.D.A.P. achtte dit onaannemelijk. Reeds vóór het congres der S.D.A.P. was het N.A.S. op dit besluit teruggekomen, waarmee dit motief voor het uittreden uit het N.A.S. was vervallen.

de in een jaar geheel „zijn illusies verloren te hebben.” Het N.A.S. was volgens hem „eén bijwagen van de Socialistenbond geworden.” Hij vertrouwde, dat men de vakbeweging ook buiten het N.A.S. wel voor de politieke actie zou kunnen winnen en wilde daartoe eigen vakverenigingen oprichten.¹ Vlieden verzette zich tegen afscheiding. Zoals het N.A.S. nu een machtsmiddel in handen der revolutionairen was, kon het dat, naar zijn mening, ook worden in handen der parlementairen. Het resultaat van de besprekingen was, dat de S.D.A.P. met twintig tegen tien stemmen besloot bij het N.A.S. te blijven.

In het N.A.S. zelf groeide intussen verzet tegen het lidmaatschap der politieke partijen; men werd wellicht de voortdurende onderlinge strijd tussen Socialistenbond en S.D.A.P. moe. Een poging, door enkele vakbonden in het najaar van 1896 ondernomen, om de politieke partijen van het lidmaatschap uit te sluiten, mislukte. Niettemin werden de banden tussen de S.D.A.P. en het N.A.S. kort daarna doorgesneden. In *De Sociaal-Demokraat*, het officiële orgaan van de S.D.A.P., was een verslag geplaatst van een vergadering van het N.A.S., hoewel in die vergadering geen besluit tot toelating van de pers genomen was. Op grond van dit feit besloot het N.A.S., met veertien stemmen voor en tien onthoudingen, de S.D.A.P. te schorsen. Dit besluit werd, op enigszins wonderlijke wijze, bij referendum bevestigd.² Bij referendum werd eveneens vastgesteld, dat voortaan alleen vakverenigingen aangesloten konden zijn.³ Zo was de breuk tussen het N.A.S. en de S.D.A.P. definitief. Toch probeerde de laatste ook nu nog het contact met de vakbeweging zoveel mogelijk te behouden. Het partijbestuur gaf, na de schorsing, een manifest uit, waarin met nadruk werd betoogd dat de S.D.A.P. niet tegen vakverenigingen was, zoals haar tegenstanders beweerden. Zij

¹ *Officieel Verslag* van het Utrechts congres, p. 17 vlg.

² Voor een uitvoerige behandeling zie men *Oudegeest, a. w.*, I, p. 249 vlgg. Vgl. Rüter, *a. w.*, p. 88 vlgg.

³ De Socialistenbond had zich reeds voor het referendum uit het N.A.S. teruggetrokken.

beschouwde integendeel, in overeenstemming met de besluiten van de internationale congressen van Zürich en Londen, de „organisatie der werklieden als een dringende eisch in den strijd tot vrijmaking der arbeidersklasse.” Op het partijcongres van 1898 verklaarde de partij zich dan ook voor krachtige steun aan de vakbeweging, „mits niet principiëel tegen staatsbemoeiing gekant.” Het zou echter nog enige jaren duren voor een bevredigende verhouding tussen de politieke partij en de vakbeweging gevonden was.

c. *Internationale betrekkingen*

Sterker dan de S.D.B. is de S.D.A.P. in zijn eerste ontwikkeling georiënteerd geweest op Duitsland. Wij „stonden geheel onder Duitschen invloed,” erkent Troelstra later.¹ Niet alleen ontleende de S.D.A.P. haar eerste beginselprogramma voor een belangrijk deel aan dat van de Duitse zusterpartij, ook de lectuur, die men in de eerste jaren hier bestudeerde, was in hoofdzaak Duits. De theoreticus der nieuwe partij, Van der Goes, vertaalde, zoals we zagen, het eerste deel van *Das Kapital* en stond voortdurend in nauwe relaties met tal van vooraanstaande figuren uit de Duitse partij. Ook financieel was er contact met de Oostelijke burenen. Troelstra vertelt van de steun die hij voor *De Baanbreker* kreeg van de enigszins wonderlijke Bahlmann, een in Duitsland wonende Hollander.² Uit de notulen van de eerste vergaderingen van het partijbestuur weten we verder, dat de jonge partij in de eerste moeilijke dagen eenmaal een bedrag van 1500 Mark uit Berlijn ontving.³ Tegenover deze Duitse invloeden hebben

¹ Troelstra, *Groei*, p. 235.

² Troelstra, *Groei*, p. 72 vlg. Het beeld, dat Troelstra van Bahlmann geeft, komt overeen met de indruk, die men van deze krijgt uit zijn uitvoerige brieven aan Van der Goes. (Arch. G.).

³ Medegedeeld bij Vliegen, *a. w.*, I, p. 56. Vanwege de financiële steun uit Duitsland, spreekt Nieuwenhuis spottend over „de succursaal van de Duitse beweging”, als hij de S.D.A.P. bedoelt. (Nieuwenhuis, *Van Christen tot Anarchist*, p. 212).

de Belgische en Franse relaties van Vliegen en de Engelse van Polak op de geest van de S.D.A.P., althans in de eerste jaren, weinig uitwerking gehad.

De S.D.A.P. heeft onmiddellijk getracht, haar plaats in de internationale beweging in te nemen. Zij hechtte er daarom grote waarde aan om op het eerste internationale congres, dat na haar oprichting gehouden werd, in Augustus 1896 te Londen,¹ vertegenwoordigd te zijn.

Opnieuw en nu voor de laatste maal werd op dit internationale congres een felle strijd gevoerd over de toelating van anarchisten. Men had gehoopt van de strijd met de anarchisten af te zijn, door in de oproep tot het congres als voorwaarde van toelating op te nemen de formule, zoals die te Zürich was vastgesteld. Daarin wordt gezegd, dat alle vakverenigingen en socialistische partijen worden toegelaten, „die de noodzakelijkheid der arbeidersorganisatie en der politieke actie erkennen.” Er wordt dan aan toegevoegd, dat onder politieke actie wordt verstaan, „dat de arbeiderspartijen de politieke rechten en wetgevende lichamen naar vermogen trachten te veroveren en te gebruiken tot bevordering der belangen van het proletariaat en tot verovering der politieke macht.” Ondanks deze toelatingsformule trachtte een groot aantal anarchisten aan het congres deel te nemen.² De Socialistenbond in ons land protesteerde eerst tegen de toelatingsformule en deelde mede, dat hij evenmin als de Nederlandse Vakbeweging aan het congres zou kunnen deelnemen. Toen dit protest echter geen uitwerking had, besloten Bond en Vakbeweging toch wel mede te doen. Maar het N.A.S. nam nu

¹ Zie voor dit congres: *Verhandlungen und Beschlüsse des Internationalen Sozialistischen Arbeiter- und Gewerkschafts-Kongresses zu London vom 27 Juli bis 1 August 1896*. Berlin 1896. Vgl. verder Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 209 vlgg. Vliegen, *a. w.*, I, p. 243 vlgg. Quack, *a. w.*, VI, p. 417 vlgg. In *Vragen des Tijds* wijdde Mr. B. H. Pekelharing een uitvoerig artikel aan de internationale congressen (Naar aanleiding van het Londensch congres, *Vragen des Tijds*, 1896, p. 321 vlgg.).

² Volgens Quack kenmerkte het Londens congres zich juist door een „stormloop der anarchisten en hun bondgenooten tegen dat besluit van het Zwitsersche congres.” (Quack, *De Socialisten*, VI, p. 417).

met twintig tegen een en een stem blanco, een motie aan, waarin werd gezegd, dat de Hollandse arbeiders als één man het congres zouden verlaten, „wanneer er ook maar een fractie van georganiseerde arbeiders” werd uitgesloten.

De Nederlandse delegatie op het Londense congres bestond uit afgevaardigden van een groot aantal vakbonden en vertegenwoordigers van de Socialistenbond en de S.D.A.P.¹ De vakbonds-afgevaardigden waren het steeds eens met Domela Nieuwenhuis en de zijnen, zodat de S.D.A.P. tegenover hen voortdurend in de minderheid was. Aanvankelijk wilde de S.D.A.P. zich niet verzetten tegen toelating van de Socialistenbond tot het congres, uit vrees daardoor te veel tegenstand in de kringen der vakbeweging te verwekken. Men motiveerde deze houding zo, dat de Socialistenbond op zijn congressen van 1894 en 1895 het meedoen aan de verkiezingen niet absoluut had verboden. De felle antiparlementaire toon in *Recht voor Allen* kort voor het congres en de scherpe aanvallen van dit blad tegen de congresleiding,² deden de S.D.A.P. ten slotte toch besluiten tegen de toelating van Nieuwenhuis c.s. te stemmen.

Na drie dagen van bittere strijd besloot het Londense congres met zestien tegen twee stemmen de anarchisten niet toe te laten. De twee tegenstemmende landen waren Frankrijk en Nederland.³ Het internationale congres stelde zich dus op positief parlementair standpunt en noemde in een aangenomen resolutie „de verovering van de politieke macht voor de arbeiders het beste middel om te komen tot hun ontvoogding, tot de bevrijding van den mensch en den burger, waardoor zij de socialistische republiek zouden kunnen stichten.”

Onmiddellijk na de uitsluiting der anarchisten verklaarde Domela Nieuwenhuis namens 20 van de 21 Hollandse dele-

¹ Voor de Socialistenbond waren Nieuwenhuis, Cornelissen en Methöfer aanwezig, voor de S.D.A.P. Van Kol, Loopuit, Polak, Troelstra en Vliegen.

² Zie o.a. *Recht voor Allen*, 23/24-6-'96. Vgl. Vliegen *Onze Kracht*, I, p. 247 vlgg.

³ In de Franse delegatie was met 57 tegen 56 stemmen besloten te stemmen vóór toelating der anarchisten. Quack, *De Socialisten*, VI, p. 419.

gaties, dat de Hollandse arbeidersbeweging „niet meer deel zou nemen aan den onverdraagzamen, sectarischen arbeid van het kongres.” Vliegen deelde daarop mede, dat de S.D.A.P. bleef en niet zou rusten voor ook in Holland de internationale sociaal-democratie over een sterke partij zou beschikken.

De afloop van het Londense congres was voor de S.D.A.P. van grote betekenis. Zij was nu opgenomen in de internationale sociaal-democratie en was voortaan de enige vertegenwoordigster daarvan in ons land.

Het versterkte zelfvertrouwen der parlementaire socialisten in ons land komt ook in hun pers tot uiting. Dat de toon in *Recht voor Allen* vol bitterheid was, ligt voor de hand. Een weinig verheffend naspel had het Londense congres hier te lande nog in een openbare vergadering te Amsterdam, waar Polak, Troelstra en Vliegen, in Plancius, het congres zouden bespreken.¹ De leden van de Socialistenbond, aangespoord door *Recht voor Allen* waren „op hun post” en ook Nieuwenhuis zelf was aanwezig. Het werd min of meer een herhaling van de beruchte Constantia-bijeenkomst van 1894; met dit verschil echter, dat nu de beide partijen ongeveer even sterk waren. Na Vliemens rede kon noch Domela Nieuwenhuis noch H. Polak zich verstaanbaar maken! Ook nu moest de politie de zaal ontruimen.

De vergadering was een droevige mislukking geworden. De „hoofdzaak gelukte niet hun, maar ons,” schrijft Domela Nieuwenhuis later triomfantelijk. Toch waren de parlementairen niet geheel ontevreden over de afloop. Vergeleken bij Constantia viel er naar hun mening grote vooruitgang van hun invloed te constateren. Polak spreekt in *Na tien jaar* zelfs van een „keerpunt in de historie onzer partij te Amsterdam.” Ook in de geschriften van Vliegen en Troelstra kan men soortgelijke klanken beluisteren. Nog op de avond van de vergadering in Plancius hadden de sociaal-democraten „met wel honderd man” een genoeglijke bijeenkomst in een andere

¹ 25 Augustus 1896. Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 294 vlg. Vliegen, *Onze Kracht*, I, p. 256 vlg. *Na tien jaar*, p. 14.

lokaliteit, waar o.a. Polak en Troelstra gelegenheid kregen het woord te voeren. Zij waren allen overtuigd, schrijft Loopuit, „dat het grootste leed geleden was” en vertrouwden dat zij „het anarchistisch schrikbewind” in de hoofdstad zouden kunnen breken.¹

4. IN DE POLITIEKE STRIJD

a. *Het tweede congres*

919

Ook na het Deventers congres bleef de S.D.A.P. een kleine partij. Wantrouwen en haat in de kringen van de Socialistenbond en het N.A.S. hebben wellicht vele parlementairgezinde socialisten van aansluiting teruggehouden. Daarnaast heeft het bestaan van de Nederlandse Volkspartij voorlopig de werfkracht van de S.D.A.P. verminderd. Nog in het begin van 1896 is de Volkspartij belangrijk groter dan de S.D.A.P.² Op het tweede congres der S.D.A.P. bleek, dat haar ledental gestegen was van ongeveer 600 tot $\pm$ 1000 en het aantal afdelingen slechts van 24 tot 27. Het congres dat te Utrecht gehouden werd op 5 en 6 April 1895, maakte toch een enigszins fleuriger indruk dan de bijeenkomst in Deventer. Men vergaderde nu in een eigen gebouw der Utrechtse arbeidersbeweging en het aantal afgevaardigden zowel als dat der belangstellenden was aanmerkelijk groter dan de vorige maal.

In zijn openingswoord wees Troelstra er op, hoe de revolutie, die de socialisten nastreefden, niet in een ogenblik door een Gideonsbende kan worden voltrokken, maar bestaat in „een keten van economische revoluties. Zij moet internationaal voltooid worden, door een strijd om de politieke macht, welk bolwerk der bourgeoisie moet worden overwonnen, om de economische revolutie haar beslag te geven.” Scherp keerde hij zich tegen de hele en halve anarchisten, die zich

¹ *Na tien jaar*, p. 81.

² *Officiël verslag* van het Utrechts congres, p. 1. Vgl. voor dit congres ook: Vliegen, *Onze Kracht*, I, p. 117, p. 123 vlgg.

sociaaldemocraten noemen, maar door „hun nonsens de zaak der arbeiders door het slijk” sleuren.

De S.D.A.P. gebruikte het tweede congres om haar standpunt ten opzichte van tal van belangrijke kwesties te bepalen.¹ Karakteristiek voor de politieke opvattingen van de partij in de eerste jaren was de rede, die Vliegen hield over de sociale wetgeving. Daarin werd, zoals Vliegen later schrijft, het reformistisch standpunt als het standpunt der partij verdedigd, zonder één woord van tegenspraak van de zijde van het congres. Vliegen gaf als zijn oordeel, „dat de sociaaldemokratie het best zal slagen in haar taak, als de verhoudingen zich vreedzaam, rustig kunnen ontwikkelen.” De door hem voorgestelde motie werd met algemene stemmen aangenomen. Daarin werd uitgedrukt, dat de S.D.A.P. tegenover de sociale arbeid van de regering geen vast principiëel standpunt kan innemen, maar elk voorstel dier regering op zich zelf zal beoordelen.

Hieruit sprak wel een geheel andere geest, dan uit de discussies op de laatste congressen van de Socialistenbond. Dat verschil in houding kwam duidelijk uit tegenover de Centrale Commissie voor de Statistiek. Evenals in 1887 tegenover de enquêtecommissie, weigerde men ook nu in revolutionnaire kringen aan de Centrale Commissie voor de Statistiek alle inlichtingen.² Op het congres der S.D.A.P. daarentegen was men vrijwel algemeen³ van de wenselijkheid en het nut van de statistiek overtuigd en het congres verklaarde zich dan ook geheel accoord met het welwillend antwoord, dat het bestuur aan de Commissie had gegeven.

De omstandigheid, dat de propaganda van de S.D.A.P. in het begin op het platteland in de Noordelijke provinciën het meeste succes had,⁴ droeg ertoe bij, dat aan de agrarische

¹ Zie het lijstje bij Vliegen, *a. w.*, I, p. 124.

² Men zie bijv. de motie der afd. Amsterdam van de Timmerliedenbond, Vliegen, *a. w.*, I, p. 120 vlg.

³ Slechts enkelen, o.a. Fortuyn en de afgevaardigde van Leeuwarden, voelden er wel wat voor de medewerking te weigeren. (*Off. Verslag*, p. 9).

⁴ Vgl. de opmerkingen van Troelstra, *Groei*, p. 246 vlg. en Vliegen, *a. w.*, I, p. 130.

kwestie op het Utrechtse congres grote aandacht werd besteed. De uitvoerige besprekingen werden ingeleid door Troelstra. Aan het eind van zijn rede stelde hij een motie voor, waarin boeren en landarbeiders werden opgeroepen „niet meer tegen, maar met elkander den strijd te voeren,” zowel ter verovering van het kiesrecht, als om hervormingen in hun gemeenschappelijk belang te bewerken.

Wel werd Troelstra's rede „lang toegejuicht” volgens het verslag, maar bij het debat bleek men voor de motie weinig te voelen. Samenwerking tussen boeren en landarbeiders, zoals Troelstra die bedoelde, achtte men vrijwel algemeen uitgesloten. Het resultaat van de discussie was, dat een commissie werd benoemd, die op het volgend congres het resultaat van haar onderzoekingen zou mededelen.

Tal van kwesties van meer en minder belang, zoals de verhouding tot het N.A.S. en het standpunt tegenover het regeringsvoorstel tot het instellen van Kamers van Arbeid, werden nog behandeld.

Uit de opmerkingen in de pers blijkt, dat het tweede congres van de S.D.A.P. naar buiten nogal een krachtige indruk had gemaakt. Dat *Recht voor Allen* er slecht over te spreken is, valt niet te verwonderen. Het kreeg, volgens Vliegen, „een vlag van woede,” en vatte, na veel onvriendelijkheden te hebben uitgesproken, zijn oordeel over de parlementaire socialisten in deze weinig vleierende karakteristiek samen: „Dubbelhartigheid waar het de beginselen betreft, vuilaardigheid in de taktiek.”¹

De S.D.A.P. zette intussen vol vertrouwen en strijdlust haar arbeid voort.

b. *De eerste verkiezingen*

Het is begrijpelijk, dat de S.D.A.P., die immers naast economische actie ook parlementaire arbeid wilde, verlangde naar het ogenblik, waarop zij zich in de verkiezingsstrijd voor de

¹ Geciteerd bij Vliegen, *a. w.*, I, p. 137.

Tweede Kamer zou kunnen werpen. Zij „hunkerde naar de verkiezingsaktie,” volgens Vliegen. Dat verklaart mede de houding, die zij aannam tegenover het wetsontwerp van minister Van Houten betreffende de uitbreiding van het kiesrecht. Er was in het land in de kringen van de Volkspartij, van radicalen en liberalen, fel verzet tegen de regeringsvoorstellen. Men achtte ze geheel onvoldoende en ageerde voor verwerping. De S.D.A.P. was krachtig voorstandster van algemeen kiesrecht en had zeker niet minder kritiek op het ingediende wetsontwerp dan de andere groepen. In tegenstelling echter met de anderen weigerde de S.D.A.P. het „onaannemelijk” uit te spreken. Zij ging uit van het standpunt, dat er bij verwerping van het voorstel-Van Houten niet de minste kans was op een beter ontwerp. Daarom wilde zij Van Houtens kieswet „op afbetaling aanvaarden,” zoals Schaper schreef.¹ Wel stelde zij bij tal van gelegenheden de gebreken van het ontwerp in het licht en gaf aan, welke veranderingen zij wenselijk achtte, maar de conclusie was steeds: in elk geval aannemen!² Iedere kiesrechtuitbreiding naar de kant der arbeiders, hoe onvoldoende ook, zou de politieke belangstelling in de arbeidersklasse bevorderen en de S.D.A.P. gelegenheid geven voor nieuwe aktie.

Vandaar, dat, na aanneming van het ontwerp-Van Houten, de vreugde in de kringen der S.D.A.P. groter was dan naar buiten bleek. Wel was de partij „noch dankbaar noch voldaan over deze wet,” zoals *De Sociaal-Demokraat* schreef, maar zij aanvaardde haar, als het enige wat onder de bestaande omstandigheden kon worden verwacht, en als middel om een betere wet te veroveren. De S.D.A.P. beschouwde het bereikte resultaat als de inleiding tot „een nieuwe periode in den strijd voor het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen.”³

¹ Schaper, *Een halve eeuw*, II, p. 45 vlg.

² Vgl. Troelstra's artikel in *De Baanbreker*, 28-9-'95. Eveneens diens motie op de Kiesrechtmeeting te Zwolle, Kerstmis 1895. Troelstra, *Groei*, p. 137. Cf. Vliegen, *Onze Kracht*, I, p. 113 vlgg.

³ *De Sociaal-Demokraat*, 21-6-'96.

Al was de vermeerdering van het aantal kiezers niet onbelangrijk — het steeg van ongeveer 300 000 tot ruim 577 000¹ — het aantal arbeiders-kiezers bleef heel gering, wellicht een 150 000 à 200 000² en deze kwamen bovendien alleen uit de kringen der „gezetten werklieden.” Met dit gebrekkige kiesrecht, met slechts enkele tientallen afdelingen en nauwelijks 1200 leden, met een vrijwel ledige kas en een zeer beperkte lezerskring voor haar pers — *De Sociaal-Demokraat* telde ongeveer 1500 abonne's! — ging de S.D.A.P. haar eerste verkiezingscampagne in. Bedenkt men daarbij, hoe fel de bestrijding was van de kant van Domela Nieuwenhuis en de Socialistenbond, dan is het duidelijk, dat de partij der parlementaire socialisten voor geen eenvoudige taak stond. Het is begrijpelijk, dat zij haar invloedssfeer trachtte te vergroten en daartoe uitkeek naar mogelijke samenwerking. Onmiddellijk na aanneming van de wet-Van Houten in De Tweede Kamer opperde Troelstra in *De Sociaal-Demokraat*³ het enigszins wonderlijke plan de verschillende arbeidersverenigingen, van A.N.W.V. tot Socialistenbond,⁴ te doen samenwerken bij de verkiezingen. Zowel door onwil bij de bedoelde organisaties als door verzet in de S.D.A.P. zelf, o.a. van Schaper, kwam van dit plan niets terecht. In October 1896 besloot het P. B. bij de verkiezingen onder geen voorwaarde met andere partijen samen te werken. Betekende dit, dat de S.D.A.P. in haar eerste verkiezingsstrijd geheel zelfstandig zou optreden?

Propagandistisch was dit zonder twijfel het beste. Zo zou de verkiezingscampagne tevens kunnen dienen „om de sociaal-democratie te propageren en de partij te versterken.”⁵ Zo ook zou de taak om „in dezen verkiezingsstrijd het klassebewustzijn van de arbeiders te ontwikkelen,” het beste ver-

¹ De Bruyne-Japikse, *Staatk. Geschiedenis*, VI, p. 78.

² Vliegen, *a. w.*, I, p. 163.

³ *De Sociaal-Demokraat*, 25-7-'96.

⁴ Troelstra noemde: de neutrale vakbonden, het A.N.W.V., de Ned. en de Friese Volkspartij, de Socialistenbond en de S.D.A.P.

⁵ Schaper in *De Sociaal-Demokraat*, 3-10-'96. Geciteerd bij Vliegen, *a. w.*, I, p. 166.

vuld kunnen worden. De grote moeilijkheid was echter, dat de S.D.A.P. wel erg klein en zwak was om alleen op eigen krachten te bouwen. Vandaar dat zij steun zocht bij die arbeidersorganisaties, die bereid waren met haar op grondslag van een sociaal-demokratisch program in zee te gaan. Toch kreeg men op deze wijze wel een zonderlinge situatie. In tal van plaatsen werden nu, onder leiding van „enkele bewuste sociaal-demokraten,” arbeiderskiesverenigingen opgericht, soms naast een bestaande partijafdeling.¹ Door lage contributie werd het velen gemakkelijk gemaakt de S.D.A.P. bij de verkiezingen te steunen, zonder zich dadelijk socialist te noemen. Zo kreeg de partij enig contact met grotere groepen arbeiders, die nog niet bereid waren, zich openlijk bij haar aan te sluiten. Het aantal leden dezer arbeiderskiesverenigingen was dikwijls aanzienlijk groter dan dat der partijafdelingen. Gevaarlijk werd de toestand voor de S.D.A.P. in een enkele plaats, waar de aanhangers van de Volkspartij probeerden in zo'n arbeiderskiesvereniging een der hunnen candidaat te laten stellen. 't Is wel evident, dat de S.D.A.P. de gehele samenwerking met deze kiesverenigingen als een noodmaatregel beschouwde. Troelstra spreekt dan ook van „een voorbijgaand verschijnsel van opportunistischen aard.”²

Ondanks organisatorische en financiële moeilijkheden werd de verkiezingsstrijd van de kant der S.D.A.P. met veel vuur en groot enthousiasme gevoerd. Een opmerkelijk verschijnsel is het, dat de welwillende houding, die de radicalen aanvankelijk tegenover de parlementaire socialisten hadden aangenomen, in deze strijd al spoedig verdween. Beide groepen stonden weldra scherp tegenover elkaar. De radicalen verzetten zich o.a. tegen enkele eisen van het socialistische verkiezingsprogram, die voor de socialisten zeer belangrijk waren, namelijk de eis van grondwetsherziening, om te komen tot algemeen kiesrecht en die van staatspensioen of arbeiderspensionering,

¹ Zo bijv. in Rotterdam (Vliegen, *a. w.*, I, p. 171) en in Utrecht (Troelstra, *Groei*, p. 143). Zonderling is het, dat een viertal arbeiderskiesverenigingen aangesloten waren bij de S.D.A.P.! Vliegen, *a. w.*, I, p. 181.

² Troelstra, *Groei*, p. 143.

zoals men toen meestal zei. Bovendien werden de onderlinge tegenstellingen nog verscherpt, doordat radicalen en sociaal-democraten uit den aard der zaak hun hoop dikwijls op dezelfde districten bouwden.

Het congres door de S.D.A.P. met Pasen 1897 te Arnhem georganiseerd, bestond feitelijk uit twee delen. Op de eerste dag werd het gewone partijcongres gehouden. De groei van de partij was ook in dit tweede jaar héél gering: het aantal afdelingen was constant gebleven,¹ het ledental niet belangrijk gestegen.² Niettegenstaande deze omstandigheid echter en ondanks het feit, dat men „geen schitterend succes bij de verkiezingen verwachtte,” was dit congres naar de stemming „een der meest optimistische uit de geschiedenis der partij,” volgens Vliegen. De toetreding van Herman Gorter en Henriëtte Roland Holst verhoogde niet weinig het enthousiasme der vergadering. Vermeldenswaard is van dit congres de inleiding, die Van der Goes hield over de verhouding tussen socialisme en godsdienst.³ Deze rede was eigenlijk een uitwerking van de bekende passage uit het partijprogram: godsdienst is privaatzak. Minder dan vroeger in de S.D.B., waar men gewoonlijk geen andere geluiden vernam dan in de kringen der vrijdenkers, richtte Van der Goes zijn aanvallen in de eerste plaats op het geloof zelf. Als goed Marxist ziet hij kerk en godsdienst als uitvloeisels van de burgerlijke maatschappij; tegen die maatschappij moet zich de strijd der socialisten richten. Hoewel hij van mening is, dat voor idealisme geen plaats is tussen socialisme en geloof, en dat men „het een of het ander moet omhelzen, als men althans *iets* wil zijn,” wil hij toch niet de oude soort idealisme ruw verstoten. Hij meent, dat het socialisme, „een nieuw geloof,” op den duur alle godsdienst overbodig zal maken. In een motie wordt daarna o.a. vastgesteld, dat het kerkgeloof „geen reden van politiek

¹ nl. 24; daarnaast waren dan de 4 genoemde arbeiderskiesverenigingen afzonderlijk bij de S.D.A.P. aangesloten.

² Van $\pm$ 1000 tot ongeveer $\pm$ 1225.

³ Zie voor deze rede, Vliegen, *a. w.*, I, p. 182 vlgg.

verschil behoeft te zijn, omdat alle arbeiders dezelfde economische belangen hebben." Het socialisme, dat de vrijmaking van de proletariërs uit politieke en economische onderworpenheid beoogt, kan daarom volgens de motie alle arbeiders zonder verschil van geloof omvatten. Als taak van de partij wordt genoemd „de politieke en economische macht der kerk te breken, zonder binnen of buiten haar kring de godsdienstige meening van iemand te willen kwetsen."

Men krijgt uit het congresverslag niet de indruk, dat dit onderwerp grote belangstelling had. Voorlopig zou religie in de partij worden geduld, maar er moest vooral niet veel over gesproken worden: het socialisme als zodanig had, naar de heersende opvatting, met religie niets te maken. Men nam de motie-Van der Goes aan, schrijft Vliegen „meer omdat men maar van de zaak af wilde zijn, dan omdat haar inhoud zoo bevredigde." Uit het optreden van socialistische predikanten en de uitgave van het religieus-socialistische blad *De Blijde Wereld*,¹ zou weldra blijken, dat er toch ook wel een andere verhouding tussen socialisme en religie mogelijk was.

Bij de organisatie van het verkiezingscongres op de tweede Paasdag, dat op voorstel van Troelstra gehouden werd, zaten soortgelijke bedoelingen voor als bij de oprichting der arbeiderskiesverenigingen: men wilde grotere groepen voor de verkiezingen mobiel maken dan door de S.D.A.P. bereikt werden. Naast de partijafdelingen waren op dit congres ongeveer een gelijk aantal andere organisaties vertegenwoordigd, voornamelijk volks- of arbeiderskiesverenigingen.² Evenals bij deze laatste berustte ook de leiding van het congres geheel bij de S.D.A.P.. Vliegen werd voorzitter, terwijl Troelstra namens het Partijbestuur een inleiding hield over het verkiezingsprogram, dat de S.D.A.P. voor dit congres onderworpen had. Uitdrukkelijk stelde de inleider hierbij de sociaal-democratische opvatting voorop. Hij zeide niet te geloven, „dat

¹ Het eerste nummer verscheen 31 Oct. 1902.

² In totaal waren er 63 afgevaardigden van 46 verenigingen met ongeveer 4000 leden. Vliegen, *a. w.*, I, p. 186.

door een program van hervormingen duurzame verbetering mogelijk is, voordat grond en arbeidsmiddelen in handen der gemeenschap zijn gebracht." Het voorgestelde program werd met enkele onbelangrijke wijzigingen aangenomen.¹ Voorop stond de eis tot grondwetsherziening „om te komen tot algemeen enkelvoudig kiesrecht voor mannen en vrouwen." Een lange lijst van eisen volgde, waarvan er verscheidene ontleend waren aan het strijdprogram, dat op het eerste congres der S.D.A.P. te Deventer was vastgesteld. Het lijkt achteraf wel wat zonderling, dat op deze manier het sociaal-democratisch verkiezingsprogram werd vastgesteld op een congres, dat voor ongeveer de helft bestond uit organisaties, die niet bij de S.D.A.P. waren aangesloten. Ook dit zal men wel moeten beschouwen als „een voorbijgaand verschijnsel van opportunistischen aard."

Hoe zwak de S.D.A.P. nog was, blijkt o.a. uit het feit, dat zij er nauwelijks in slaagde, in 29 van de 100 kiesdistricten een candidaat te stellen. En in verscheidene van deze 29 was het praktisch haast niet mogelijk werkelijke verkiezingsactie te voeren door het ontbreken van een behoorlijke organisatie, door gebrek aan geld en mensen. Aan geestdrift ontbrak het overigens niet. Dat de enthousiaste verkiezingsstrijd der sociaal-democraten zijn invloed deed gelden op vele leden van de Socialistenbond, ligt voor de hand. Daaronder immers waren er nog velen, die toch niet geheel afwijzend stonden tegenover de parlementaire arbeid. De poging der leiders van de Socialistenbond, om in debatvergaderingen de politieke actie der S.D.A.P. te critiseren, had niet het gewenste effect. De politieke werkeloosheid, waartoe zij in deze verkiezingsdagen gedwongen waren, werd veel Socialistenbonders te machtig. Spijtig schrijft Domela Nieuwenhuis later in zijn gedenkschriften, dat verschillende leden van de Socialistenbond, „gebruik makend van de hun verleende vrijheid om individueel al dan niet mee te doen, zich er warm voor maakten." En hij wijst dan op het inderdaad zonderlinge schouwspel,

¹ Het program is geheel afgedrukt bij Vliegen, *t.a.p.*

dat Van der Zwaag, een der bekende propagandisten van de anti-parlementaire Socialistenbond, een candidatuur voor de Tweede Kamer aannam en zelfs gekozen werd!

Ondanks de bescheiden verwachtingen, die men in de S.D.A.P. omtrent de verkiezingen koesterde, viel de uitslag van de eerste stemming toch nog tegen. In totaal behaalden de sociaaldemocratische kandidaten ruim 10.000 stemmen.¹ Het gunstigst was de uitslag nog op het platteland, waar het aantal kiezers door de wet-Van Houten het sterkst was uitgebreid. Troelstra bracht het in drie districten tot een herstemming en werd, door een samenloop van omstandigheden en door een intensieve verkiezingsactie in alle drie gekozen: Leeuwarden, Tietjerksteradeel en Winschoten. Het was een moeilijke beslissing uit te maken welk van deze drie districten Troelstra zou aannemen. Het partijbestuur besloot, dat Troelstra voor het zwakste district, Tietjerksteradeel, zou opteren, tot grote teleurstelling van de beide andere, die bij de naverkiezingen allebei verloren gingen.² Hier stond tegenover, dat bij de naverkiezing, die in Enschede noodzakelijk was, Van Kol nu gekozen werd, dank zij o.a. de steun der liberalen, die uit vrees voor de clericale partijen aan Van Kol de voorkeur gaven boven de R.K. tegencandidaat.³

Het eindresultaat was voor de S.D.A.P. niet geweldig: een „fractie” van twee leden zou bij de nieuwe zitting haar plaats in het parlement innemen, om nog voor het eind der zittingsperiode uit te groeien tot een drietal, door de verkiezing van Schaper in het district Veendam (1899). Tevergeefs heeft Troelstra geprobeerd de eenling Van der Zwaag, die als onafhankelijk socialistisch kandidaat in Schoterland gekozen

¹ Bovendien verwierf Van der Zwaag in twee districten samen ruim 2000 stemmen. Vliegen, *a. w.*, I, p. 193.

² Vliegen wijst op het zonderlinge feit, dat bij de naverkiezing in Winschoten tal van leden van de Socialistenbond krachtig werkten voor de candidatuur-Van Kol. Vliegen, *a. w.*, I, p. 202.

³ Vliegen, *a. w.*, I, p. 203 vlg. Smalend schreef Nieuwenhuis in zijn gedenkschriften, dat Troelstra juist in dat deel van Friesland gekozen werd, „waar feitelijk heelemaal geen socialisten waren,” terwijl Van Kol „met de hulp der fabrikanten” in de Kamer kwam (*Van Christen tot Anarchist*, p. 297).

was, te bewegen, zich bij de socialistische fractie aan te sluiten. Troelstra's uitvoerige brief van twintig kantjes bleef onbeantwoord!

Het is intussen begrijpelijk, dat er toch vreugde was in het kamp der parlementaire socialisten. De mogelijkheid was nu gegeven voor vruchtbare politieke arbeid; de S.D.A.P. kon zich nu ontwikkelen tot de partij der arbeiders in Nederland. De teleurstellingen bij de naverkiezingen maakten, dat er geen sprake was van overmoedigheid of hooggespannen verwachtingen. Wel was er een sterk besef, dat men stond aan het begin van een belangrijke periode in de ontwikkeling der socialistische arbeidersbeweging in Nederland.

5. SLOTWOORD

Het socialisme in Nederland was een nieuwe fase ingetreden. De S.D.B., eenmaal een organisatie, die óók en dikwijls met veel enthousiasme de strijd voor algemeen kiesrecht had medegestreden, was zijn leider in anarchistische richting gevolgd en mede daardoor in menig opzicht tot werkeloosheid en machteloosheid gedoemd. Andere socialisten daarentegen hadden geweigerd in deze richting te gaan. Staande aan de tweesprong besloten de parlementaire socialisten, voor zover ze ten minste niet al te zeer onder invloed van Domela Nieuwenhuis stonden, een andere weg te gaan. De stichters van de S.D.A.P. aanvaardden welbewust de strijd om de politieke macht, zonder nochtans de economische strijd te verwaarlozen. Op den duur bleek, dat deze keuze door de Nederlandse socialisten in het algemeen werd aanvaard. Wat Domela Nieuwenhuis reeds te Groningen¹ als zijn verwachting uitsprak, bleek juist: de naaste toekomst wàs aan de parlementaire socialisten. En terwijl de aanhang van de S.D.A.P. langzaam groeide, ging de Socialistenbond vrij snel in beteke-

¹ Vliegen, *Dageraad*, II, p. 422. Vgl. Nieuwenhuis, *Autoritair en Libertair Socialisme*, p. 63.

nis achteruit. De hoop, dat de scheuring ook in de laatste organisatie de gewenste zuivering zou brengen, was ijdel gebleken.

Ondanks het radicale besluit van 1893, keerde de taktiekvraag op de congressen van de Socialistenbond telkens weer terug. Op het Haagse congres van 1894 had men in een door Nieuwenhuis opgestelde motie een wat soepeler houding aangenomen tegenover de verkiezingskwestie. In deze motie werd het meedoen aan verkiezingen tot een nuttigheidsvraag verklaard. Wel zou de partij als zodanig niet aan de verkiezingen deelnemen, maar de mogelijkheid werd opengelaten, dat de leden in uitzonderingsgevallen wel eens mee konden doen. Niet ter wille van de parlementaire arbeid, maar om op die wijze mede te werken aan verzet tegen en ondermijning van het gezag. De motie bedoelde volgens Nieuwenhuis, dat men anti-parlementair was, maar dat men, terwille van de vrijheid, geen bindende besluiten wilde nemen. Een volgend congres, in 1895 te Leeuwarden gehouden, trachtte tevergeefs klaarheid te brengen ten opzichte van het begrip „nuttigheid” met betrekking tot de verkiezingen. De situatie bleef onduidelijk en verward. Nieuwenhuis' spotternij over „parlementaire revolutionairen en revolutionaire parlementairen” was niet geheel zonder grond. Telkens weer bleek opnieuw, dat er ook in de Socialistenbond velen waren, die „nog lang niet los waren van het parlementarisme.”

De verkiezingen van 1897, waaraan naar wij zagen ten gevolge van de kieswet-Van Houten ook arbeiders zouden deelnemen, maakte het voor de Socialistenbond noodzakelijk zich op zijn Amsterdamse congres van 1896 opnieuw met de oude kwestie bezig te houden. Wel bevestigde men met algemene stemmen, dat de Bond niet aan de verkiezingen zou deelnemen en verbood men het met meerderheid van stemmen¹ aan de afdelingen, maar met overweldigende meerderheid² stelde men daartegenover vast, dat de leden individueel vrij

¹ 43 tegen 33 stemmen, Vliegen, *Dageraad*, II, p. 515.

² 61 tegen 4 stemmen en 3 blanco, *t.a.p.*

bleven. Deze zonderlinge, halfslachtige houding werd in Rotterdam in 1897, nadat de verkiezingen dus gehouden waren en zelfs een der leden van de Socialistenbond, namelijk de genoemde Van der Zwaag, tot lid van de Tweede Kamer gekozen was, nogmaals bekrachtigd. Dezelfde vragen werden daar gesteld en op dezelfde wijze beantwoord.¹ Het grote verschil tussen dit laatste congres en de vorige was, dat Domela Nieuwenhuis zich ditmaal met kracht verzette tegen de tweeslachtigheid van de Bond. Hij wilde daaraan nu een eind maken en hij sprak de hoop uit, dat zij, die niet bij elkaar hoorden, vrijwillig uit elkaar zouden gaan. Zelf voelde Nieuwenhuis zich steeds minder thuis in het slinkende gezelschap, waarin de parlementaire neigingen blijkbaar onuitroeibaar waren. Hij legde het redacteurschap van *Recht voor Allen* neer, ondanks de slaafse houding van het congres, dat wanhopige pogingen deed de oude leider te behouden. Nieuwenhuis' besluit stond vast, hij trok zich geheel uit de Socialistenbond terug. Op 26 Maart 1898 schreef hij zijn Afscheidsartikel in *Recht voor Allen*. En daarna stond hij alleen; opnieuw had hij banden losgescheurd, die knellend voor hem waren geworden. Eindelijk was hij, waar hij wel uitkomen moest, naar zijn eigen getuigenis. Als redacteur van *De Vrije Socialist* zette hij de strijd voor zijn idealen voort.

De Socialistenbond maakte nog een paar jaren van innerlijke strijd en aarzeling door. Wat er nog over was van de eenmaal krachtige Oude Beweging verklaarde zich in December 1899 bereid tot samensmelting met de S.D.A.P.² Op 24 Juni 1900 werd de fusie tussen de Socialistenbond en de S.D.A.P. op een speciaal daarvoor belegd congres, een feit.

De strijd tussen anarchisme en parlementair socialisme, die

¹ Met 45 tegen 9 stemmen en 3 blanco besliste men, dat de afdelingen niet zouden deelnemen aan de verkiezingen. Met 32 tegen 20 stemmen en 5 onthoudingen liet men de leden vrij. Vliegen, *a. w.*, p. 519. Cf. D. Nieuwenhuis, *a. w.*, p. 229.

² Zie hiervoor o.a. *De Nieuwe Tijd*, 1899, waarin artikelen van F. van der Goes, Joh. Harttorff en H. Heyermans Jr. over de samensmelting. Verder: J. A. Bergmeijer, *De fusie van S.D.A.P. en Socialistenbond in het Gedenkboek der S.D.A.P.*

in vele landen van Europa de arbeidersklasse had verdeeld en verzwakt, had in Nederland nu praktisch een einde genomen. Wel traden ook hier nog anarchisten op, en onder hen waren belangrijke figuren, maar als politieke macht is het anarchisme hier te lande nooit van betekenis geworden. De parlementair socialistische beweging daarentegen ontwikkelde zich langzamerhand tot een der grootste politieke partijen van ons land. Na de jaren van felle botsingen en onderlinge conflicten in de socialistische gelederen, waarbij de tegenstanders zich niet altijd van hun beste kant hadden laten zien, brak nu weldra een periode aan van opbouwende arbeid. De Nederlandse arbeidersklasse, door Domela Nieuwenhuis tot leven en actie gewekt, volgde op den duur de parlementaire weg. Georganiseerd in de S.D.A.P. zou zij een belangrijk aandeel nemen in de strijd voor sociale en culturele hervormingen en voor de politieke vrijmaking van het Nederlandse volk.

LITERATUUR

A. BOEKEN, BROCHURES, ARTIKELEN E.D.

- ANTONIO, Mr., Nieuwe Schetsen uit de Tweede Kamer onder het Ministerie Kuyper 1901/1905, Rotterdam 1905.
- AUGUR, Van het Haagsche Binnenhof, Parlementaire Schetsen, Amsterdam 1901.
- BAKKER, R. VAN ZINDEREN, Wenken en Wenschen ter bevordering der propaganda voor de arbeidersbeweging, Wolvega 1893.
Beschrijvingsbrieven voor de congressen van de S.D.B.
Beschrijvingsbrieven voor de congressen van de S.D.A.P.
- BONGER, Mr. W. A., Geschiedschrijving der Arbeidersbeweging. In: De Socialistische Gids 1928.
- BRUGMANS, Dr. H., De geschiedenis van Amsterdam, VIII, Amsterdam 1933.
- BRUGMANS, Dr. H. en Dr. G. W. KERNKAMP, Algemeene Geschiedenis, IV, 2e dr., Leiden z.j.
- BRUGMANS, I. J., De arbeidende klasse in Nederland in de 19e eeuw, 's-Gravenhage 1925.
- BRUIN, P. B., Een stuk socialistische historie van het jaar '94. In: Studiën op godsdienstig, wetenschappelijk en letterkundig gebied, Utrecht 1895.
- BRUINSMA, Dr. VITUS, De Zwolsche motie en de vraag of de S.D.B. een „verboden” vereeniging is. In: De Sociale Gids 1893.
- BRUYNE, J. A. DE en Dr. N. JAPIKSE, Staatkundige geschiedenis van Nederland in onzen tijd, VI, Leiden 1918.
- BYMHOLT, B., Geschiedenis der arbeidersbeweging in Nederland, Amsterdam 1894.
- , Ontwikkeling en stroomingen der socialistische beweging en der socialistische partijen in Nederland. (Overdruk uit Vragen van den dag 1904).
- , Een halve eeuw geleden. (Overdruk uit De Socialistische Gids 1928).
- , Over de Nederlandsche vakbeweging. (Overdruk uit Vragen van den dag 1931).
- CLEMENS (CHR. CORNELISSEN), Het socialisme van den heer Van der Goes. (Overdruk uit Recht voor Allen, 1891).

- CORNELISSEN, CHR., Het Revolutionaire Kommunisme, zijn beginselen en zijn taktiek. Ontwerp voor een overeenkomst en voor het samengaan van revolutionaire socialisten en kommunistische anarchisten, Amsterdam 1897. (Eerst verschenen in De Sociale Gids 1896).
- , Privaat Bezit, Amsterdam 1893.
- , Een gevaar. In: De Sociale Gids 1894.
- , Over den toestand in de internationale arbeidersbeweging. In: De Sociale Gids 1893.
- , Over het Internationaal Arbeiderskongres te Zürich. In: De Sociale Gids 1893.
- CORSTIAAN, PEER, De Twistappel. In: De Sociale Gids 1894.
- CROLL, C., Ter toelichting van mijn uittreden uit de Sociaal-Democratische Partij. (Een vraag van staatsrecht mede), 's-Gravenhage 1890.
- DOMELA NIEUWENHUIS ontmaskerd! Een woord van waarschuwing tot Partijgenooten en Niet-Partijgenooten, door een ingewijde, Heerenveen, z.j.
- (N.B. Volgens aantekeningen van Van der Goes is deze brochure stellig van Croll, uit het jaar 1891).
- DOMELA NIEUWENHUIS, F., Zie Nieuwenhuis.
- EMMENES, A. VAN, Het Antwoord op de brochure Onthullingen, z.j. Gedenkboek, ter gelegenheid van den 70sten verjaardag van F. Domela Nieuwenhuis 31 December 1916, Amsterdam 1916.
- Gedenkboek, uitgegeven door het Nationaal Arbeids-Secretariaat ter gelegenheid van zijn 25-jarig bestaan, Amsterdam 1918.
- Gedenkboek ter gelegenheid van het vijf en twintig jarig bestaan van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij in Nederland, 2e druk, Amsterdam 1919.
- GEERTSMA, K., De eerste opbouw. Serie artikelen in Het Arnhemse Volksblad 1935.
- GERHARD, A. H., Is het algemeen stemrecht eene noodzakelijkheid? Voordracht, Groningen 1884.
- , De Vereeniging „De Dageraad” 1856—1906. In: De Dageraad. Geschiedenis, Herinneringen en Beschouwingen, Amsterdam 1906.
- GOES, F. VAN DER, Mijn overgang tot de Sociaal-Democratie, Amsterdam 1891.
- , Wat de socialisten *niet* willen, Amsterdam 1891.
- , Majesteitsschennis, Amsterdam 1886.
- , Klassevoordeel. (Antwoord aan Clemens) z.j.
- , Aan onze Kameraden van den Socialistenbond. (Overdruk uit De Nieuwe Tijd 1899).
- GORTER, H., Sociaal-Democratie en Anarchisme, Amsterdam z.j.

- GOUDSMIT, G., Gedenkboek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van den Algemeenen Nederlandschen Bond van Arbeiders(sters) in het Bakkers-, Chocolade- en Suikerbewerkingsbedrijf, 1 Augustus 1894—1 Augustus 1919, 1919.
- , Uit het duister naar het licht. Gedenkboek van den Algemeenen Nederlandschen Bond van Arbeiders(sters) in het Bakkers-, Chocolade en Suikerbewerkingsbedrijf 1894—1934. 1934.
- HAGOORT, R., Het beginsel behouden. Gedenkboek van het Nederlandsch Werkliedenverbond Patrimonium over de jaren 1871—1927, 1934.
- HANS, D., Parlementsfilm, Scheveningen z.j.
- HEERTJE, Dr. H., De diamantbewerkers van Amsterdam, Amsterdam 1938.
- HELDT, B. H., Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond 1871—1896, Leeuwarden 1896.
- HINTE, E. VAN, Sociale en economische geografie van Harlingen, 1936.
- HOOGLAND, P., Vijf en twintig jaren Sociaal-demokratie in de hoofdstad, Amsterdam 1928.
- HUDIG, Jr., D., De vakbeweging in Nederland 1866—1878, Amsterdam 1904.
- HUYGENS, CORNÉLIE, Barthold Meryan, Amsterdam z.j.
- Jaarboeken van tal van vakbonden uit de jaren 1893—1896.
- Klanken van Strijd. Artikelen en Schetsen bijeen gegaard uit de geschriften van W. H. Vliegen. (9 Sept. 1883—9 Sept. 1908). Ter herinnering aan zijn 25-jarige deelname aan de socialistische beweging, Amsterdam 1908.
- KROPOTKIN, PETER, De verovering van het brood. La conquête du pain. Uit het Fransch van Peter Kropotkin door Germanus, Nijmegen 1894. (N.B. Germanus was het pseudoniem voor F. Domela Nieuwenhuis).
- KRUIDERINK, W. H., Het eerste verzet. Geschiedenis der Arnhemsche Arbeidersbeweging voor 1894. Verteld door C. H. Luremans. Bewerkt en aangevuld door W. H. Kruidrink, Arnhem z.j. (1933)
- KRUYT, J. P., De onkerkelijkheid in Nederland. Haar verbreiding en oorzaken. Proeve eener sociografische verklaring, Groningen—Batavia 1933.
- , Het Nederlandse Volkskarakter en het socialisme, Arnhem 1934. X
- , Sociale tegenstellingen en democratisch socialisme. In de bundel Volkseenheid, Amsterdam—Mechelen 1935.
- KUIPER, C. J., Uit het rijk van den arbeid. Ontstaan, groei en werk van de Roomsche-Katholieke vakbeweging, 1e deel, Utrecht 1924.
- KUYPER, Dr. A., Het sociale vraagstuk en de Christelijke religie.

- Rede bij de opening van het sociaal congres, op 9 November 1891 gehouden, Amsterdam 1891.
- KUYPER, R., Marxistische Beschouwingen, I—IV, Amsterdam 1920—1922.
- Licht naar aanleiding van de brochure van den heer Croll „Tot toelichting van mijn uittreden uit de Soc. Dem. Partij” door den Centralen Raad der partij, voorafgegaan van Een theoretische toelichting door W. H. Vliegen, 's-Gravenhage 1890.
- LINDEBOOM, Prof. Dr. J., Geschiedenis van het Vrijzinnig Protestantisme, III, Assen 1935.
- LOOPUIT, Jos., De „Moderne Staat” en De Sociaal-Democratie, Amsterdam z.j.
- , Het anarchisme in de Arbeidersbeweging, Amsterdam 1904.
- MANSHOLT, D. R., Mijne Zelfverdediging, een antwoord op de aanvallen van de redactie van „Recht voor Allen”, St. Anna-Parochie, 1892.
- MARX, KARL, Kapitaal en arbeid, bewerkt door F. Domela Nieuwenhuis, 's-Gravenhage 1881.
- MULDER, P., Onthullingen omtrent den Persoon A. van Emmenes, in zijn qualiteit als Sociaal-Democraat, Arnhem z.j.
- Na tien jaar. Gedenkschrift bij het tienjarig bestaan der Sociaal-Democratische Arbeiders Partij 1894—1904, Amsterdam 1904.
- Na twintig jaar. Overzicht van de strijdwijze en taktiek der Socialistten, zoals die door „Recht voor Allen” is voorgestaan en verdedigd gedurende haar twintigjarig bestaan, Amsterdam 1899.
- NETSCHER, FRANS, In en Om de Tweede Kamer, Parlementaire Portretten en Schetsen, 2e druk, Amsterdam 1889.
- NIEUWENHUIS, JOAN A., Uit den tijd der Voortrekkers, Amsterdam 1927.
- , Een halve eeuw onder socialistten. Bijdrage tot de geschiedenis van het socialisme in Nederland, Zeist 1933.
- NIEUWENHUIS, F. DOMELA, Mijn afscheid van de kerk. Twee toespraken, Haarlem 1879.
- , Algemeen Stemrecht, Haarlem 1879.
- , Algemeen stemrecht in beginsel en toepassing, Haarlem 1880.
- , Vrijheid-Blijheid, Haarlem z.j.
- , Hoe ons land geregeerd wordt op papier en in werkelijkheid, 's-Gravenhage 1891.
- , Vier jaren klasse-regeering, of wat men met algemeen kiesrecht had kunnen gedaan krijgen, 's-Gravenhage 1891.
- , Wat is de toekomst onzer middenklasse, 's-Gravenhage 1891.
- , Les divers courants de la démocratie socialiste allemande,

- Bruxelles 1892. De Duitse vertaling van A. Auerbach verscheen onder de titel: Die verschiedenen Strömungen in der deutschen Sozialdemokratie, Berlin 1892.
- , Eenige oordeelvellingen over het Züricher Congres. In: De Sociale Gids 1893.
- , Het Socialisme in gevaar. In: De Sociale Gids 1894. Als brochure later in het Frans en Engels verschenen, respectievelijk onder de titel: Le socialisme en danger, Paris 1897. Socialism in danger, Londen z.j.
- , Tot aanvulling en completeering. In: De Sociale Gids 1894.
- , Autoritair en Libertair socialisme, Amsterdam 1897. (Eerst verschenen in De Sociale Gids 1896).
- , Het internationaal kongres te Londen in 1896. (Overdruk uit Van Nu en Straks 1896/97).
- , Een vergeten hoofdstuk, Blanke slaven. Supplement op het historisch gedenboek „Een halve eeuw”, premie van „Het Nieuws van den Dag”. Met teekeningen van Jan de Waardt, Amsterdam 1898. (N.B. Het boekje verscheen anoniem. Eerst later werd bekend, dat Domela Nieuwenhuis de schrijver was).
- , De geschiedenis van het socialisme, Amsterdam 1901/1902.
- , Het parlementarisme in zijn wezen en toepassing, Amsterdam z.j.
- , Van Christen tot Anarchist. Gedenkschriften. 4e druk, Amsterdam 1914.
- , Kapitaal en Arbeid. Zie Karl Marx.
- OUDEGEEST, J., De geschiedenis der zelfstandige vakbeweging in Nederland, deel I, Amsterdam 1926.
- PASSTOORS, W. C. J., De Nederlandsche R.K. Volksbond. In: Het Katholiek Nederland 1813—1913, Nijmegen z.j.
- PEKELHARING, Mr. B. H., Naar aanleiding van het londensch congres. In: Vragen des Tijds, Haarlem 1896.
- POLAK, H., Het onmogelijke van het anarchisme. (Vertaling van een lezing van G. B. Shaw), Amsterdam 1894.
- Protokoll des Internationalen Arbeiter-Congresses zu Paris, Nürnberg 1890.
- Protokoll des Internationalen Arbeiterkongresses in der Tonhalle Zürich vom 6 bis 12 August 1893, Zürich 1894.
- QUACK, Mr. H. P. G., De Socialisten. Personen en Stelsels. V en VI, Amsterdam, 1911/1912.
- RAAY, C. J. VAN. Mijn afscheid van den Sociaal-Demokratischen Bond, Den Haag 1886.
- Rapport over de Sociaal-Demokratische Arbeidersbeweging in Hol-

- land, van het internationaal kongres te Brussel (1891) tot het internationaal kongres te Zürich (1893), z.j.
- Rapport der Commissie tot onderzoek der grieven van H. van Kol en F. Domela Nieuwenhuis, 1898.
- RIENZI (H. H. van Kol), Socialisme en Vrijheid, Amsterdam 1893.
- , Het Internationaal Socialistisch Arbeiderskongres te Zürich. In: De Sociale Gids 1893.
- , Mijn afscheid van den Soc. Dem. Bond, Wolvega z.j. (1894).
- , Onze politieke strijd. In: De Sociale Gids 1894.
- , Onbillijke Kritiek. In: De Sociale Gids 1894.
- RITTER, Dr. P. H., Een halve eeuw 1848—1898. Historisch gedenkboek uitgegeven door Het Nieuws van den Dag bij de inhuldiging van Koningin Wilhelmina, 2 dln., Amsterdam 1898.
- ROLAND HOLST-VAN DER SCHALK, H., Kapitaal en arbeid in Nederland, 4e druk, Rotterdam 1932.
- ROMEIN-VERSCHOOR, A. H. M., Vrouwenspiegel. Een literair-sociologische studie over de Nederlandse romanschrijfster, Amsterdam 1936.
- RÜTER, Dr. A. J. C., De spoorwegstakingen van 1903. Een spiegel der arbeidersbeweging in Nederland, Leiden 1935.
- , Hoofdtrekken der Nederlandsche arbeidersbeweging in de jaren 1876 tot 1886. In: International Review for Social History, deel III, Amsterdam 1938.
- SAKS, J., Socialistische Opstellen, 2 dln, Rotterdam 1918.
- SCHAPER, J. H. Een halve eeuw van strijd, 2 dln., Groningen—Den Haag—Batavia 1933—1935.
- , Verzoening of Scheiding? In: De Sociale Gids 1894.
- , De Soc. Dem. Arb. Partij in Nederland. In: De Sociale Gids 1894.
- SECUTUS. In of buiten de Kamer? In: De Sociale Gids 1894.
- SMITS, H., De Nederlandsche arbeidersbeweging in de negentiende eeuw, Rotterdam 1902.
- STOKVIS, J. E., Levensbericht van H. H. van Kol, Leiden 1932.
- STUIVELING, Dr. G., De Nieuwe Gids als geestelijk brandpunt, Amsterdam 1935.
- , Een tachtiger tachtig. In: Tijd en Taak, 18-2-'39.
- TROELSTRA, Mr. P. J., Almanak voor de Volkspartij in Friesland. Jaargang 1892. Sneek z.j.
- , Moderne kettters en hoe zij worden vervolgd. Zaak Poutsma, zijn misdad, arrestatie, gevangenschap en vonnis en het hongerproces van Appelscha, Leeuwarden z.j. (N.B. De brochure verscheen anoniem, maar was van Troelstra, zoals deze in zijn gedenkschriften mededeelt).

- , De S.D.A.P. Haar ontstaan, doel en streven geschetst, Amsterdam 1896.
- , Het Kiesrecht en de Sociaal-Demokratie, Utrecht 1894.
- , Wat willen de Sociaaldemokraten? Antwoord op vijf vragen van pastoor Arriëns, Amsterdam 1896.
- , Van leed en strijd. Verspreide Stukken. (1892—1898), Amsterdam 1898.
- , Gedenkschriften, Ie deel Wording, 2e deel Groei, 3e deel Branding, Amsterdam 1927—1929.
- Uit het werk van Frank van der Goes, Amsterdam 1939.
- VELDE, C. A. VAN DER, De A.N.D.B. Een overzicht van zijn ontstaan, ontwikkeling en beteekenis, Amsterdam 1925.
- VELTMAN, JOS., Gedenkboek. Ontstaan en dertigjarige werkzaamheid van den Diocesen bond van R.K. Werklieden-Vereenigingen in het Aartsbisdom Utrecht, 1893—1923. Utrecht 1923.
- Verhandlungen und Beschlüsse des Internationalen Arbeiter-Kongresses zu Brüssel (16—22 August 1891), Berlin 1893.
- Verslagen van de congressen van de S.D.B.
- Verslagen van de congressen van de S.D.A.P.
- VLIEGEN, W. H., Het anarchisme in de Nederlandsche Arbeidersbeweging. In: Sociaal Weekblad 1896.
- , Het kapitalisme in Nederland, Amsterdam 1896.
- , Hoe de bezitters den Staat exploiteeren, Amsterdam 1897.
- , De Dageraad der Volksbevrijding. Schetsen en tafereelen uit de socialistische arbeidersbeweging in Nederland. 2 dln., 2e druk, Amsterdam 1921.
- , Die Onze Kracht Ontwaken Deed. 2 dln., Amsterdam 1924.
- , Over oorsprong, geschiedenis en hedendaagsche stand der socialistische beweging, Amsterdam 1931.
- , Mijn herinneringen als typograaf, Amsterdam 1936.
- Volkspartij, De Friesche. Statuten van het Friesch Comité van de Volkspartij, met de noodige inlichtingen voor allen, die er bij aangesloten zijn of zich er bij willen aansluiten, St. Anna-Parochie 1895.
- WAL, F. VAN DER, De oudste vakbond van ons land, Nijmegen z.j.
- WIBAUT, F. M., Socialisme. (Fabian Essays in socialism.). 2 dln., Amsterdam z.j.
- WIBAUT, DR. F. M., Levensbouw. Memoires. Amsterdam 1936.
- WUMKES, DR. G. A., Stads- en dorpskroniek van Friesland. II (1800—1900), Leeuwarden 1934.
- ZWALF, M., De Socialistische Arbeidersbeweging in Nederland. In: Max Beer, Algemeene Geschiedenis van het Socialisme. (Vertaling van C. F. v. d. Horst), Amsterdam 1927.

B. COURANTEN EN PERIODIEKEN

- De Amsterdammer (Dagblad).
 De Amsterdammer (Weekblad voor Nederland).
 Amsterdamsche Courant.
 De Anarchist.
 De Arbeider.
 De Arnheemsche Courant.
 Het Arnheemsche Volksblad.
 De Baanbreker.
 Berliner Tageblatt.
 De Beweging.
 Biltsche Courant.
 Bolswarder Courant.
 Het Centrum.
 De Controleur.
 Dagblad voor Nederland.
 Het Nieuwe Dagblad van Utrecht en de Provincie.
 Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage.
 Elsevier's Geïllustr. Maandschr. Evolutie.
 De Friesche Courant.
 Friesch Volksblad.
 De Gids.
 De Nieuwe Gids.
 De Sociale Gids.
 Groninger Weekblad.
 Den Gulden Winckel.
 Het Algemeen Handelsblad.
 De Hervorming.
 Javabode.
 Justice.
 De Klok.
 De Kronick.
 De Leeuwarder Courant.
 De Maasbode.
 Middelburgsche Courant.
 De Nederlander.
 Het Nieuws van den Dag.
 De Opstand.
 Socialistische Opstellen.
 De Vrije Pers.
 Het Radicaal Weekblad.
 Recht voor Allen.
 Revue Socialiste.
 Rotterdamsch Dagblad.
 Nieuwe Rotterdamsche Courant.
 De Sneeker Courant.
 De Sociaal-Democraat.
 Sociaal Weekblad.
 De Vrije Socialist.
 Der Sozial-Demokrat.
 De Standaard.
 Studiën op godsdienstig, wetenschappelijk en letterkundig gebied.
 De Telegraaf.
 De Toekomst.
 Tweemaandelijksch Tijdschrift.
 De Tijd.
 De Nieuwe Tijd.
 Tijd en Taak (Vroeger: De Blijde Wereld).
 De Utrechtsche Courant.
 Het Utrechtsch Nieuwsblad.
 Het Utrechtsch Prov. en Sted. Dagblad.
 De Vaderlander.
 De Volkstribuun.
 De Volksvriend.
 De Voorwaarts.
 Vragen van den Dag.
 Vragen des Tijds.
 De Vrijheid.
 De Wachter.
 De Werkmansbode.
 De Werkmansvriend.

C. ARCHIEVEN

Verzameling van archivalia betreffende de Nederlandse sociale geschiedenis van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (I.I.S.G.) te Amsterdam. Hierin bevinden zich o.a. de particuliere verzamelingen van Chr. Cornelissen, J. A. Fortuyn, A. H. Gerhard, H. Polak en Tj. Luitjes.

Archief van F. van der Goes. In het I.I.S.G. (Aangeduid als Arch. G.)

Archief van F. Domela Nieuwenhuis. In het I.I.S.G. (Aangeduid als Arch. D. N.).

Archief van J. H. Schaper. Onder berusting van den heer F. J. Schaper te Groningen.

Archief van de S.D.A.P. (Aangeduid als Arch. P.).

Archief van Ds. J. F. Tenthoff. Onder berusting van Ds. D. Bakker te Drachten.

Archief van Mr. P. J. Troelstra. In het I.I.S.G. (Aangeduid als Arch. T.).

Archief van de Friese Volkspartij. In de Provinciale Bibliotheek van Friesland te Leeuwarden.

Archief van Dr. F. M. Wibaut. In het I.I.S.G.

De geraadpleegde archieven hebben geen grote vondsten opgeleverd. Het rijkst voorzien was het archief van F. van der Goes, dat zeer veel brieven uit de behandelde periode bevatte, benevens tal van merkwaardige documenten. Ook in de archieven van P. J. Troelstra en van de S.D.A.P. waren vrij veel particuliere brieven uit de tijd omstreeks 1894. In het laatstgenoemde archief bevonden zich bovendien belangrijke notulen. Het archief van Domela Nieuwenhuis, hoewel rijk aan belangwekkende brieven, documenten en particuliere aantekeningen van Nieuwenhuis zelf, heeft voor ons onderwerp niet zoveel opgeleverd als ik verwacht had. Hetzelfde geldt voor de archieven van Schaper en Wibaut. De archieven van Van der Goes en Troelstra, tot voor kort in particulier bezit, zijn nu ondergebracht in het I. I. S. G. te Amsterdam.

PERSONENREGISTER

- Alexander II, Czaar, 111.
 Ansing, W., 3, 6—8.
 Auerbach, A., 110.
 Augur (pseudoniem), 160.
 Bahlmann, I. B. M., 202.
 Bakker, R. van Zinderen, 56, 76, 81,
 145, 146, 167, 169, 186.
 Bakounine, Michaël, 25.
 Barnekow, Von, 50, 51.
 Bax, Ds. W., 17.
 Bebel, August, 110, 111.
 Bennink, G., 96.
 Bergh, Mr. Z. van den, 107, 185.
 Bergh van Eysinga Sr., Ds. van den, 17.
 Beveren, Edm. van, 11.
 Bleckmann, Mr., 115, 169.
 Boissevain, Ch., 189.
 Braakensiek, Joh., 190.
 Bracke, W., 50.
 Bronsveld, A. W., 193.
 Brugmans, Dr. H., 22, 26.
 Brugmans, I. J., 2.
 Bruin, P. B., 194, 195.
 Bruinsma, Dr. Vitus, 60, 64, 66, 81—
 83, 102, 105, 120, 124, 145, 146,
 169, 185, 186.
 Büchner, Ludw., 17.
 Bymholt, B., 9, 75, 85.
 Clemens (pseudoniem van Cornelissen)
 49, 85, 90.
 Clercq, D. de, 58—61, 74.
 Cohen, L., 127, 164, 167, 172, 175, 178.
 Coltof, Sam. W., 27, 57—60, 76, 120,
 123.
 Cornelissen, Chr., 85, 89, 90, 101, 107,
 112, 131, 134, 141, 152, 182, 204.
 Croll, C., 20, 38, 44—47, 72, 91, 92, 98.
 Deventer, Ch. M. van, 192.
 Domela Nieuwenhuis, A., 33.
 Domela Nieuwenhuis, F., 8—11, 13,
 16, 19—24, 26—25, 38—58, 60, 62,
 64, 65, 68—77, 82, 84, 86, 88—94,
 96—103, 106, 107, 109—118, 121,
 123, 125, 126, 132—136, 141, 144,
 150—152, 154, 157, 162, 164, 180,
 182—184, 187, 190—195, 200, 202,
 204, 205, 210, 214—219.
 Drucker, W., 192.
 Eck, D. A. van, 54, 61, 74.
 Emmenes, A. van, 57, 101, 116, 123,
 138, 139.
 Engels, Fr., 31.
 Fortuyn, J. A., 51, 58, 76, 91, 92, 101,
 139, 141, 147, 152, 154, 167, 168,
 172, 175, 177, 178, 207.
 Fourier, Ch., 13.
 Frowein, P. C. F., 66.
 Gerhard, A. H. 21, 58, 59, 61, 74, 75,
 141, 143, 172, 185, 186, 189.
 Gerhard, H., 4, 7, 9.
 Gerhard, J. W., 57, 112, 114.
 Geveke, 75.
 Goes, F. van der, 19, 20, 22, 23, 45—
 65, 71, 81, 83, 92, 94, 98—100, 109,
 114, 122, 123, 127—130, 133, 141—
 143, 153—161, 164, 165, 167—169,
 172, 176, 177, 180, 189—192, 196,
 197, 202, 212, 213, 218.
 Gorter, Herman, 212.
 Gruyter, J. de, 126, 127.
 Hack van Outhousden, Ph. (pseudoniem van F. van der Goes), 48.
 Hartorff, Joh., 160, 218.
 Havers, W., 27.
 Heemskerck, Mr. J. Az., 44.
 Heldt, B. H., 5—8, 10, 12, 14, 32, 88.
 Helsdingen, W. P. G., 76, 91, 127, 149,
 154, 155, 162, 166—169, 172, 175—
 178, 185, 189.
 Hermans, L. M., 15, 121.
 Heyermans, Jr. Herman, 218.
 Houten, Van, Mr. S., 63, 119, 209,
 210, 215, 217.
 Huygens, Cornélie, 191, 192.
 Ikking, H., 88.
 Israël, G., 139, 140, 150, 175, 178.
 Kenther, H., 146, 156.
 Kerdijk, Mr. A., 48.
 Kol, H. H. van, 104, 105, 112, 114,
 117, 120—122, 124, 139, 144, 146—
 150, 152—155, 158, 160—163, 165—
 169, 172, 176, 177, 180, 189, 196,
 204, 215.
 Koo, J. de, 190.
 Kropotkine, Peter, 111.
 Kruyt, J. P., 2, 11, 15—19.
 Krythe, H. C. J., 10.
 Kuyper, Dr. A., 20.
 Landauer, Gustav, 110.
 Levita, A. S. de, 100, 123, 141, 153, 158.
 Liebknecht, Wilhelm, 50, 92, 93, 110,
 181.

- Lindeboom, Dr. J. 17.
 Loopuit, Jos., 53, 141, 142, 144, 149,
 177, 200, 204, 206.
 Louwes, H. J., 167.
 Luitjes, Tj., 76, 85, 123, 124, 129, 131,
 138, 139, 164, 181.
 Mansholt, D. R. 52, 54, 55, 60—63,
 75, 76.
 Marken, J. C. van, 107.
 Marx, Karl, 12, 13, 25, 30, 65, 76,
 155, 196.
 Maurik Jr., Justus van, 190.
 Methöfer, J., 36, 164, 204.
 Meulen, P. van der, 60, 79.
 Meyer, W. de, 119.
 Modderman, Mr. A. E. J., 14.
 Most, Johan, 27.
 Multatuli, 16.
 Nanninga, G., 76, 167.
 Netscher, Frans, 22.
 Niet, J. H. te, 139.
 Nieuwenhuis, Joan A., 66.
 Nooter, L., 142.
 Oudegeest, J., 21, 89, 200.
 Oudens, F. P., 60, 61, 63.
 Owen, Robert, 13.
 Pekelharing, Mr. B. H., 107, 190, 203.
 Penning, P. J., 7.
 Pieters, G. H., 144.
 Polak, Mr. A., 189.
 Polak, H., 56, 57, 95, 114, 126, 127,
 129, 133, 141, 142, 144, 153, 155,
 160, 161, 167—169, 172, 180, 182,
 203—206.
 Poutsma, H. J., 71, 114, 153, 155,
 158—161.
 Quack, Mr. H. P. G., 92, 93, 114,
 192, 203.
 Raay, C. J. van, 41—44, 47.
 Réclus, Elisée, 111.
 Rink, Mr. P. 140.
 Ris, K., 7.
 Roland Holst-Van der Schalk, H., 3,
 47, 212.
 Romein-Verschoor, A. H. M., 192.
 Rot, A., 49, 76, 125.
 Rüter, Dr. A. J. C., 4, 5, 10, 12, 13,
 19, 41, 92.
 Rijnberk, 142.
 Saks, J. (ps. van P. Wiedijk), 109, 192.
 Schaper, J. H., 12, 24, 76, 104, 123,
 124, 127, 128, 130, 135, 144, 146—
 148, 150, 152—155, 160, 162—164,
 166—169, 171, 172, 175—178, 183,
 197, 209, 210, 215.
 Schook-Haver, Th. P. B., 192.
 Schröder, P. H. A., 7.
 Smits, H., 121, 122.
 Snijders, N. G., 139.
 Spartacus (pseudoniem), 63.
 Spiekman, H., 149, 169, 172.
 Stellingwerf -Jentink, G. C., 74.
 Stellingwerf O., 60, 65, 74, 167, 179.
 Stoffel, J., 74.
 Tak, P. L., 57, 60, 191.
 Tak van Poortvliet, Mr. J. P. R., 118,
 119, 128, 140, 147.
 Tenthoff, Ds. J. F., 17, 18.
 Treub, Mr. M. W. F., 34, 35, 52, 63,
 73, 107.
 Troelstra, Dirk, 146.
 Troelstra, P. J., 17, 18, 33, 46, 61,
 65—71, 77—83, 90, 96, 98—102,
 104—109, 112, 114—116, 120, 122—
 124, 128—131, 133, 136—139, 141,
 146—149, 151—161, 164, 165, 167—
 178, 180, 181, 184, 185, 189, 191,
 192, 196—198, 200, 202, 204—206,
 208, 210, 211, 213, 215, 216.
 Uildriks, F. J. van, 146.
 Veer, J. K. van der, 154.
 Vegt, H. J. van der, 172.
 Velde, E. van der, 113.
 Visser, Joh., 57.
 Vliegen, W. H., 8, 9, 12, 18, 19, 37,
 38, 42, 43, 46, 49, 58, 73, 75—77,
 82, 85, 90—92, 96, 98, 101, 103, 104,
 112, 114, 119, 121, 127, 128, 132,
 133, 135, 144, 145, 147—152, 154,
 155, 160, 162, 164—172, 175—179,
 181, 183, 188, 189, 192, 196, 198,
 199, 201, 203—205, 207—209, 212,
 213, 215.
 Waalkes, Van Borssum, 99.
 Wagenaar, Ds. L., 66.
 Wallen, Van der, 146, 176.
 Wibaut, Dr. F. M., 54, 60, 107.
 Wildberger, 110.
 Zwaag, G. L. van der, 50, 60, 74—76,
 80, 126, 128, 129, 167, 179, 215, 218.

STELLINGEN

I

Het verzet in de S.D.B. tegen Domela Nieuwenhuis was evenzeer een gevolg van Nieuwenhuis' persoonlijke eigenschappen als van zijn toenemende sympathie voor het anarchisme.

II

De houding van de parlementaire socialisten ten aanzien van de revolutionnaire Zwolse motie van 1892 wordt ook in de latere geschriften van Schaper en Troelstra niet op voldoende wijze aannemelijk gemaakt.

III

Ten onrechte beweert prof. Brugmans, dat Marx „het naïeve geloof (had), dat men de maatschappij naar willekeur kan inrichten en hervormen naar als juist erkende beginselen, die door het abstracte denken zijn gevormd". (Schets eener beschavingsgeschiedenis van Nederland, p. 208).

IV

Ten onrechte neemt Rosenberg (Geschichte der römischen Republik) aan, dat Gajus Gracchus onder de invloed heeft gestaan van socialistische leerstellingen.

V

Ten onrechte wordt door De Jonge de wreedheid, op last van Coen in 1621 tegen de Bandanezen bedreven, verontschuldigd met een beroep op de tijdgeest. (Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge, De opkomst van het Ned. gezag in Oost-Indië).

VI

Bij de beoordeling der gebeurtenissen van 1650 in onze Republiek wordt gewoonlijk (zie bijv. het Handboek van Gosses en Japikse) te veel aandacht geschonken aan het geschil over de afdanking van het krijgsvolk.

VII

Het in 1674 aan Utrecht opgelegde regeringsreglement was door Willem III in overleg met de raadpensionaris Fagel be-
raamd.

VIII

De invoering van het Utrechtse regeringsreglement van 1674 is te beschouwen als een eerste stap op de weg, waarvan de
sovereiniteit het einddoel was.

IX

De mening van Delbrück over Bismarcks staatsgrepplannen in verband met zijn houding ten opzichte van de uitzonderings-
wet tegen de socialisten in 1890 moet in hoofdzaak als onjuist
worden beschouwd. (Preusz. Jahrbücher 1906, 1908, 1912).

X

De betekenis van Frank van der Goes voor De Nieuwe Gids
komt niet voldoende tot haar recht, wanneer men de Nieuwe
Gids-beweging enkel van literair standpunt beschouwt.

XI

Terecht schrijft G. Bolkestein, dat geen enkel onderwijs in
vakken, die het geestelijk leven aangaan, neutraal kan zijn. (De
concentratiegedachte in het Middelbaar Onderwijs, p. 21). Bij
het geschiedenisonderwijs streve men dan ook niet naar neutra-
liteit, maar naar objectiviteit.

XII

Het is onjuist te menen, dat internationalisme en nationale gezindheid tegenstellingen moeten zijn.

XIII

Voor anti-semitisme zijn in ons land geen rationele motieven aan te voeren, terwijl het bovendien strijdig is met de Nederlandse traditie.

XIV

Het verdient geen aanbeveling de staatsinrichting op de H.B.S.-B als deel der geschiedenis te behandelen.

XV

Het is gewenst, dat voor het geschiedenisonderwijs op de H.B.S. een vaklokaal beschikbaar is.

XVI

Op bijeenkomsten, georganiseerd door of voor leerlingen van middelbare scholen, behoren, mede uit paedagogische overwegingen, geen alcoholhoudende dranken te worden geschonken.

47856-25

Rijksasyls voor Psychopatienten
te Avereest,

